

Brussel, 29.5.2019
COM(2019) 260 final

**MEDEDELING VAN DE COMMISSIE AAN HET EUROPEES PARLEMENT, DE
RAAD, HET EUROPEES ECONOMISCH EN SOCIAAL COMITÉ EN HET COMITÉ
VAN DE REGIO'S**

Mededeling inzake het uitbreidingsbeleid van de EU voor 2019

{SWD(2019) 215 final} - {SWD(2019) 216 final} - {SWD(2019) 217 final} -
{SWD(2019) 218 final} - {SWD(2019) 219 final} - {SWD(2019) 220 final}

I. INLEIDING

In november 2015 heeft de Europese Commissie een **middellangetermijnstrategie voor het uitbreidingsbeleid van de EU**¹ vastgesteld voor het mandaat van de Commissie-Juncker. In deze mededeling wordt de balans opgemaakt van de vorderingen bij de tenuitvoerlegging van het uitbreidingsbeleid tot eind februari 2019. Het verslag geeft een overzicht van de geboekte vooruitgang en van de grote problemen waarmee de aspirant-lidstaten worden geconfronteerd.

Westelijke Balkan

De **strategie voor de Westelijke Balkan**² die de Europese Commissie in februari 2018 vaststelde, gaf een krachtige impuls aan het Europese traject van de regio en bevestigde opnieuw de toekomst van de Westelijke Balkan als integraal onderdeel van de EU. Het perspectief van EU-lidmaatschap, op voorwaarde dat wordt voldaan aan solide, vaste criteria, is in het belang van de Unie zelf, zowel op politiek en economisch niveau als op het gebied van veiligheid. De regio heeft aanzienlijke vooruitgang geboekt zowel wat hervormingen betreft als om de erfenis van oorlog en conflict te boven te komen. Om te voldoen aan alle voorwaarden voor lidmaatschap, waaronder de versterking van hun democratie, moeten de landen echter meer serieuze, omvattende en overtuigende hervormingen op cruciale domeinen doorvoeren, met name inzake de rechtsstaat, inclusief de bestrijding van corruptie en georganiseerde misdaad, economische hervormingen en concurrentievermogen, regionale samenwerking en verzoening. De Commissie drong erop aan de politieke, technische en financiële steun voor de regio aanzienlijk op te voeren, onder andere via de zes vlaggenschipinitiatieven van de strategie, waarvoor 11,7 miljard euro aan pretoetredingsfinanciering werd uitgetrokken voor de periode 2014-2020. Om een motiverende werking te doen uitgaan van het beleid, wees de Commissie er ook op dat de huidige koplopers in de toetredingsonderhandelingen met de nodige politieke wil, de verwezenlijking van reële en duurzame hervormingen en definitieve oplossingen voor geschillen met buurlanden tegen 2025 potentieel klaar zouden kunnen zijn voor lidmaatschap.

Op de **top tussen de EU en de Westelijke Balkan** die in mei 2018 in Sofia plaatsvond, herhaalden de EU-leiders hun ondubbelzinnige steun voor het Europese perspectief van de Westelijke Balkan, en de partners van de Westelijke Balkan verbonden zich opnieuw tot dit perspectief als duidelijke strategische keuze. De EU-leiders stelden de verklaring van Sofia en de prioriteitenagenda van Sofia vast³, met nieuwe maatregelen voor meer samenwerking met de regio op belangrijke gebieden zoals veiligheid, de rechtsstaat en migratie.

De EU-leiders gaven het afgelopen jaar ook **duidelijke signalen** aan individuele landen van de Westelijke Balkan. In 2018 deed de Commissie de aanbeveling om toetredingsonderhandelingen te openen met de Republiek Noord-Macedonië en de Republiek Albanië. De Raad besloot in juni positief te reageren op de geboekte vooruitgang en een traject uit te zetten om de toetredingsonderhandelingen met beide landen in juni 2019 te openen. Voor Kosovo* meldde de Commissie dat aan alle voorwaarden voor visumvrij reizen naar het Schengengebied is voldaan en in maart 2019 sprak het Europees Parlement in eerste lezing zijn steun uit voor het voorstel van de Commissie voor visumliberalisering.

---

¹ [COM\(2018\) 450 final](#)

² Een geloofwaardig vooruitzicht op toetreding en een grotere EU-betrokkenheid bij de Westelijke Balkan, [COM\(2018\) 65 final](#)

³ https://www.consilium.europa.eu/media/34796/sofia-declaration_nl.pdf

* Deze benaming laat de standpunten over de status van Kosovo onverlet, en is in overeenstemming met Resolutie 1244 (1999) van de VN-Veiligheidsraad en het advies van het Internationaal Gerechtshof over de onafhankelijkheidsverklaring van Kosovo.

Het afgelopen jaar heeft de EU haar betrokkenheid bij en inzet voor de regio geïntensiveerd, wat nu al concrete en significante **resultaten** opgeleverd. Noord-Macedonië heeft niet alleen zijn ambitieuze hervormingsagenda voortgezet, maar heeft ook een historisch akkoord met Griekenland bereikt over de naamkwestie, die 27 jaar aansleepte. Samen met de bilaterale overeenkomst met Bulgarije is dit een voorbeeld van hoe goede betrekkingen tussen buurlanden de hele regio ten goede komen en getuigt het van de aantrekkingskracht van het Europese perspectief. Ook Albanië voert diepgaande hervormingen door, met name een grootschalige transformatie van zijn justitiële stelsel, inclusief een ongekende herbeoordeling van rechters en openbaar aanklagers.

Deze welkome vooruitgang vraagt nu om concrete en snelle maatregelen van de Unie. De EU heeft nu de mogelijkheid om, ook vanuit een sterk eigenbelang, een positieve langetermijnimpuls te geven aan de hele regio. De Unie moet haar beloften gestand doen en goede prestaties belonen. Als objectieve vorderingen niet worden beloond met een volgende stap in het Europese traject, wordt de geloofwaardigheid van de EU in de hele regio en daarbuiten aangetast. Een lauwe reactie op historische resultaten en aanzienlijke hervormingen zou de stabiliteit ondermijnen, de broodnodige verdere hervormingen ernstig ontmoedigen en de werkzaamheden aan gevoelige bilaterale kwesties zoals de dialoog tussen Belgrado en Prishtina/Priština schaden. Strategisch gezien zou het de geopolitieke concurrenten van de EU alleen maar helpen om vaste voet aan de grond te krijgen aan de grenzen van Europa.

Niet alle landen hebben echter de door de strategie voor de Westelijke Balkan geboden kansen benut. In sommige landen stagneerden de inspanningen, met name op de cruciale gebieden van de rechtsstaat en de grondrechten. De landen die het verst gevorderd zijn in het toetredingsproces, dreigen hun aangekondigde ambitieuze doelstellingen niet te halen, tenzij zij hun inspanningen aanzienlijk opvoeren, met name op het gebied van fundamentele hervormingen. Alle politieke leiders in de regio moeten de verwachtingen van hun burgers waarmaken wat betreft hervormingen en geen twijfel laten bestaan over hun strategische keuze en hun streven om lid te worden van de EU. Toetreding tot de EU is een fundamentele keuze, op basis van waarden die elk land actiever moet omhelzen.

Tegelijk met deze mededeling heeft de Commissie haar advies over het toetredingsverzoek van Bosnië en Herzegovina uitgebracht. De conclusie en aanbevelingen daarvan zijn opgenomen in de bijlage bij deze mededeling.

Turkije

Turkije is een belangrijke partner voor de EU en is kandidaat-lidstaat. De dialoog en samenwerking, ook op topniveau, op essentiële gebieden van gemeenschappelijk belang zijn voortgezet, onder andere door doeltreffende samenwerking op het gebied van migratie en sterke EU-steun voor vluchtelingen. Turkije drijft echter steeds verder van de Europese Unie af, met ernstige achteruitgang op het gebied van de rechtsstaat en de grondrechten, en de verzwakking van effectieve controlemechanismen in het politieke stelsel, als gevolg van de inwerkingtreding van de grondwetswijziging. In juni 2018 constateerde de Raad unaniem dat de toetredingsonderhandelingen met Turkije dientengevolge feitelijk tot stilstand zijn gekomen en dat geen nieuwe hoofdstukken in aanmerking komen voor opening of sluiting. De feiten die ten grondslag lagen aan deze beoordeling, zijn nog steeds van toepassing.

Snellere **aanpassing** aan het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid van de EU, ook met betrekking tot beperkende maatregelen, is een belangrijk onderdeel van het uitbreidingsproces en een belangrijk element voor de bevestiging dat landen de beginselen,

waarden en doelstellingen die de Unie nastreeft in haar nabuurschap en daarbuiten, volledig onderschrijven. Albanië en Montenegro hebben zich consequent aangesloten bij de standpunten van de EU in verband met het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid.

II. UITVOERING VAN DE UITBREIDINGSSTRATEGIE VAN 2015

Om te voldoen aan de criteria voor lidmaatschap van Kopenhagen en Madrid, is het essentieel dat fundamentele hervormingen actiever worden nagestreefd. De inspanningen op deze gebieden zijn ondeelbaar en versterken elkaar wederzijds; zij moeten daadkrachtiger en met duidelijkere politieke wil worden nagestreefd.

a) Functioneren van de democratische instellingen

Het goede functioneren van **democratische instellingen** blijft in de meeste landen een punt van zorg. De centrale rol van nationale **parlementen** moet stevig worden verankerd in de politieke cultuur. Een constructieve dialoog tussen partijen moet nog wortel schieten. Oppositiepartijen, die ook een aanzienlijke verantwoordelijkheid dragen voor het vormgeven van de toekomst van hun land, moeten hun rol ten volle kunnen spelen en betrokken zijn bij democratische processen. De parlementaire verantwoordingsplicht, het toezicht op de uitvoerende macht en de democratische controle moeten worden versterkt.

Op de **Westelijke Balkan** moet nog steeds een constructieve **dialoog** worden bewerkstelligd die het volledige politieke spectrum bestrijkt, met name binnen de parlementen. Contraproductieve parlementaire boycots zoals in Albanië, Montenegro en Servië blijven zorgen baren. Burgers roepen steeds luider om hervormingen. Mechanismen voor bemiddeling en dialoog, zoals die worden aangeboden door het Europees Parlement, zouden kunnen worden ingezet, bijvoorbeeld in Servië. De regeringen moeten ervoor zorgen dat de oppositie haar rol binnen de bestaande kaders ten volle kan uitoefenen en de oppositie moet op een constructieve manier bijdragen tot het democratische proces.

Het versterken van de **toezichthoudende functie van parlementen** vergt aanzienlijke inspanningen. In Noord-Macedonië heeft het parlement zijn toezichtcapaciteit verbeterd, de controlemechanismen hersteld en het gebruik van **verkorte procedures** beperkt tot 20% in 2018. Dit verschijnsel blijft echter een punt van zorg in de hele regio. In Servië bedroeg dit percentage maar liefst 44% en de praktijken van de regerende coalitie leidden tot een verslechtering van het wetgevingsdebat en de controle. In Montenegro moet de partijoverschrijdende tijdelijke commissie voor verdere hervorming van de kieswet en andere wetgeving nog over de brug komen.

Er moeten vrije en eerlijke **verkiezingen** worden gehouden en de aanbevelingen van de verkiezingswaarnemingsmissies moeten correct worden uitgevoerd. Reeds lang bestaande zwakke punten in de hele verkiezingscyclus moeten worden aangepakt. De regels voor de publieke en private financiering van politieke partijen moeten grondig worden herzien.

In **Turkije** heeft het nieuwe presidentiële systeem, dat na de verkiezingen van juni 2018 in werking is getreden, **de wetgevende en toezichthoudende functies van het parlement aanzienlijk beknot**. Er is geen constructieve parlementaire dialoog en de controlemechanismen werken niet goed. De reeds lang bestaande tekortkomingen in het systeem van parlementaire immuniteit zijn nog niet aangepakt. De besluiten van de Hoge Kiesraad om de verkiezingen in Istanbul over te doen en het burgemeesterschap van bepaalde gemeenten in het zuidoosten toe te kennen aan als tweede gerangschikte kandidaten zijn

ernstige punten van zorg met betrekking tot de wettigheid en integriteit van het verkiezingsproces en de onafhankelijkheid van deze instelling ten opzichte van politieke druk.

b) Rechtsstaat en veiligheid

De **rechtsstaat** is een van de hoekstenen van een goed functionerende democratie. Voorwaarde hiervoor zijn vrije en eerlijke verkiezingen, een goed functionerend parlement dat zijn wetgevende en toezichhoudende functies ten volle kan vervullen, de scheiding der machten en goed functionerende controlemechanismen.

De **rechtsstaat** is stevig en ondubbelzinnig verankerd in het toetredingsproces van de EU. Het is een essentieel onderdeel van de democratische transformatie en de belangrijkste benchmark waaraan de EU de vooruitgang van de uitbreidingslanden op weg naar het lidmaatschap toetst. Geloofwaardige vooruitgang op dit gebied blijft evenwel een serieus probleem. Tekortkomingen op dit vlak hangen vaak samen met een gebrek aan politieke wil, institutionele weerstand en een steeds vijandiger klimaat voor het maatschappelijk middenveld. Dit wijst onder andere op enige mate van **gijzeling van de overheid**. Als gevolg daarvan is de rechtsstaat nog steeds niet op alle machtsniveaus op de juiste wijze van toepassing. Turkije heeft geen stappen ondernomen om de achteruitgang op het gebied van de rechtsstaat te corrigeren.

Een goed functionerende en onafhankelijke **rechterlijke macht**, waarvan de besluiten doeltreffend ten uitvoer worden gelegd, is cruciaal voor de rechtsstaat. Albanië heeft belangrijke vooruitgang geboekt met de hervorming van zijn rechtsstelsel, die nog steeds op schema ligt. De oprichting van de nieuwe rechterlijke instanties moet onafhankelijk bestuur van de rechterlijke macht garanderen. Het doorlichtingsproces leverde opnieuw zichtbare resultaten op: in totaal werden 140 besluiten genomen en alle prioritaire zaken zijn in eerste instantie afgerond, waarna 88 van de beoordeelde rechters werden ontslagen of vrijwillig opstapten. In de hele Westelijke Balkan hebben de hervormingen echter te lijden van de trage verandering in de justitiële cultuur. In Servië zijn grondwetswijzigingen die de grondwet op één lijn moeten brengen met de Europese normen inzake de rechterlijke macht, nog niet aangenomen. In Turkije blijft de politieke druk op de rechterlijke macht bestaan en grote aantallen rechters en openbaar aanklagers worden tegen hun wil overgeplaatst, wat de onafhankelijkheid van de Turkse rechterlijke macht verder ondermijnt.

Op de Westelijke Balkan en in Turkije is **corruptie** nog steeds wijdverbreid. Met de bestrijding van corruptie op hoog en middelhoog niveau zijn in de regio wisselende vorderingen geboekt. Sommige landen, zoals Noord-Macedonië en Albanië, hebben vooruitgang geboekt, maar de staat van dienst blijft in de meeste landen niet overtuigend en ver verwijderd van de vereisten voor het lidmaatschap. Corruptie op hoog niveau en politieke corruptie moeten duidelijker en consequenter worden aangepakt. Concrete resultaten in de strijd tegen corruptie zijn ook nodig voor een stabiel en transparant ondernemingsklimaat en om reële bedreigingen voor democratische structuren te beperken. **Overheidsopdrachten** blijven bijzonder gevoelig voor wijdverbreide corruptie. De controlemechanismen gedurende het gehele aanbestedingsproces moeten worden versterkt en de transparantie moet aanzienlijk worden vergroot door middel van robuuste, ambitieuze maatregelen.

De georganiseerde misdaad blijft een zeer ernstig probleem in de Westelijke Balkan en Turkije. Via Turkije en de Westelijke Balkan lopen belangrijke smokkelroutes. Machtige criminele netwerken met een internationaal bereik blijven vanuit en via deze landen opereren. Bepaalde aspecten van dit fenomeen zijn aangepakt en in 2018 zijn belangrijke arrestaties en drugsvangsten gemeld. De operationele samenwerking, ook met EU-agentschappen, is opgevoerd, vooral met Albanië, wat tot zichtbare resultaten op het terrein heeft geleid. Over het algemeen zijn de **resultaten wat betreft definitieve veroordelingen** in zaken van

georganiseerde misdaad evenwel nog steeds zwak. Sommige landen kunnen de afgelopen jaren slechts een klein aantal of in het geheel geen definitieve veroordelingen inzake georganiseerde misdaad of het witwassen van geld voorleggen. Dergelijke slechte resultaten wijzen op ondoeltreffendheid van de strafrechtelijke procedures, geven een sterk signaal van straffeloosheid en dragen bij tot het risico van infiltratie van de politieke en economische systemen. Landen moeten ook aanzienlijk vaker overgaan tot **inbeslagneming en verbeurdverklaring van vermogensbestanddelen** in zaken van georganiseerde misdaad en corruptie, en criminele groepen krachtadiger aanpakken.

De Westelijke Balkan heeft de afgelopen jaren belangrijke stappen gezet om het wettelijke en institutionele kader inzake **terrorisbestrijding** te moderniseren. De operationele samenwerking met de EU-lidstaten en EU-agentschappen is verder verbeterd en geïntensiveerd. Alle landen van de Westelijke Balkan nemen actief deel aan het terrorisbestrijdingsinitiatief van de Westelijke Balkan (WBCTi). De meeste landen moeten evenwel nog meer inspanningen leveren om het probleem van de terugkerende buitenlandse strijders aan te pakken en extremisme en radicalisering te voorkomen, ook in gevangenissen. Het onlinetoezicht en de responscapaciteit moeten worden vergroot. Proactieve tracering van geldstromen moet worden verankerd in een meer strategische aanpak van het witwassen van geld en de financiering van terrorisme. Turkije moet zijn antiterrorwetgeving herzien. Turkije heeft weliswaar een legitiem recht om terrorisme te bestrijden, maar moet ervoor zorgen dat de rechtsstaat, de mensenrechten en de fundamentele vrijheden hierbij worden gewaarborgd. Antiterrormaatregelen moeten evenredig zijn.

Er is dringend behoefte aan **sterkere en geloofwaardigere** uitvoering van hervormingen op het gebied van de rechtsstaat. Dit is de belangrijkste voorwaarde voor de landen van Westelijke Balkan om vooruitgang te boeken op hun respectieve Europese trajecten, waaronder het voldoen aan de tussentijdse benchmarks in de toetredingsonderhandelingen over de rechtsstaathoofdstukken 23 en 24 voor Servië en Montenegro.

Zodra aan de tussentijdse benchmarks is voldaan, kan de EU via de benchmarks voor sluiting van de hoofdstukken duidelijk aangeven aan welke eisen de kandidaat-lidstaten uiteindelijk zullen moeten voldoen om op dit cruciale gebied klaar te zijn voor EU-lidmaatschap. Montenegro is het eerste land dat dit stadium zou kunnen bereiken, op voorwaarde dat het land de lacunes op kritieke gebieden als de vrijheid van de media, corruptiebestrijding en mensenhandel wegwerkt.

De tussentijdse benchmarks voor de rechtsstaat zijn in de eerste plaats bedoeld om ervoor te zorgen dat de institutionele en wetgevende structuur van het desbetreffende land op orde is en dat de eerste resultaten wat betreft de uitvoering zijn geboekt. Zodra dit kader op orde is, zal de Commissie haar voorstellen voor de benchmarks voor sluiting van de hoofdstukken aan de EU-lidstaten voorleggen. Deze benchmarks zullen voornamelijk gericht zijn op concrete resultaten en een sterke, geloofwaardige en duurzame staat van dienst wat betreft de uitvoering.

c) Grondrechten

De **grondrechten** zijn grotendeels verankerd in de wetgeving van de Westelijke Balkan, maar er zijn serieuze inspanningen nodig om de uitvoering te intensiveren. In Turkije werd gedurende de verslagperiode een verdere ernstige verslechtering met betrekking tot belangrijke mensenrechten vastgesteld.

De ontwikkelingen op het gebied van de **vrijheid van meningsuiting** en de onafhankelijkheid van de media in de regio geven aanleiding tot toenemende bezorgdheid. Er is sprake van een ernstige achteruitgang in **Turkije**, waar de uitoefening van de vrijheid van meningsuiting

aanzienlijk is belemmerd en waar meer dan 160 journalisten in de gevangenis zitten, een van de hoogste cijfers ter wereld.

Op de hele **Westelijke Balkan** konden slechts zeer beperkte inspanningen worden geconstateerd. Over het algemeen blijft er sprake van fysieke en verbale intimidatie, waarbij onderzoek en vervolging traag verlopen. Pogingen om invloed uit te oefenen op de onafhankelijkheid van de publieke omroep, ondoorzichtige publieke en private financiering van de media en een verstoorde advertentiemarkt blijven wijdverspreid in alle landen in de regio. Het ondernemingsklimaat voor de media wordt ook gekenmerkt door veelvuldige politieke inmenging en ondoorzichtige media-eigendom, waardoor de duurzaamheid van de onafhankelijke media wordt ondermijnd. De EU blijft lokale maatschappelijke organisaties, mensenrechtenactivisten, journalisten en onafhankelijke mediakanalen krachtig ondersteunen.

Om misbruik van de **rechten van kinderen** doeltreffend aan te pakken, moeten de inspanningen op de Westelijke Balkan en in Turkije worden opgevoerd. Overheden moeten ook de discriminatie van **personen met een handicap, minderheden** en andere kwetsbare groepen aanpakken. Daarnaast moeten meer inspanningen worden geleverd om **gendergelijkheid** te waarborgen en discriminatie en geweld tegen vrouwen te voorkomen en aan te pakken. Er is vooruitgang geboekt met de rechten van lesbiennes, homoseksuelen, transgenders en interseksuelen op de Westelijke Balkan, maar er zijn aanzienlijke inspanningen nodig om discriminatie, en met name haatzaaien en geweld, aan te pakken. **Roma** worden nog steeds geconfronteerd met sociale uitsluiting, marginalisering en discriminatie. **De omstandigheden in gevangenissen** moeten worden verbeterd. In Turkije is de noodtoestand weliswaar opgeheven, maar de meeste maatregelen die tijdens de noodtoestand waren ingevoerd, blijven van kracht, waaronder de maatregelen die leiden tot inperking van belangrijke **procedurele rechten**, zoals de rechten van de verdediging en het recht op verhaal.

d) Hervorming van het openbaar bestuur

De hervorming van de openbare diensten is essentieel om het bestuur op alle niveaus te verbeteren. Dit omvat de kwaliteit en verantwoordingsplicht van de administratie, professionalisering en depolitisering van het ambtenarenapparaat, degelijk beheer van de overheidsfinanciën en dienstverlening van hoge kwaliteit aan burgers en bedrijven. Op dit gebied is enige vooruitgang geboekt op de Westelijke Balkan. In Turkije is sprake van ernstige achteruitgang wat betreft het ambtenarenapparaat, die ook heeft doorgewerkt in de beleidsplanning en de verantwoordingsplicht, als gevolg van een ingrijpende herstructurering van het openbaar bestuur en het ambtenarenapparaat op basis van presidentiële decreten.

De **beleidsplanning** is enigermate verbeterd, maar er zijn verdere inspanningen nodig om goede kwaliteitscontrole door de centrale overheden te waarborgen. Beleidsmaatregelen, wetgeving en overheidsinvesteringen worden vaak nog steeds voorbereid zonder systematische effectbeoordelingen en interinstitutionele en openbare raadplegingen. Er zijn aanzienlijke inspanningen nodig om te zorgen voor transparante en doeltreffende **overheidsopdrachten**. Snelle aanpassing aan de EU-regels en een doeltreffend systeem voor **interne controle** bij de overheid zijn vereist om verspilling van middelen, fraude en corruptie terug te dringen.

In de meeste landen moet nog worden gezorgd voor **professionalisering** van het ambtenarenapparaat en de buitensporige **politieke inmenging** moet worden aangepakt. De **structuur van de overheidsadministratie** moet zorgen voor doeltreffende rapportagelijnen. Veel landen hebben inspanningen geleverd om de **dienstverlening** aan burgers en bedrijven, met name e-diensten, te verbeteren, maar de verschillende initiatieven en de algemene hervorming van het openbaar bestuur moeten beter op elkaar worden afgestemd.

In het proces van aanpassing aan de EU-regels en de uiteindelijke toepassing daarvan moet rekening worden gehouden met de rol van **regionale en lokale autoriteiten**. Er moet een passend evenwicht worden bewerkstelligd tussen centrale, regionale en lokale bestuursniveaus, waarmee de hervormingen en de dienstverlening aan de burgers het best worden ondersteund.

e) Migratie

De **vluchtelingen crisis en irreguliere migratie** vormden grote uitdagingen voor zowel de EU als voor de Westelijke Balkan en Turkije. Er is verder samengewerkt betreffende de migratieroutes door het oostelijke Middellandse Zeegebied en de Westelijke Balkan. De smokkel van migranten en de mensenhandel blijven zorgwekkend. De partnerlanden moeten hun wetgeving verder aanpassen aan het visumbeleid van de EU.

De **verklaring EU-Turkije**⁴ van maart 2016 blijft concrete resultaten opleveren in de vorm van de daling van het aantal irreguliere en gevaarlijke oversteekpogingen en het aantal levens dat wordt gered in de Egeïsche Zee. Het aantal migranten dat irregulier aankomt, ligt 97% lager dan voordat de verklaring in werking trad, en het aantal mensen dat op zee om het leven komt, is aanzienlijk gedaald. De Turkse rechtshandavingsinstanties hebben tijdens de verslagperiode meer inspanningen geleverd.

Turkije blijft opmerkelijke inspanningen leveren door **meer dan 3,6 miljoen geregistreerde vluchtelingen uit Syrië** en ongeveer 370 000 vluchtelingen uit andere landen **op te vangen**. De EU is het land daarbij blijven ondersteunen. De **EU-faciliteit voor vluchtelingen in Turkije**⁵, met een totale begroting van 6 miljard euro, blijft voorzien in de humanitaire en ontwikkelingsbehoeften van vluchtelingen en gastgemeenschappen. De eerste tranche van 3 miljard euro werd volledig aanbesteed. De resultaten zijn duidelijk zichtbaar en zeer doeltreffend: ongeveer 1,6 miljoen vluchtelingen ontvangen momenteel maandelijks geld via het sociale vangnet voor noodgevallen, er vonden 5 miljoen eerstelijnsgezondheidszorgconsulten plaats en de gezinnen van meer dan 494 000 schoolgaande kinderen kregen financiële steun. Momenteel wordt de tweede tranche van 3 miljard euro uitgevoerd. De faciliteit blijft een toonaangevend coördinatiemechanisme voor snelle, doeltreffende en doelmatige EU-bijstand.

Op de **Westelijke Balkan** heeft de voortzetting van de gecoördineerde responsmaatregelen ter ondersteuning van nationale inspanningen tijdens de verslagperiode geleid tot een daling van nog eens 35% van het aantal irreguliere aankomsten via deze route, een voortzetting van de dalende trend van 2017. De landen moeten echter beter worden toegerust om migratie te beheren, onder andere wat betreft grensbeheer en vermindering van irreguliere migratie. Bosnië en Herzegovina werd in 2018 geconfronteerd met een toestroom van meer dan 20 000 migranten en vluchtelingen. De EU blijft de regio steunen door opbouw van de capaciteit van de partners op het gebied van het beheer van migratiestromen, asielprocedures, terugkeermechanismen en informatie-uitwisseling. Met vijf landen van de regio zijn onderhandelingen over statusovereenkomsten afgerond, waardoor teams van de Europese Grens- en kustwacht met uitvoerende bevoegdheden in de zones aan de buitengrenzen van de EU kunnen worden ingezet, ter ondersteuning van de nationale grensautoriteiten. De overeenkomst met Albanië is in werking getreden en de eerste grenswachten zijn gestationeerd. De landen van de Westelijke Balkan moeten meer doen om het probleem van ongegronde asielaanvragen van burgers uit de regio in EU-lidstaten aan te pakken.

⁴ <https://www.consilium.europa.eu/nl/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/pdf>

⁵ [Besluit van de Commissie C\(2015\) 9500](#) van 24.11.2015 inzake een mechanisme voor de coördinatie van het optreden van de Unie en de lidstaten - de Vluchtelingenfaciliteit voor Turkije, als gewijzigd bij Besluit C(2016) 855 van de Commissie van 10.2.2016.

f) Economie

De economieën van de Westelijke Balkan en Turkije kampen nog steeds met **grote problemen** waardoor zij hun economisch potentieel niet ten volle kunnen benutten. Hoewel de groei, de werkgelegenheid en het inkomen de afgelopen jaren enigszins zijn toegenomen, liggen de landen nog steeds achter wat betreft de hervorming van hun economische structuren en de vergroting van het concurrentievermogen. De werkloosheid is nog steeds hoog, vooral onder jongeren, er is een grote kloof tussen vraag en aanbod van vaardigheden, de informele economie blijft hardnekkig, het ondernemingsklimaat is ongunstig en het niveau van innovatie ligt laag.

Turkije bleef kampen met een ernstige **achteruitgang** van de economie, wat leidt tot grotere bezorgdheid over het functioneren van de Turkse markteconomie. Het economische klimaat verslechterde in 2018 als gevolg van een scherpe verslechtering van de financieringsvoorwaarden, waardoor gedurende jaren opgebouwde macro-economische kwetsbaarheden zichtbaar worden. De **economische governance verslechterde** verder door meer staatsinmenging in de economie. Turkije moet de terugval in markthervormingen keren.

Op de **Westelijke Balkan** bleef het **investeringsklimaat** grotendeels ongewijzigd; het wordt gekenmerkt door een zwakke rechtsstaat, gebrek aan adequate handhaving van de controle op staatssteun, een diep gewortelde grijze economie, slechte toegang tot financiering en lage niveaus van regionale integratie en connectiviteit. Er blijft sprake van staatsinmenging in de economie, waardoor er een groter risico van corruptie bestaat, door zwak beheer van de overheidsfinanciën en veelvuldige wijzigingen in de regelgeving en de belastingen. De infrastructuur moet dringend worden gemoderniseerd en investeringen zouden moeten worden gekanaliseerd via uniforme projectcycli en in overeenstemming zijn met de met de EU overeengekomen prioriteiten. Besluiten over belangrijke investeringen moeten gebaseerd zijn op transparantie en robuuste zorgvuldigheidsverplichtingen, zoals het geval is met de connectiviteitsprojecten die worden gefinancierd via het investeringskader voor de Westelijke Balkan.

Regionale integratie is een belangrijke factor om de levensstandaard op de Westelijke Balkan te verhogen. De totstandbrenging van een **regionale economische ruimte** zorgt voor meer concurrentie en maakt schaalvoordelen en productiviteitsgroei mogelijk. Een regionale markt zal de intraregionale handel ontsluiten en de Westelijke Balkan aantrekkelijker maken voor investeringen. Marktintegratie op basis van EU-regels en -normen zal helpen nieuwe waardeketens te ontwikkelen en de regio aantrekkelijker maken voor buitenlandse directe investeringen, ook uit de EU. Beter connectiviteit op het gebied van vervoer en energie zal de integratie van de regio in pan-Europese netwerken versnellen en tegelijkertijd de concurrerende energiemarkten versterken en economische corridors in de regio ontwikkelen. Het Verdrag tot oprichting van de Vervoersgemeenschap, dat nu door alle partijen is geratificeerd, zal de uitvoering van de connectiviteitsagenda ondersteunen en versterken. De totstandbrenging van een digitale ruimte en beter geïntegreerde arbeidsmarkten biedt ook nieuwe mogelijkheden voor jongeren in de regio.

De in april 2019 ondertekende regionale roamingovereenkomst zal aanzienlijke voordelen opleveren voor burgers en bedrijven in de regio. De roamingtarieven zullen vanaf juli 2019 geleidelijk worden afgebouwd (de detailhandelsprijs van gegevensoverdracht en telefoongesprekken zal met 25% dalen en die van sms'en met 33%) en in juli 2021 worden zij afgeschaft. Mobiele abonnees uit de regio kunnen ten volle profiteren van hun binnenlandse pakket wanneer zij in de Westelijke Balkan reizen, zonder extra kosten. Deze overeenkomst maakt ook de weg vrij voor de afschaffing van de roamingkosten tussen de Westelijke Balkan en de EU, zoals uiteengezet in de **Digitale Agenda** voor de Westelijke Balkan.

De EU blijft veruit de grootste handelspartner voor de Westelijke Balkan, zowel wat invoer (73,5%) als wat uitvoer (80,6%) betreft. EU-ondernemingen zijn de grootste investeerders in de regio; zij vertegenwoordigen 73% van de buitenlandse directe investeringen en zijn daarmee de grootste externe aanjager van groei en werkgelegenheid in de regio. Het is van belang dat de **weerbaarheid van de regio** wordt versterkt om ervoor te zorgen dat alle buitenlandse economische activiteiten volledig aansluiten bij de waarden, normen en standaarden van de EU, met name op belangrijke gebieden als de rechtsstaat, overheidsopdrachten, milieu, energie, infrastructuur en mededinging. **China** ontplooit steeds meer **commerciële activiteiten en investeringen** op de Westelijke Balkan, die in beginsel kansen kunnen bieden voor de regio. Bij deze investeringen worden evenwel vaak de sociaal-economische en financiële duurzaamheid, en de EU-regels inzake overheidsopdrachten veronachtzaamd, waardoor zij kunnen resulteren in een hoge schuldenlast en overdracht van de controle over strategische activa en hulpbronnen. Dit betekent dat de partnerlanden de letter en de geest van de stabilisatie- en associatieovereenkomsten met de EU ten volle moeten uitvoeren, en voorrang moeten geven aan hervormingen in verband met de desbetreffende hoofdstukken van de toetredingsonderhandelingen. De EU moet deze hervormingen sterker aansturen en hiermee rekening houden in toekomstige onderhandelingskaders.

De EU ondersteunt betere economische governance op de Westelijke Balkan en Turkije via de **jaarlijkse programma's voor economische hervormingen**. Dit proces maakt integraal deel uit van de voorbereiding op het EU-lidmaatschap en is het belangrijkste instrument voor de formulering en uitvoering van macro-economische en structurele hervormingen om het concurrentievermogen te vergroten en groei en werkgelegenheid te stimuleren. Aldus wordt bijgedragen tot duurzame groei op de lange termijn, meer convergentie, beleidsplanning en vooruitgang ten aanzien van de economische toetredingscriteria. Er moet meer nadruk worden gelegd op eigen verantwoordelijkheid om de uitvoering van de hervormingen te verbeteren.

Economische ontwikkeling en meer werkgelegenheid zijn ook essentieel om het hoofd te bieden aan de demografische uitdagingen van de Westelijke Balkan: hoge emigratiecijfers en lage geboortecijfers. Zonder sterkere economieën en democratisch bestuur zullen deze verschijnselen doorgaans blijven bestaan, met het risico van wijdverbreide ontgoocheling, in het bijzonder onder jongeren, en braindrain.

g) Regionale samenwerking en betrekkingen van goed nabuurschap

Het uitbreidingsbeleid van de EU moet verder stabiliteit blijven uitdragen. De EU kan en zal daarom geen **bilaterale geschillen** en potentieel daarmee gepaard gaande instabiliteit importeren. Er moeten definitieve en bindende oplossingen worden gevonden en ten uitvoer gelegd, die bijdragen tot de regionale stabiliteit, alvorens een land toetreedt. De historische overeenkomst tussen Noord-Macedonië en Griekenland, waarmee de naamkwesitie na 27 jaar werd opgelost, is een voorbeeld van verzoening voor de regio en daarbuiten. Op de hele Westelijke Balkan moeten echter dringend verdere krachtige en overtuigende inspanningen worden geleverd. De betrekkingen tussen Prishtina/Priština en Belgrado zijn verslechterd, wat vooral bleek uit het besluit van Kosovo om een douanetarief van 100% te heffen op de invoer uit Bosnië en Herzegovina, hetgeen in strijd is met de Midden-Europese Vrijhandelsovereenkomst. Dit is het meest recente incident in een reeks provocaties over en weer. Kosovo moet dit besluit zo snel mogelijk intrekken en beide partijen moeten zich onthouden van verdere handelingen die als provocerend zouden kunnen worden opgevat. Er moeten dringend vorderingen worden gemaakt met de door de EU gefaciliteerde dialoog over volledige normalisering van de betrekkingen tussen Servië en Kosovo, die zou moeten

resulteren in de sluiting en de uitvoering van een alomvattende, juridisch bindende normaliseringsovereenkomst.

Goede nabuurschapsbetrekkingen en regionale samenwerking zijn essentiële elementen van het stabilisatie- en associatieproces en van het uitbreidingsproces. De top van Sofia heeft een nieuwe impuls gegeven aan de inzet voor de versterking van de betrekkingen van goed nabuurschap, regionale stabiliteit en wederzijdse samenwerking. De regelmatige contacten tussen regeringen zijn voortgezet, evenals de technische dialoog en samenwerking op bilateraal en regionaal niveau. Er zijn echter meer inspanningen nodig, met name wat betreft de meest gevoelige thema's. De regionale samenwerking moet met name worden versterkt met betrekking tot oorlogsmisdaden, onder andere via verzoeningsinitiatieven, zoals de instelling van een regionale waarheidscommissie. Ook zijn verdere inspanningen nodig op het gebied van vermiste personen. De vaststelling van het regionale actieplan is een belangrijke stap voorwaarts. Verklaringen of daden die de betrekkingen van goed nabuurschap kunnen schaden, moeten worden vermeden. In de EU is geen ruimte voor ophitsende taal of de verheerlijking van oorlogsmisdadigers door om het even welke partij.

De **regionale samenwerking** is voortgezet, waarbij de connectiviteitsagenda van de EU een belangrijke rol speelt, met name via het overeengekomen actieplan voor een regionale economische ruimte, de ontwikkeling van vervoers- en energienetwerken, de digitale agenda en de uitvoering van projecten voor de mobiliteit van jongeren die via het regionale bureau voor jongerensamenwerking worden ondersteund. Het Erasmus+-programma heeft de interculturele dialoog binnen het hoger onderwijs en tussen jongeren verder gestimuleerd. Ook het samenwerkingsproces voor Zuidoost-Europa en andere regionale initiatieven hebben de stabilisatie en samenwerking verder bevorderd. Er is enige vooruitgang geboekt wat betreft de uitvoering van connectiviteitsprojecten in de praktijk. Er zijn echter nog aanzienlijke inspanningen nodig om te voldoen aan de resterende verplichtingen uit hoofde van regionale overeenkomsten en verbintenissen en deze in de praktijk te brengen, met name wat betreft de uitvoering van de in 2015 overeengekomen maatregelen voor de hervormingen op connectiviteitsgebied. De prioriteiten op het gebied van connectiviteit en milieu in de regio vereisen sterke synergieën met de omringende lidstaten, ook via de EU-strategie voor de Adriatisch-Ionische regio. Alle partners van de Westelijke Balkan moeten volwaardig en inclusief kunnen deelnemen aan initiatieven en evenementen inzake regionale samenwerking. Regionale samenwerking kan niet van buitenaf worden opgelegd, maar moet actiever worden nagestreefd door de landen van de regio zelf, die de inspanningen die bijdragen tot stabiliteit, verzoening en grotere economische kansen, volledig in eigen hand moeten nemen.

Voortbouwend op de verklaring die is ondertekend tijdens de ministeriële vergadering van februari 2019 over de overgang naar schone energie, is er voor de Westelijke Balkan aanzienlijke ruimte voor een "**groene agenda**" om milieuproblemen aan te pakken, variërend van afvalverwijdering en luchtvervuiling tot bredere kwesties zoals klimaatverandering. Dit zou niet alleen de gezondheid en het welzijn van de burgers rechtstreeks ten goede komen, maar ook de regio aantrekkelijk maken voor investeringen en toerisme, en het aanzienlijke economische potentieel van de groene en de circulaire economie aanboren.

De vooruitgang die tot dusver is geboekt in de **onderhandelingen onder leiding van de Verenigde Naties over een oplossing van het conflict in Cyprus**, moet in stand worden gehouden en er moet verder worden gewerkt aan een rechtvaardige, alomvattende en haalbare oplossing, met inbegrip van de externe aspecten daarvan. Het is van bijzonder belang dat Turkije zich blijft uitspreken voor en in concrete termen bijdraagt tot de onderhandelingen over een rechtvaardige, alomvattende en haalbare oplossing voor de kwestie-Cyprus binnen het kader van de Verenigde Naties. Turkije dient dringend te voldoen aan zijn verplichting om

het aanvullende protocol bij de associatieovereenkomst tussen de EU en Turkije volledig uit te voeren en te werken aan de normalisering van de betrekkingen met de Republiek Cyprus. De Commissie dringt er bij Turkije op aan elke bedreiging, bron van wrijving of provocatie te vermijden die de betrekkingen van goed nabuurschap of de vreedzame regeling van geschillen in gevaar brengt. De Commissie wijst nadrukkelijk op alle soevereine rechten van de EU-lidstaten. Deze omvatten het recht op het sluiten van bilaterale overeenkomsten en het zoeken naar en exploiteren van natuurlijke hulpbronnen, overeenkomstig de EU-wetgeving en het internationaal recht, met inbegrip van het VN-verdrag inzake het recht van de zee.

h) Financiële pretoetredingssteun in het volgende meerjarig financieel kader

Het voorstel van de Commissie voor het **instrument voor pretoetredingssteun (IPA III)**⁶ voor het volgende meerjarig financieel kader 2021-2027 voorziet in een solide beleidsgestuurde aanpak, met een **meer strategische en dynamische toepassing van de steun**, waarbij de fundamentele vereisten voor lidmaatschap centraal staan. Door de financiële steun van de EU sterker te concentreren op de kernprioriteiten moet het IPA III een nog krachtiger hefboomeffect bewerkstelligen om de hervormingen te ondersteunen en de partners dichter bij de waarden en standaarden van de Unie te brengen. Het nieuwe IPA III is opgebouwd rond prestatiebeloning: partners die vooruitgang boeken, worden beloond. Verwacht wordt dat het instrument zal zorgen voor een evenwichtige verdeling van de steun om alle partners eerlijk te ondersteunen bij hun hervormingsinspanningen.

Het **investeringskader voor de Westelijke Balkan (WBIF)** bestaat dit jaar tien jaar. Dit succesvolle samenwerkings- en coördinatieplatform, onder leiding van de Commissie, brengt internationale en nationale financieringsinstellingen samen met bilaterale donoren en begunstigden. Het heeft in de loop der jaren een essentiële rol vervuld bij de voorbereiding en financiering van belangrijke infrastructuurprojecten op de Westelijke Balkan op het gebied van connectiviteit, maar ook op het gebied van milieu en in de sociale sector. De EU heeft EUR 925 miljoen aan pretoetredingsfondsen bijgedragen, die tot dusver EUR 5,4 miljard aan leningsovereenkomsten hebben opgeleverd, en investeringen voor naar schatting meer dan EUR 18 miljard. Overeenkomstig de strategie voor de Westelijke Balkan zal het WBIF in strategisch en financieel opzicht verder worden uitgebreid.

III. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Het EU-toetredingsproces blijft gebaseerd op vastgestelde criteria, **billijke en strenge voorwaarden**, en het beginsel van de **eigen verdiensten**. De toetreding tot de EU vereist de tenuitvoerlegging van complexe hervormingen in een problematisch klimaat, een doelstelling die slechts op de lange termijn kan worden bereikt.

Op basis van de bovenstaande analyse en de beoordelingen in de als bijlage opgenomen samenvattingen over de afzonderlijke landen komt de Commissie tot de volgende conclusies en aanbevelingen:

I

1. Een geloofwaardig uitbreidingsbeleid is een **geostrategische investering in vrede, stabiliteit, veiligheid en economische groei** in heel Europa. Het maakt ook integraal deel uit van de bredere strategie om de Unie tegen 2025 te versterken. De EU en haar partners

---

⁶ Voorstel voor een Verordening van het Europees Parlement en de Raad betreffende het instrument voor pretoetredingssteun (IPA II), [COM\(2018\) 465 final](#)

die streven naar lidmaatschap, hebben gemeenschappelijke kansen, maar staan ook voor dezelfde uitdagingen, zoals migratie, georganiseerde misdaad en terrorisme. Het blijft een van de **essentiële politieke prioriteiten van de EU** de betrokken landen voor te bereiden om aan alle vereisten voor lidmaatschap te voldoen.

2. **Turkije** blijft een belangrijke partner voor de Europese Unie op diverse gebieden van gemeenschappelijk belang. De strategie voor de Westelijke Balkan van de Commissie van februari 2018 gaf een nieuwe impuls in de regio en grotere betrokkenheid in de EU en haar lidstaten. De manier waarop de betrokken landen deze historische kans aangrepen, verschilt echter. **Albanië** en **Noord-Macedonië** hebben de kans aangegrepen en hervormingen doorgevoerd, meer bepaald op de gebieden die in de conclusies van de Raad in juni 2018 unaniem waren vastgesteld. **Montenegro** en **Servië** moeten nog met grotere vastberadenheid actie ondernemen en op cruciale gebieden hun inspanningen opvoeren. **Bosnië en Herzegovina** heeft te kampen met talrijke structurele problemen. Het advies van de Commissie betreffende het verzoek tot toetreding van het land tot de EU bevat een omvattende routekaart voor hervormingen, en biedt aldus een nieuwe stimulans voor het integratieproces van het land in de EU. **Kosovo** moet zijn beleid weer gaan richten op vooruitgang op zijn Europese parcours.
3. Om dit proces te bevorderen moeten de kandidaat-lidstaten bij wijze van prioriteit sneller **reële en duurzame resultaten boeken op essentiële punten**, hetgeen wordt uitgedrukt in het beginsel van “eerst de basis”: de rechtsstaat, de hervorming van justitie, de bestrijding van corruptie en georganiseerde misdaad, veiligheid, grondrechten, democratische instellingen en hervorming van het openbare bestuur, economische ontwikkeling en concurrentievermogen. Er bestaat ook een dringende behoefte voor de Westelijke Balkan om vooruitgang te boeken inzake verzoening, goede nabuurschapsbetrekkingen en regionale samenwerking, in het spoor van het historische akkoord tussen Noord-Macedonië en Griekenland.
4. De EU heeft sinds lang het Europese perspectief van de hele Westelijke Balkan gesteund, en haar steun afgelopen jaar nog eens bevestigd. Zoals wordt verklaard in de strategie voor de Westelijke Balkan van de Commissie, vervult momenteel geen van de landen de criteria voor lidmaatschap. Om dit doel te bereiken zijn jaren van volgehouden intensieve inspanningen en resultaten nodig. Bovendien moet de Unie zelf eerst krachtiger en meer solide worden, vooraleer zij uiteindelijk groter kan worden⁷. Een **stevig en geloofwaardig perspectief** voor alle landen blijft echter essentieel als een motor voor transformatie, om verzoening te bevorderen, stabiliteit naar de regio uit te dragen en de waarden, normen en standaarden van de EU te bevorderen. De EU moet haar verbintenissen gestand doen en duidelijk en positief reageren op de objectieve resultaten die door de landen in verband met de gestelde voorwaarden worden geboekt. Dit is een strategische investering niet alleen in de toekomst van de regio, maar in de allereerste plaats ook in het eigen politieke en economische belang van de EU.
5. De EU blijft de grootste externe aanjager van groei en werkgelegenheid in de Westelijke Balkan. Het is essentieel voor het succes van de regio dat alle buitenlandse economische activiteiten volledig aansluiten bij de waarden, normen en standaarden van de EU, met name op gebieden als de rechtsstaat, mededinging, overheidsopdrachten, milieu, energie en infrastructuur. **China ontplooit steeds meer commerciële activiteiten en investeringen** in de regio, die in beginsel kansen kunnen bieden. Bij deze investeringen

---

⁷ Om die reden heeft de Commissie, overeenkomstig haar Routekaart naar een meer verenigde, sterkere en democratischere Unie, een aantal initiatieven voorgesteld om het democratische, institutionele en beleidsmatige kader voor de Unie van 2025 op basis van de bestaande Verdragen te verbeteren.

worden evenwel vaak de sociaal-economische en financiële duurzaamheid veronachtzaamd. Dit onderstreept het belang dat de partnerlanden de letter en de geest van de stabilisatie- en associatieovereenkomsten met de EU op de genoemde gebieden ten volle moeten uitvoeren, en voorrang moeten geven aan hervormingen in verband met de desbetreffende hoofdstukken van het toetredingsproces.

II

6. **Turkije** blijft een essentiële partner van de Europese Unie op gebieden van gemeenschappelijk belang, gaande van migratie en terrorismebestrijding tot energie, vervoer en handel. In juni 2018 constateerde de Raad Algemene Zaken in zijn conclusies unaniem dat de toetredingsonderhandelingen met Turkije onder de huidige omstandigheden feitelijk tot stilstand zijn gekomen en dat geen nieuwe hoofdstukken in aanmerking kunnen komen voor opening of sluiting. De feiten die ten grondslag lagen aan deze beoordeling, zijn nog steeds van toepassing. De Turkse regering heeft herhaaldelijk haar verbintenis geuit ten aanzien van de doelstelling van toetreding tot de EU, maar dit gaat niet gepaard met overeenkomstige maatregelen en hervormingen, en de ernstige bezorgdheid van de EU in verband met voortdurende negatieve ontwikkelingen op het gebied van de rechtsstaat, de grondrechten en het gerecht wordt niet beantwoord.

Na het beëindigen van de noodtoestand in juli 2018 heeft Turkije een groot aantal van de meest repressieve maatregelen daarvan in de bestaande wetgeving ingevoerd. Het nieuwe presidentiële stelsel stelde een groot aantal controlemechanismen van voorheen buiten werking. Het heeft geleid tot verdere politisering van het openbare bestuur en het gerecht.

De presidents- en parlamentsverkiezingen van juni 2018 en de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2019 werden gekenmerkt door een sterke opkomst. De kiezers hadden een echte keuze, ondanks de duidelijk gebrekkige omstandigheden voor kandidaten om op voet van gelijkheid en billijkheid te concurreren. De regeringspartij genoot een aanzienlijk voordeel, hetgeen ook tot uiting kwam in de buitensporige aandacht vanwege publieke en private media die met de regering zijn gelieerd. Na de gemeenteraadsverkiezingen besliste de Hoge Kiesraad dat vier gekozen burgemeesters en leden van gemeenteraden niet in aanmerking kwamen om hun ambt in het zuidoosten van Turkije uit te oefenen, hoewel hun kandidatuur vóór de verkiezingen was gevalideerd. De Hoge Kiesraad heeft ook de gemeenteraads- en burgemeestersverkiezingen in Istanbul nietig verklaard en heeft nieuwe verkiezingen uitgeschreven voor 23 juni. De besluiten van de Hoge Kiesraad om de verkiezingen in Istanbul over te doen en het burgemeesterschap van bepaalde gemeenten in het zuidoosten toe te kennen aan als tweede gerangschikte kandidaten zijn ernstige punten van zorg met betrekking tot de wettigheid en integriteit van het verkiezingsproces en de onafhankelijkheid van deze instelling ten opzichte van politieke druk. Deze besluiten druisen in tegen de hoofddoelstelling van een democratisch verkiezingsproces om ervoor te zorgen dat de wil van bevolking zegeviert.

Ook op het gebied van de vrijheid van meningsuiting en vereniging en vergadering heeft zich een ernstige achteruitgang voorgedaan. Turkije moet de doeltreffende bescherming van de grondrechten verbeteren en een omvattende en geloofwaardige hervorming van het gerecht goedkeuren en uitvoeren waarmee de onafhankelijkheid van het gerecht wordt hersteld.

Ook de Turkse economie bleef kampen met een ernstige aanhoudende achteruitgang, wat heeft geleid tot meer bezorgdheid over de werking van de Turkse markteconomie. Ingevolge sterke druk op de nationale munt hebben de Turkse autoriteiten een reeks

beleidsmaatregelen genomen die de werking van de markten negatief hebben beïnvloed. Er zijn positieve maatregelen getroffen om het zakelijke klimaat te verbeteren. Problemen met de rechtsstaat hebben investeerders echter verder afgeschrikt.

De verklaring EU-Turkije van maart 2016 leidt tot verdere resultaten en beide partijen verbinden zich tot de tenuitvoerlegging ervan. De afname van irreguliere oversteken vanuit Turkije naar de EU sinds de inwerkingtreding van de verklaring werd ondersteund door extra inspanningen van Turkije. Turkije bleef voortreffelijk werk leveren om aan meer dan 3,6 miljoen geregistreerde Syrische vluchtelingen en ongeveer 370 000 geregistreerde vluchtelingen uit andere landen massale humanitaire hulp en bijstand te bieden. Turkije en de EU hebben verder gebouwd op hun vruchtbare samenwerking in het kader van de EU-faciliteit voor vluchtelingen in Turkije. In mei 2019 waren van de 6 miljard euro die door de EU was vrijgemaakt, meer dan 80 projecten opgestart.

Turkije heeft zijn tevredenheid uitgesproken over de hernieuwde inspanningen van de Verenigde Naties om de belanghebbenden te raadplegen over een mogelijke hervatting van de onderhandelingen met betrekking tot Cyprus. De vooruitgang die tot dusver is geboekt in de onderhandelingen onder leiding van de VN over een oplossing van het conflict in Cyprus, moet in stand worden gehouden en er moet verder worden gewerkt aan een alomvattende, rechtvaardige en haalbare oplossing, met inbegrip van de externe aspecten daarvan. Het is van bijzonder belang dat Turkije zich verder blijft uitspreken voor en in concrete termen blijft bijdragen tot deze onderhandelingen.

Spanningen in de regio naar aanleiding van het vooruitzicht van de exploratie van koolwaterstoffen voor de kust van Cyprus zijn verder toegenomen, als gevolg van de acties en verklaringen van Turkije waarin het recht van de Republiek Cyprus werd betwist om de koolwaterstofvoorraden in de exclusieve economische zone van dat land te exploiteren. In mei 2019 heeft Turkije een boorplatform naar de exclusieve economische zone van de Republiek Cyprus gestuurd dat vergezeld was van militaire schepen, hetgeen de spanningen nog verder heeft doen oplopen. De Commissie herinnert hierbij aan de verklaring van de Europese Raad van maart 2018 waarin de aanhoudende illegale acties van Turkije in het oostelijke deel van de Middellandse Zee en de Egeïsche Zee met klem werden veroordeeld. Tevens werd ook gewezen op de verplichting van Turkije om het internationaal recht en goede nabuurschapsbetrekkingen te eerbiedigen en werd er bij Turkije op aangedrongen de soevereine rechten van Cyprus om zijn natuurlijke rijkdommen overeenkomstig het EU-recht en het internationaal recht te exploreren en te exploiteren, te eerbiedigen. In maart 2019 heeft de EU Turkije opgeroepen af te zien van dergelijke illegale handelingen, waarop de EU op gepaste wijze en in volkomen solidariteit met Cyprus zou reageren.

Turkije moet dringend voldoen aan zijn verplichting om het Aanvullend Protocol bij de associatieovereenkomst EU-Turkije volledig en op niet-discriminerende wijze toe te passen. De belemmeringen voor het vrije verkeer van goederen, waaronder beperkingen op rechtstreekse vervoersverbindingen met Cyprus, moeten volledig worden weggewerkt. Er is geen vooruitgang geboekt met de normalisering van de bilaterale betrekkingen met de Republiek Cyprus.

De operationele samenwerking inzake migratie met Griekenland werd voortgezet. De spanningen in de Egeïsche Zee en het oostelijke deel van de Middellandse Zee ondermijnden de regionale stabiliteit en veiligheid. Er deden zich herhaalde en ernstige schendingen voor van de territoriale wateren en het luchtruim van Griekenland en Cyprus

door Turkije. De bilaterale betrekkingen met verschillende EU-lidstaten, met name Oostenrijk, Duitsland en Nederland, zijn verbeterd.

7. **Montenegro** opende in 2018 twee aanvullende onderhandelingshoofdstukken, waarmee het totaal geopende hoofdstukken op 32 kwam, waarvan er drie voorlopig zijn gesloten. De belangrijkste prioriteit en de volgende directe doelstelling is het voldoen aan de tussentijdse benchmarks over de rechtsstaathoofdstukken 23 en 24. Na meer dan vijf jaar werkzaamheden in dit verband heeft Montenegro een lange weg afgelegd met de hervorming van zijn juridische en institutionele kader op dit gebied, met initiële resultaten op de meeste punten. Zodra aan de tussentijdse benchmarks is voldaan, kan de EU via de benchmarks voor sluiting van de hoofdstukken duidelijk aangeven aan welke rechtsstaatsvereisten Montenegro uiteindelijk zal moeten voldoen vóór de sluiting van de relevante hoofdstukken. Montenegro zal echter dit nieuwe stadium van het toetredingsproces kunnen bereiken, zodra het land de lacunes op kritieke gebieden met name inzake de vrijheid van de media, corruptiebestrijding en mensenhandel wegwerkt. Het tempo van de toetredingsonderhandelingen als geheel zal blijven worden bepaald door de voortgang met betrekking tot de hoofdstukken over de rechtsstaat.

Het politieke klimaat in Montenegro blijft gepolariseerd en de oppositie heeft haar boycot van het parlement sinds de verkiezingen van het najaar 2016 grotendeels voortgezet. Aantijgingen van corruptie en illegale partijfinanciering begin 2019 hebben geleid tot vreedzaam protest door burgers. Het politieke debat terug naar het parlement brengen is de verantwoordelijkheid van alle partijen. De tijdelijke parlementaire commissie voor verdere hervorming van de kieswet en andere wetgeving moet nog over de brug komen via de partijoverschrijdende dialoog. Er werd goede vooruitgang geboekt met beleidsplanning, aanwerving op basis van verdienste en rationalisering van de organisatie van het staatsbestuur, terwijl de depolitisering van de openbare dienst een bijzonder probleem blijft, ook op lokaal vlak. Het wettelijke asiel- en migratiekader van het land werd versterkt. De economie van Montenegro bleef gestaag groeien. De overheidsschuld bereikte daarentegen een nieuw record. De ontwikkeling van de particuliere sector bleef beperkt door tekortkomingen in het ondernemingsklimaat en de rechterlijke macht, alsmede een hoge mate van informaliteit, wat duidt op een slechte uitvoeringscapaciteit in belangrijke staatsinstellingen die verantwoordelijk zijn voor de handhaving van de rechtsstaat en de vrije mededinging.

8. **Servië** opende tijdens de verslagperiode vier onderhandelingshoofdstukken, waarmee het totaal geopende hoofdstukken op 16 kwam, waarvan er twee voorlopig zijn gesloten. Vooruitgang op het vlak van de rechtsstaat en de normalisering van de betrekkingen met Kosovo zijn essentieel en het algemene tempo van de onderhandelingen zal daarvan blijven afhangen. Servië moet het tempo van zijn hervormingen van de rechtsstaat aanzienlijk versnellen, meer bepaald wat betreft de onafhankelijkheid van het gerecht, de strijd tegen corruptie, persvrijheid, de interne afwikkeling van oorlogsmisdaden en de strijd tegen de georganiseerde misdaad, wil het de globale resultaten van zijn toetredingsonderhandelingen met de EU niet in het gedrang brengen.

Het politieke klimaat in Servië is in toenemende mate gepolariseerd en divergerende politieke opvattingen krijgen steeds minder ruimte. Er moet dringend meer ruimte komen voor een echt partijoverschrijdend debat, om een brede pro-Europese consensus tot stand te brengen die cruciaal is voor verdere vorderingen van het land op de weg naar toetreding tot de EU. In maart 2019 zijn verscheidene oppositiepartijen begonnen met een boycot van het parlement. De parlementaire praktijken van de regerende coalitie hebben geleid tot een verslechtering van het wetgevingsdebat en de wetgevingstoetsing, en hebben het

toezicht van het parlement op de uitvoerende macht ondermijnd. Wekelijkse demonstraties tegen de regering zijn in december 2018 in Belgrado begonnen als reactie op een aanval op de leider van een oppositiepartij. Hoewel er over het algemeen geen vooruitgang is geboekt inzake de persvrijheid, werd een nieuwe mediastrategie op een transparante en inclusieve wijze ontworpen. Deze strategie moet nu dringend worden aangenomen en uitgevoerd gezien de grote problemen op dit terrein. Op het gebied van de verlening van diensten aan burgers is enige vooruitgang te melden, maar er zijn inspanningen nodig om het openbare bestuur te professionaliseren en te depolitiseren. Het vermogen van Servië om voor overheidsdiensten die zich met Europese kwesties bezig houden, gekwalificeerd personeel aan te trekken en te houden, is cruciaal. Het aan de gang zijnde constitutionele hervormingsproces, dat is gebaseerd op het door de regering gesteunde ontwerp van oktober 2018, heeft met name tot doel de waarborgen voor de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht te versterken overeenkomstig Europese normen. De economische hervormingen blijven resultaten opleveren, vooral op het gebied van de macro-economische stabilisatie. De prijsdruk bleef beperkt en de arbeidsmarktprestaties zijn verbeterd. Grote structurele hervormingen van het openbare bestuur, de belastingdienst en overheidsondernemingen kenden echter slechts trage vooruitgang. De particuliere sector blijft gehinderd door zwakke punten in de rechtsstaat en in de afdwinging van eerlijke concurrentie. Servië heeft verder een aanzienlijke bijdrage geleverd aan de beheersing van de gemengde migratiestromen naar de EU.

Wat de door de EU gefaciliteerde dialoog tussen Belgrado en Prishtina/Priština betreft, is Servië zich over het algemeen blijven inzetten ondanks de invoering van de douanetarieven door Kosovo. Servië moet verder aanzienlijke inspanningen leveren en bijdragen, in het bijzonder op het vlak van de internationale betrekkingen, aan het tot stand brengen van een klimaat dat bevorderlijk is voor het sluiten van een omvattende en juridisch bindende overeenkomst met Kosovo. Een dergelijke overeenkomst is urgent en cruciaal voor de vooruitgang van Servië en Kosovo op hun Europese parcours.

9. **Noord-Macedonië** heeft belangrijke stappen gezet in de richting van zijn strategische doel van integratie in de EU en de NAVO. Het land heeft blijk gegeven van vastberadenheid om de hervormingsagenda van de EU te bevorderen en tastbare en duurzame resultaten geboekt, met inbegrip van onder meer de voorwaarden die in de conclusies van de Raad van juni 2018 waren vastgesteld voor de opening van toetredingsonderhandelingen. De politieke wil om vooruitgang te boeken is tijdens de verslagperiode bij de regering consistent aanwezig en meer en meer ook bij de oppositie, en de politieke mentaliteit heeft een positieve verandering ondergaan, ondanks politieke problemen. De duurzaamheid van deze structurele hervormingen is een proces op de lange termijn en vereist een voortdurende betrokkenheid. De relevante wetswijzigingen op dit gebied werden over het algemeen op een inclusieve en transparante wijze doorgevoerd, met betrokkenheid van de oppositie, het maatschappelijk middenveld en de internationale partners. De eerste concrete resultaten werden bereikt met de versterking van de onafhankelijkheid van het gerecht, de staat van dienst van onderzoeken, vervolgingen en definitieve veroordelingen in zaken van corruptie en georganiseerde misdaad, ook op hoog niveau. Deze inspanningen moeten onverdroten op een transparante manier worden voortgezet om te garanderen dat het gerecht op een professionele en onpartijdige wijze functioneert. De openbare commissie ter voorkoming van corruptie heeft belangrijke stappen gezet om proactief corruptie tegen te gaan, met de betrokkenheid van ambtenaren op hoog niveau uit heel het politieke spectrum. Er werden garanties ingesteld op het gebied van inlichtingen- en veiligheidsdiensten, in samenwerking met de NAVO en de strategische partners, om te voorkomen dat de ernstige problemen uit het verleden

opnieuw de kop opsteken. Er zijn inspanningen geleverd om het professionalisme van het openbare bestuur te verbeteren en er zijn stappen gezet door de openbare commissie ter voorkoming van corruptie in verband met vermeende politieke benoemingen. Over het algemeen werden controlemechanismen hersteld, waarmee de democratie en de rechtsstaat in het land werden versterkt. De presidentsverkiezingen van 21 april en 5 mei 2019 werden op een rustige, vreedzame en transparante manier georganiseerd. Het historische akkoord met Griekenland zette een punt achter een langdurig conflict en is een voorbeeld van verzoening voor de regio en Europa als geheel. De Commissie kijkt vooruit naar de voorzetting van de tenuitvoerlegging van het vriendschapsverdrag met Bulgarije. Na jaren van stagnatie is de economische groei hervat met 2,7% in 2018 en is de werkloosheid blijven dalen, hoewel zij hoog blijft. De regering heeft een aantal hervormingen goedgekeurd op het gebied van inkomensbelasting en pensioenen en trof verdere maatregelen om het beheer van de overheidsfinanciën te verbeteren en de transparantie te vergroten. Toch worden het concurrentievermogen en de integratie van nationale bedrijven in de mondiale waardeketens geschaad door lacunes in vaardigheden, structurele problemen in de bedrijfsomgeving en leemten in de infrastructuurinvesteringen.

In het licht van de aanzienlijke geboekte vooruitgang en het feit dat is voldaan aan de voorwaarden die de Raad in juni 2018 unaniem had vastgesteld, beveelt de Commissie de Raad aan om toetredingsonderhandelingen te openen met Noord-Macedonië. Om het blijvende elan van de hervormingen te ondersteunen zou de Commissie de versterkte aanpak voor de onderhandelingshoofdstukken inzake de rechterlijke macht, de grondrechten en justitie, vrijheid en veiligheid op het land toepassen.

10. **Albanië** heeft verder goede vooruitgang geboekt en blijkt gegeven van zijn voortdurende vastberadenheid om de EU-agenda te bevorderen. Het land heeft tastbare en duurzame resultaten geboekt, met name inzake de voorwaarden die in de conclusies van de Raad van juni 2018 waren vastgesteld voor de opening van toetredingsonderhandelingen, zulks in een voortdurend gepolariseerd politiek klimaat. De oppositiepartijen, die in februari 2019 over het algemeen hun parlementaire mandaten hadden opgegeven, moeten opnieuw constructief gaan meewerken binnen de democratische instellingen en zich verbinden tot een brede Europese consensus. De tenuitvoerlegging van de justitiële hervorming werd consequent voortgezet, hetgeen over het algemeen tot goede vooruitgang heeft geleid en de grondslag gelegd voor een aanzienlijke versterking van de sector en voor grotere onafhankelijkheid en onpartijdigheid, en meer professionalisme en verantwoordingsplicht. Met de herevaluatie van alle rechters en aanklagers (doorlichting) werden concrete resultaten geboekt. De institutionele herstructurering van het gerecht werd eveneens voortgezet. Er werden nieuwe organen voor onafhankelijk zelfbestuur van het gerecht opgezet, hetgeen dan heeft geleid tot de vorming van gespecialiseerde gerechtelijke en onderzoeksinstanties tegen de georganiseerde misdaad en corruptie. Er zijn verdere vastberaden inspanningen verricht in de strijd tegen corruptie en de georganiseerde misdaad, ook in de strijd tegen de drugshandel en -teelt, aldus bijdragend aan een solide staat van dienst van proactieve onderzoeken, vervolgingen en veroordelingen. De afgelopen jaren heeft Albanië zich vastberaden ingezet om de productie van en de handel in cannabis tegen te gaan. De internationale politie-samenwerking, speciaal met de EU-lidstaten, werd eveneens opgedreven en heeft geleid tot een aantal succesvolle wethandhavingsoperaties op grote schaal en de arrestatie en vervolging van leiders van criminele netwerken. Het opbouwen van een solide staat van dienst van proactieve onderzoeken, vervolgingen en veroordelingen in de strijd tegen corruptie op alle niveaus en in de strijd tegen de georganiseerde misdaad blijft een uitdaging op de lange termijn

waarvoor verder opgedreven en consequente inspanningen door Albanië nodig zijn, met inbegrip van de operationele samenwerking met de EU-lidstaten.

Voorts werd de hervorming van het openbare bestuur voortgezet, met als algemeen doel het professionalisme en de transparantie van de aanwervingsprocedures voor de openbare dienst te verbeteren, alsook de beleidsvorming te versterken door structuren voor de coördinatie van sectoren te consolideren en het regelgevende kader in te stellen voor effectbeoordelingen. Er zijn verder maatregelen genomen ter versterking van de effectieve bescherming van de mensenrechten, met inbegrip van personen die tot een minderheid behoren en de Roma, alsook discriminatiebestrijdingsmaatregelen. De economische groei is verder toegenomen van 3,8% in 2017 tot 4,2% in 2018 en de werkloosheid en het begrotingstekort zijn gedaald, hoewel zij nog hoog blijven. Een gebrek aan productieve knowhow, lage onderwijsniveaus en technologieoverdrachten zijn een belemmering voor het concurrentievermogen en de integratie in internationale waardeketens.

In het licht van de aanzienlijke geboekte vooruitgang en het feit dat is voldaan aan de voorwaarden die de Raad in juni 2018 unaniem had vastgesteld, beveelt de Commissie de Raad aan om toetredingsonderhandelingen te openen met Albanië. Om het blijvende elan van de hervormingen te ondersteunen zou de Commissie de versterkte aanpak voor de onderhandelingshoofdstukken inzake de rechterlijke macht, de grondrechten en justitie, vrijheid en veiligheid op het land toepassen. Albanië moet ermee doorgaan een solide staat van dienst in de strijd tegen corruptie op alle niveaus en in de strijd tegen de georganiseerde misdaad op te bouwen. Een sterkere nationale consensus betreffende de essentiële prioriteit van EU-integratie, waarbij over de partijgrenzen heen de huidige polarisatie wordt overwonnen en politieke wil wordt betoond, is ook noodzakelijk om de vooruitgang die het land heeft geboekt, te behouden en te consolideren.

11. In **Kosovo** is de algemene politieke situatie problematisch. De vooruitgang die is geboekt met bepaalde essentiële EU-gerelateerde hervormingen, werd overschaduwed door het besluit van de regering om een douanetarief van 100% te heffen op de invoer uit Servië en Bosnië en Herzegovina, hetgeen in strijd is met de Midden-Europese Vrijhandelsovereenkomst en ingaat tegen de geest van de stabilisatie- en associatieovereenkomst. Kosovo moet deze maatregel dringend intrekken en zich richten op de verdere tenuitvoerlegging van de stabilisatie- en associatieovereenkomst, waarvoor een sterke partijoverschrijdende consensus noodzakelijk is. Kosovo moet de recent goedgekeurde wetgeving op het gebied van de rechtsstaat en het openbare bestuur doeltreffend ten uitvoer leggen en de uitvoering van de Europese hervormingsagenda afronden. Er zijn ernstige inspanningen nodig om politieke inmenging in de aanwerving van hogere ambtenaren te vermijden en er zijn meer geconcentreerde inspanningen nodig voor de bestrijding van corruptie en de georganiseerde misdaad. Benoemingen van personen die zijn veroordeeld voor oorlogsmisdaden of corruptie en georganiseerde misdaad op officiële posten, zijn onverenigbaar met de Europese waarden. Het hoge niveau van corruptie en georganiseerde misdaad moet resoluut worden aangepakt, ook in Noord-Kosovo. Er is enige vooruitgang te melden inzake de economie, met duurzame groei en een aantal verbeteringen in het ondernemingsklimaat. Toch moeten er maatregelen worden goedgekeurd om het niveau van de beroepsactiviteit en de werkgelegenheid te vergroten, ervoor te zorgen dat de begroting overeenstemt met de bestaande begrotingsregels, en de informele economie aan te pakken.

In juli 2018 bevestigde de Commissie dat Kosovo had voldaan aan alle benchmarks voor visumliberalisering die door de Raad waren aangenomen. In maart 2019 sprak het Europees Parlement in eerste lezing zijn steun uit voor het voorstel van de Commissie

voor visumliberalisering. Het voorstel voor visumliberalisering is hangende in de Raad en moet urgent worden behandeld. Kosovo moet zijn inspanningen voortzetten om alle criteria te respecteren, met name op het gebied van de rechtsstaat en migratie.

In het algemeen is Kosovo zich blijven inzetten voor de door de EU gefaciliteerde dialoog tussen Prishtina/Priština en Belgrado. Kosovo moet verder aanzienlijke inspanningen leveren en ertoe bijdragen om een klimaat tot stand te brengen dat bevorderlijk is voor het sluiten van een omvattende en juridisch bindende overeenkomst met Servië. Een dergelijke overeenkomst is urgent en cruciaal voor de vooruitgang van Servië en Kosovo op hun respectieve Europese parcours. De regering van Kosovo moet de tarieven op de invoer uit Servië en Bosnië en Herzegovina intrekken.

IV. BIJLAGEN

- 1. Conclusie en aanbevelingen uit het advies van de Commissie betreffende het verzoek van Bosnië en Herzegovina om toetreding tot de Europese Unie**
- 2. Samenvattingen van de bevindingen van de verslagen**
- 3. Tenuitvoerlegging van de gemeenschappelijke strategie voor de Westelijke Balkan en de prioriteitenagenda van Sofia: intensievere betrokkenheid van de EU**
- 4. Belangrijkste statistieken**

BIJLAGE 1 - Conclusie en aanbeveling uit het advies van de Commissie betreffende het verzoek van Bosnië en Herzegovina om toetreding tot de Europese Unie

Bosnië en Herzegovina vervult nog niet in voldoende mate de criteria inzake stabiele instellingen die de democratie, de rechtsstaat, de mensenrechten en het respect voor en de bescherming van minderheden garanderen, zoals vastgesteld door de Europese Raad van Kopenhagen in 1993. In dit verband moet het land aanzienlijke inspanningen doen om deze criteria in voldoende mate te vervullen door zijn instellingen te versterken zodat de democratie, de rechtsstaat, de mensenrechten en het respect voor en de bescherming van minderheden worden gegarandeerd. Bosnië en Herzegovina moet zijn grondwettelijke kader op één lijn brengen met de Europese normen en de functionaliteit van zijn instellingen garanderen om in staat te zijn de EU-verplichtingen op zich te nemen. Hoewel een gedecentraliseerde staatsstructuur verenigbaar is met het EU-lidmaatschap, moet Bosnië en Herzegovina zijn instellingen hervormen om doeltreffend te kunnen deelnemen aan de EU-besluitvorming en de EU-wetgeving volledig ten uitvoer te leggen en toe te passen.

Bosnië en Herzegovina moet zijn electorale kader en de werking van het gerecht hervormen. Het land moet ook de preventie en bestrijding van corruptie en de georganiseerde misdaad versterken, met inbegrip van witwassen en terrorisme, alsook een doeltreffende werking garanderen van de systemen voor grensbeheer, migratie en asiel. Het land moet de bescherming van de grondrechten van alle burgers versterken, onder meer door een gunstig klimaat te creëren voor het maatschappelijk middenveld, voor verzoening en de bescherming en integratie van kwetsbare groepen. Ook moeten belangrijke stappen worden gezet voor de hervorming van het openbare bestuur.

Wat de economische criteria betreft, heeft Bosnië en Herzegovina een zekere macro-economische stabiliteit bereikt. Om echter te komen tot een functionerende markteconomie, dat is één van de criteria die op de Europese Raad van Kopenhagen in 1993 werden vastgesteld, moet Bosnië en Herzegovina speciaal aandacht hebben voor een versnelling van zijn besluitvormingsprocedures en een verbetering van het ondernemingsklimaat, alsmede van de doeltreffendheid en transparantie van de openbare sector, meer bepaald van de staatsbedrijven. Het land moet de belemmeringen aanpakken die een degelijke werking van de marktmechanismen in de weg staan, zoals een gebrekkige rechtsstaat, een aanzienlijke bureaucratie, corruptie en lange en extreem complexe administratieve procedures, alsook een hoge mate van fragmentering van de interne markt van het land. Om de concurrentiedruk en de marktkrachten binnen de Unie op middellange termijn het hoofd te kunnen bieden, moet Bosnië en Herzegovina speciaal oog hebben voor de lage kwaliteit van zijn onderwijs en de ontoereikende oriëntatie ervan op de behoeften van de arbeidsmarkt, de kwaliteit van het fysieke kapitaal, zoals de onvoldoende ontwikkeling van de vervoers- en energie-infrastructuur en de langzame aanpassing van de economische structuur van het land.

De staat van dienst van Bosnië en Herzegovina met de uitvoering van de verplichtingen die voortvloeien uit de stabilisatie- en associatieovereenkomst, dient te worden verbeterd, met name wat betreft het opzetten van de parlementaire dimensie van de overeenkomst en door de goedkeuring van een nationaal plan voor de overname van de EU-wetgeving.

Bosnië en Herzegovina verkeert over het algemeen in een beginstadium wat betreft zijn mate van paraatheid om de verplichtingen van het EU-lidmaatschap op zich te nemen, en het land moet het proces van aanpassing aan de EU-wetgeving aanzienlijk versnellen en de gerelateerde wetgeving uitvoeren en handhaven. Bijzondere aandacht moet worden besteed aan het vrij verkeer van goederen, het recht op vestiging en de vrijheid van dienstverlening, de informatiemaatschappij en media, landbouw en plattelandsontwikkeling, visserij,

vervoersbeleid, energie, economisch en monetair beleid, statistiek, sociaal beleid en werkgelegenheid, ondernemings- en industrieel beleid, regionaal beleid en coördinatie van structuurinstrumenten, onderwijs en cultuur, consumenten- en gezondheidsbescherming, en financiële controle.

De algemene impact van de toetreding van Bosnië en Herzegovina op het beleid van de Europese Unie zou beperkt zijn en het vermogen van de Unie om haar ontwikkeling in stand te houden en te verdiepen, zou niet worden aangetast. Tegelijkertijd kunnen de vastgestelde functionaliteitsproblemen binnen Bosnië en Herzegovina, met name inzake het interne besluitvormingsproces en de onzekerheid en overlapping ten gevolge van de diverse bestuursniveaus in het land wat bepaalde bevoegdheden betreft, een negatief effect hebben op het besluitvormingsproces op EU-niveau, meer bepaald voor kwesties waarvoor eenparigheid tussen de EU-lidstaten is vereist. Bosnië en Herzegovina moet daarom een aanvang maken met de oplossing voor de functionaliteitsproblemen om te voldoen aan de vereisten voor EU-lidmaatschap en de daarmee verband houdende verplichtingen op zich te nemen.

De Commissie is van mening dat de onderhandelingen over de toetreding van Bosnië en Herzegovina tot de Europese Unie moeten worden geopend zodra het land in voldoende mate voldoet aan de criteria voor lidmaatschap, met name de politieke criteria van Kopenhagen wat betreft de stabiliteit van instellingen en het garanderen van de democratie en de rechtsstaat. Bosnië en Herzegovina zal zijn wetgevende en institutionele kader fundamenteel moeten verbeteren om aan de volgende essentiële prioriteiten te voldoen:

Democratie/functionaliteit

1. Garanderen dat verkiezingen worden georganiseerd in overeenstemming met de Europese normen door de toepassing van de relevante aanbevelingen van OVSE/ODIHR en de Commissie van Venetië, de transparantie van de financiering van politieke partijen verzekeren, en gemeenteraadsverkiezingen in Mostar houden.
2. Resultaten boeken met de goede werking op alle niveaus van het coördinatiemechanisme voor EU-zaken, onder meer door een nationaal programma te ontwikkelen en aan te nemen voor de goedkeuring van de EU-wetgeving.
3. Het correcte functioneren van het Parlementair Stabilisatie- en associatiecomité garanderen.
4. Het institutionele kader fundamenteel verbeteren, ook op grondwettelijk niveau, ten einde:
  - a) rechtszekerheid te garanderen in verband met de verdeling van de bevoegdheden tussen de diverse niveaus van de overheid;
  - b) een substitutieclausule in te voeren waarmee de staat na toetreding tijdelijk de bevoegdheden van andere bestuursniveaus kan overnemen om inbreuken op de EU-wetgeving te voorkomen en te verhelpen;
  - c) de onafhankelijkheid van het gerecht te garanderen, met inbegrip van het zelfregulerend orgaan voor het gerecht (HJPC);
  - d) het grondwettelijk hof te hervormen, onder meer door de kwestie van de internationale rechters aan te pakken en de afdwingbaarheid van besluiten van het hof te garanderen;
  - e) rechtszekerheid te garanderen, onder meer door een gerechtelijk orgaan op te zetten dat is belast met de consequente interpretatie van de wetgeving in heel Bosnië en Herzegovina;
  - f) de gelijkheid en non-discriminatie van de burgers te verzekeren, onder meer door de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) in de zaak *Sejdić-Finci* toe te passen;

- g) te garanderen dat alle bestuursorganen die zijn belast met de uitvoering van de EU-wetgeving, op professionele basis functioneren en vetorechten bij hun besluitvorming elimineren, in overeenstemming met de EU-wetgeving.
- 5. Concrete stappen zetten om een klimaat te creëren dat gunstig is voor verzoening om de erfenis van de oorlog te overbruggen.

Rechtsstaat

- 6. De werking van het gerecht verbeteren door nieuwe wetgeving aan te nemen inzake de Hoge Raad voor Justitie en Rechtsvervolging en de rechtbanken van Bosnië en Herzegovina beter overeenkomstig Europese normen laten functioneren.
- 7. De preventie en bestrijding van corruptie en de georganiseerde misdaad versterken, met inbegrip van witwassen en terrorisme, met name door:
  - a) wetgeving inzake belangenconflicten en de bescherming van klokkenluiders aan te nemen en uit te voeren;
  - b) het effectieve functioneren en de coördinatie van organen voor corruptiebestrijding te garanderen;
  - c) de wetgeving en de capaciteit inzake overheidsopdrachten aan te passen en te versterken;
  - d) doeltreffende samenwerking te garanderen tussen de organen voor rechtshandhaving en met de openbaar ministeries;
  - e) duidelijke vooruitgang te boeken voor een staat van dienst inzake proactieve onderzoeken, definitieve inbeschuldigingstellingen, vervolgingen en definitieve veroordelingen bij georganiseerde misdaad en corruptie, ook op hoog niveau;
  - f) de overheidsbedrijven te depolitiseren en te herstructureren en de transparantie van privatiseringsprocessen te garanderen.
- 8. De doeltreffende coördinatie op alle niveaus garanderen van het grensbeheer en de capaciteit voor migratiebeheer, en de werking van het asielstelsel veilig stellen.

Grondrechten

- 9. De bescherming van de rechten van alle burgers versterken, met name door de uitvoering te garanderen van de wetgeving inzake non-discriminatie en gendergelijkheid.
- 10. Het recht op leven en het verbod op marteling garanderen, met name door a) de verwijzing naar de doodstraf in de grondwet van de entiteit *Republika Srpska* te schrappen en b) een nationaal preventief mechanisme tegen marteling en slechte behandeling op te zetten.
- 11. Een gunstig klimaat garanderen voor het maatschappelijk middenveld, met name door de Europese normen inzake vrijheid van vereniging en vrijheid van vergadering hoog te houden.
- 12. De vrijheid van meningsuiting, de persvrijheid en de journalistieke bescherming garanderen, met name a) door een passende juridische follow-up van bedreigingen en geweld tegen journalisten en werknemers van de media, en b) door de financiële duurzaamheid van de openbare omroep veilig te stellen.
- 13. De bescherming en integratie van kwetsbare groepen verbeteren, met name personen met een handicap, kinderen, LGBTI, Roma, gevangenen, migranten en asielzoekers, alsook ontheemden en vluchtelingen, overeenkomstig de doelstelling van de sluiting van bijlage VII van de vredesovereenkomst van Dayton.

Hervorming van het openbare bestuur

- 14. Belangrijke stappen zetten voor de hervorming van het openbare bestuur met het oog

op een verbetering van de algemene werking van het openbare bestuur door het garanderen van een professionele en gedepolitiseerde openbare dienst en een gecoördineerde landelijke aanpak van het beleid.

De Commissie spoort Bosnië en Herzegovina aan om op alle bestuursniveaus maatregelen goed te keuren en uit te voeren voor sociaal-economische hervormingen overeenkomstig de beleidsrichtsnoeren van het programma voor economische hervormingen.

De Commissie spoort Bosnië en Herzegovina ook aan om zich verder in te zetten voor regionale samenwerking en de versterking van de bilaterale betrekkingen met de nabuurlanden, met inbegrip van het sluiten van grensakkoorden en het streven naar een blijvende verzoening in de Westelijke Balkan.

De Commissie beveelt de Raad aan dit advies en de follow-up van de hierboven genoemde essentiële prioriteiten na de vorming van regeringen in Bosnië en Herzegovina te bespreken.

De Commissie zal verder toezien op de vooruitgang van Bosnië en Herzegovina binnen het institutionele kader van de stabilisatie- en associatieovereenkomst en zal het land verder financieel blijven steunen in het kader van het instrument voor pretoetredingssteun.

De Commissie zal een verslag presenteren over Bosnië en Herzegovina als onderdeel van het uitbreidingspakket 2020 waarin de uitvoering zal worden nagegaan van de hierboven genoemde essentiële prioriteiten met het oog op de volgende stappen van het land op weg naar toetreding tot de EU.

BIJLAGE 2 - Samenvattingen van de bevindingen van de verslagen

Turkije

De noodtoestand die op 15 juli 2016 in de nasleep van de poging tot staatsgreep werd ingevoerd, liep af op 18 juli 2018, toen de laatste verlenging was verstreken, maar werd onmiddellijk gevolgd door de goedkeuring door het Turkse parlement van een wet die vele elementen van de noodtoestand voor nog eens drie jaar behield. Door deze wet worden bepaalde fundamentele vrijheden ingeperkt, wordt het met name mogelijk om ambtenaren (met inbegrip van rechters) te ontslaan en om de detentie te verlengen, om de bewegingsvrijheid en de vrijheid van openbare vergadering te beperken en om de bevoegdheden van de door de regering benoemde provinciegouverneurs uit te breiden.

De EU, die de poging tot staatsgreep onmiddellijk in sterke bewoordingen heeft veroordeeld, heeft haar volledige steun aan de democratische instellingen van het land bevestigd en heeft erkend dat Turkije terecht genooddaakt was om snel en proportioneel op te treden ten aanzien van een dergelijke ernstige bedreiging. De grote omvang en het collectieve karakter van de maatregelen die sinds de poging tot staatsgreep in het kader van de noodtoestand zijn genomen, zoals massale ontslagen, arrestaties en opsluitingen, bleven evenwel aanleiding geven tot ernstige bezorgdheid.

Tijdens de noodtoestand werden 36 decreten uitgevaardigd waarin bepaalde burgerlijke en politieke rechten werden ingeperkt - met inbegrip van de rechten van de verdediging - en de politiebevoegdheden en de bevoegdheden van de aanklagers voor onderzoeken en vervolgingen werden uitgebreid. Voorts werd het ontslag van meer dan 152 000 ambtenaren, waaronder academici, docenten en overheidsfunctionarissen, in het vooruitzicht gesteld.

Het Grondwettelijk Hof heeft geoordeeld dat het niet bevoegd is om de wettigheid na te gaan van besluiten die tijdens de noodtoestand zijn uitgevaardigd. Het Parlement heeft 32 besluiten herzien. In mei 2017 hebben de Turkse autoriteiten een onderzoekscommissie voor de maatregelen in verband met de noodtoestand opgericht die alle klachten afzonderlijk moet onderzoeken.

De stand van zaken in mei 2019 is dat 126 600 aanvragen zijn ingediend. Van deze aanvragen heeft de onderzoekscommissie er 70 406 onderzocht en in slechts 5 250 gevallen zijn de klagers in het gelijk gesteld, terwijl 65 156 klachten zijn verworpen. Momenteel zijn er 55 714 aanvragen in behandeling. Het tempo van de behandeling van de aanvragen doet vragen rijzen of elk geval afzonderlijk onderzocht wordt. Aangezien er geen hoorzittingen zijn, is er een algemeen gebrek aan procedurele waarborgen voor aanvragers en worden besluiten genomen op basis van de schriftelijke dossiers met betrekking tot het oorspronkelijke ontslag, hetgeen vragen doet rijzen over de mate waarin de onderzoekscommissie van beroep een doeltreffende voorziening in rechte is.

Met het beëindigen van de noodtoestand heeft Turkije zijn afwijkingen van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens en het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (IVBPR) ingetrokken. De volledige controleprocedure die de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa in april 2017 heeft heropend, blijft evenwel van kracht.

Afgezien van de onderzoekscommissie voor de maatregelen in verband met de noodtoestand werd de capaciteit van Turkije om een doeltreffend rechtsmiddel naar nationaal recht in de zin van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens op te zetten, verder ondermijnd. Verscheidene rechterlijke uitspraken die gunstig waren voor prominente beklaagden, onder meer mensenrechtenactivisten, werden snel ongedaan gemaakt door een andere of zelfs dezelfde rechterlijke instantie, in sommige gevallen na opmerkingen van de uitvoerende macht.

Veel mensenrechtenactivisten, verdedigers van het maatschappelijk middenveld, mensen die werkzaam zijn in de media, academici, politici, artsen, advocaten, rechters en lesbische, homoseksuele, biseksuele, transseksuele en interseksuele (LGBTI) mensen worden nog steeds vastgehouden — soms zonder tenlastelegging, en worden geconfronteerd met lastercampagnes van de media en hooggeplaatste politici. De ruimte voor maatschappelijke organisaties die zich bezighouden met grondrechten en fundamentele vrijheden, is verder ingeperkt, met name door de invoering van andere administratieve belemmeringen. De op rechten gebaseerde organisaties die in het kader van de noodtoestand zijn gesloten, kregen geen verhaalmogelijkheden met betrekking tot inbeslagnames. Sinds oktober 2018 zijn organisaties uit het maatschappelijk middenveld na de wijziging van het reglement van het parlement, uitgesloten van het wetgevingsoverleg in de parlementaire commissies. Er is geen sprake van inclusieve mechanismen om de hele samenleving zo breed mogelijk te raadplegen.

Belangrijke aanbevelingen van de Raad van Europa en zijn organen moeten nog door Turkije worden opgevolgd. Beschuldigingen van wangedrag moeten door middel van transparante procedures en op individuele basis worden vastgesteld. Individuele strafrechtelijke aansprakelijkheid kan alleen worden vastgesteld met volledige eerbiediging van de scheiding der machten, de volledige onafhankelijkheid van het gerecht en het recht van elk individu op een eerlijk proces.

Met het nieuwe presidentiële systeem is de macht gecentraliseerd in de handen van de uitvoerende macht en zijn de wetgevings- en toezichtfuncties van het parlement aanzienlijk ingeperkt. Sinds juli 2018 heeft het parlement 17 wetgevingsteksten goedgekeurd, met onder meer controversiële wijzigingen van het parlementaire reglement van orde. De ministers verschijnen niet meer voor de parlementsleden die alleen nog schriftelijke vragen kunnen stellen.

De toenemende politieke polarisatie, met name in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2019, blijft een constructieve parlementaire dialoog in de weg staan. De marginalisering van de oppositie, met name de Democratische Volkspartij (HDP), wordt voortgezet en veel parlementsleden van de HDP worden aangehouden. De reeds lang bestaande tekortkomingen in het systeem van parlementaire immuniteit zijn nog niet aangepakt.

De presidents- en parlementsverkiezingen van juni 2018 en de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2019 werden gekenmerkt door een sterke opkomst. De kiezers hadden een echte keuze, ondanks de gebrekkige omstandigheden voor kandidaten om op voet van gelijkheid te concurreren. De regeringspartij genoot een aanzienlijk voordeel, hetgeen ook tot uiting kwam in de buitensporige aandacht vanwege publieke en private media die met de regering zijn gelieerd. Na de gemeenteraadsverkiezingen besliste de Hoge Kiesraad dat vier gekozen burgemeesters en leden van gemeenteraden niet in aanmerking kwamen om hun ambt in het zuidoosten van Turkije uit te oefenen, hoewel hun kandidatuur vóór de verkiezingen was gevalideerd. De Hoge Kiesraad heeft ook de gemeenteraads- en burgemeestersverkiezingen in Istanbul nietig verklaard en heeft nieuwe verkiezingen uitgeschreven voor 23 juni. De besluiten van de Hoge Kiesraad om de verkiezingen in Istanbul over te doen en het burgemeesterschap van bepaalde gemeenten in het zuidoosten toe te kennen aan als tweede gerangschikte kandidaten zijn ernstige punten van zorg met betrekking tot de wettigheid en integriteit van het verkiezingsproces en de onafhankelijkheid van deze instelling ten opzichte van politieke druk. Deze besluiten druisen in tegen de hoofddoelstelling van een democratisch verkiezingsproces om ervoor te zorgen dat de wil van bevolking zegeviert. De annulering van de gemeenteraads- en burgemeestersverkiezingen in Istanbul en het uitschrijven van nieuwe verkiezingen werd door de oppositiepartijen fel betwist.

De volledige inwerkingtreding van het presidentiële stelsel heeft geresulteerd in een herstructurering van de uitvoerende macht en de overheidsadministratie. Het presidentiële stelsel, met inbegrip van de afschaffing van de positie van premier en andere functies, zoals staatssecretarissen bij de ministeries, heeft geleid tot een grotere politisering van het openbaar bestuur. De president beschikt nu over de bevoegdheid om de leidinggevendenden bij de overgrote meerderheid van de openbare regelgevende instanties te benoemen.

Voorafgaand aan de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2019 hebben aanhoudende arrestaties en ontslagen van lokale politici en de aanstelling van bewindvoerders, alsook de willekeurige aard van deze aanstellingen de kiezers beroofd van hun politieke vertegenwoordiging. Hierdoor ontstaat een ernstig risico op het berokkenen van schade aan de lokale democratie.

De regering heeft het rechtskader voor de civiel-militaire betrekkingen hervormd en de bevoegdheden van de uitvoerende macht over het leger aanzienlijk uitgebreid, waardoor het burgerlijk toezicht is versterkt. Als onderdeel van de grondwetswijzigingen werden de hoge militaire rechtbanken effectief afgeschaft, maar de militaire en inlichtingendiensten blijven onvoldoende verantwoording afleggen aan het parlement en de veiligheidsdiensten genieten nog steeds verreikende juridische bescherming. De parlementaire commissie voor toezicht op de rechtshandhaving is nog steeds ontoereikend. Het wettelijke kader voor het toezicht op de militaire uitgaven is nog niet verbeterd.

De situatie in het zuidoosten bleef problematisch ondanks een verbeterde veiligheidssituatie. De regering zette de veiligheidsoperaties voort, tegen een achtergrond van aanhoudende gewelddaden door de Koerdische Arbeiderspartij (PKK), die nog steeds voorkomt op de EU-lijst van personen, groepen en entiteiten die betrokken zijn bij terroristische daden. De regering heeft weliswaar een legitiem recht om terrorisme te bestrijden, maar zij dient ook ervoor te zorgen dat de rechtsstaat, de mensenrechten en de fundamentele vrijheden hierbij worden gewaarborgd. Antiterrorisme maatregelen moeten evenredig zijn. Ondanks enige werkzaamheden in het kader van de wederopbouw hebben slechts een beperkt aantal binnenlands ontheemden een vergoeding ontvangen. Er hebben zich geen zichtbare ontwikkelingen voorgedaan met betrekking tot de hervatting van een geloofwaardig politiek proces om een vreedzame en duurzame oplossing tot stand te brengen.

Turkije is in redelijke mate voorbereid op het gebied van de **hervorming van het openbaar bestuur**, maar er is sprake van een ernstige achteruitgang op het gebied van de ambtenarij en het personeelsbeheer, hetgeen ook de beleidsontwikkelingen en de verantwoordingsplicht heeft beïnvloed. Wijzigingen binnen het ambtenarenapparaat hebben de politisering van de overheidsdiensten verder versterkt. Op verdiensten gebaseerde en competitieve aanstellingen in topfuncties blijven de uitzondering. Ernstige procedurele tekortkomingen doen vragen rijzen over de mate waarin de onderzoekscommissie voor de maatregelen in verband met de noodtoestand beschouwd kan worden als een doeltreffend rechtsmiddel voor ontslagen ambtenaren.

Het **rechtsstelsel** van Turkije bevindt zich in een beginstadium van voorbereiding. Er heeft zich een verdere ernstige achteruitgang voorgedaan en de aanbevelingen in de vorige verslagen werden niet aanvaard of ten uitvoer gelegd. De politieke druk op rechters en openbare aanklagers en de overplaatsingen tegen hun wil van een groot aantal rechters en openbare aanklagers worden voortgezet. Dit blijft een negatief effect hebben op de onafhankelijkheid en algehele kwaliteit en efficiëntie van de rechterlijke macht. De grootschalige aanwervingen van nieuwe rechters en openbare aanklagers in het kader van het huidige systeem zijn zorgwekkend, omdat er geen maatregelen zijn genomen voor het aanpakken van het gebrek aan objectieve, op verdiensten gebaseerde, uniforme en vooraf

vastgestelde criteria voor hun aanwerving en bevordering. De rechtsacademie is bij presidentieel decreet opnieuw opgericht nadat de instelling was gesloten in het kader van de noodtoestand. Het afschrikkend effect van het ontslag en de gedwongen overplaatsingen van rechters en openbare aanklagers kan nog steeds worden vastgesteld en dreigt te resulteren in een wijdverbreide zelfcensuur. Er werden geen maatregelen genomen met het oog op het herstel van de wettelijke garanties om de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht ten opzichte van de uitvoerende macht te waarborgen of om de onafhankelijkheid van de raad van rechters en openbare aanklagers te versterken. In augustus 2018 werd een strategie voor de hervorming van het rechtsstelsel voor 2019-2023 aangekondigd, die evenwel nog niet is vastgesteld. Turkije heeft de Raad van Europa en de Commissie geraadpleegd over het ontwerp van de strategie.

Wat betreft **de strijd tegen corruptie**, verkeert Turkije in een beginstadium. Er is sprake van achteruitgang aangezien de afgeschafte organen die corruptie moesten voorkomen, niet zijn vervangen door een onafhankelijk orgaan, overeenkomstig de bepalingen van het Verdrag van de Verenigde Naties tegen corruptie waarbij Turkije partij is. In zowel het wettelijke als institutionele kader bleef er voorts sprake van een ongepaste inmenging van de uitvoerende macht in het onderzoek naar en de vervolging van prominente corruptiezaken. De wetwijzigingen die in het kader van eerdere corruptiebestrijdingsstrategieën zijn gepland, zijn nog niet ten uitvoer gelegd. De wetgeving inzake overheidsopdrachten bleef onverenigbaar met het EU-acquis en de werkingssfeer van de afwijkingen van de wet inzake overheidsopdrachten werd verder uitgebreid. Het ontbreken van een degelijke strategie en een robuust actieplan op het vlak van corruptiebestrijding is een teken van het gebrek aan politieke wil om resoluut op te treden tegen corruptie. Er bestaat geen permanent, functioneel onafhankelijk corruptiebestrijdingsorgaan en er is geen gespecialiseerde vervolgingsdienst om de leiding te nemen in onderzoeken naar corruptie en er zijn slechts een paar gespecialiseerde rechtbanken. Corruptie is over het algemeen wijdverbreid en blijft een punt van zorg.

Turkije is enigszins voorbereid op het vlak van de **strijd tegen de georganiseerde misdaad**, maar over het algemeen is slechts beperkte vooruitgang geboekt. Turkije moet zijn wetgeving inzake cybercriminaliteit, inbeslagnames van activa en getuigenbescherming verbeteren. De Turkse gegevensbescherming is nog steeds niet in overeenstemming met de Europese normen en zal moeten worden herzien om te zorgen voor de uitvoering van de operationele overeenkomst met Europol waarover momenteel wordt onderhandeld. Turkije dient een meer omvattend en samenhangend rechtskader voor de confiscatie van opbrengsten van misdrijven te ontwikkelen en uit te voeren en dient zijn capaciteit te verbeteren om bevroren vermogensbestanddelen te beheren.

Turkije heeft goede vooruitgang geboekt op het gebied van **het migratie- en asielbeleid** en bleef zich inzetten voor de doeltreffende uitvoering van de verklaring EU-Turkije van maart 2016. De afname van irreguliere oversteken vanuit Turkije naar de Egeïsche eilanden sinds de inwerkingtreding van de verklaring werd ondersteund door extra inspanningen van de Turkse rechtshandhavingsinstanties. Turkije bleef voortreffelijk werk leveren om aan meer dan 3,6 miljoen geregistreerde Syrische vluchtelingen en ongeveer 370 000 geregistreerde vluchtelingen uit andere landen massale en ongekende humanitaire hulp en bijstand te bieden en vangt aldus de grootste vluchtelingengemeenschap ter wereld op. Turkije heeft zeven werkgroepen opgericht om technische werkzaamheden uit te voeren met betrekking tot de resterende criteria van de dialoog voor visumliberalisering. Er is evenwel geen vooruitgang geboekt bij de harmonisatie van het Turkse visumbeleid met het gemeenschappelijke visumbeleid van de EU.

Er blijft sprake van een ernstige achteruitgang op het vlak van **de mensenrechten en de grondrechten**. Het rechtskader voorziet weliswaar in algemene waarborgen voor de naleving van de mensenrechten en de grondrechten, maar moet in overeenstemming worden gebracht met het Europees Verdrag voor de rechten van de mens (EVRM) en de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM). Op het gebied van de vrijheid van meningsuiting, vereniging en vergadering, en procedurele en eigendomsrechten heeft zich een ernstige achteruitgang voorgedaan. Er zijn geen wijzigingen aangebracht in de wetgeving die onmiddellijk na de opheffing van de noodtoestand werd ingevoerd, waarbij cruciale garanties wegvielen voor de bescherming van activisten uit het maatschappelijk middenveld, mensenrechtenactivisten, journalisten, academici en anderen tegen misbruik. De handhaving van rechten wordt belemmerd door de versnippering en de beperkte onafhankelijkheid van openbare instellingen die verantwoordelijk zijn voor de bescherming van de rechten en vrijheden en het ontbreken van een onafhankelijke rechterlijke macht. De vakbonden staan nog steeds onder zware druk. Er werden geen maatregelen genomen om betrokkenheid bij ernstige mensenrechtenschendingen tijdens de noodtoestand te onderzoeken, te vervolgen of te bestraffen. Er was een klimaat van intimidatie in de samenleving, aangezien de noodtoestand werd aangegrepen om de ruimte voor afwijkende of alternatieve meningen te beperken. In december 2018 bedroeg het totale aantal mensen in de gevangenis zonder aanklacht of in afwachting van een proces 57 000, meer dan 20 % van de gevangenispopulatie. Er is sprake van overbevolking en verslechtering van de omstandigheden. De ernstige beperkingen van de vrijheid van meningsuiting werden voortgezet en de tendens tot de vervolging van schrijvers, gebruikers van sociale media en andere burgers, zelfs kinderen, wegens belediging van de president is sterk toegenomen. Het gebrek aan transparantie ten aanzien van de eigendom van de media doet nog steeds twijfels rijzen over de onafhankelijkheid van het redactionele commentaar. De Roma⁸ wonen nog steeds in zeer slechte woningen, kunnen vaak geen beroep doen op elementaire publieke voorzieningen en zijn afhankelijk van sociale uitkeringen. De stadsvernieuwingsprojecten zijn nog steeds hoofdzakelijk toegespitst op hun gemeenschappen, hetgeen de verplaatsing van hele families in de hand werkt. De rechten van de meest kwetsbare groepen en personen die tot minderheden behoren, moeten beter worden beschermd. Gendergerelateerd geweld, discriminatie, haatzaaien tegen minderheden, haatmisdrijven en schendingen van de mensenrechten van lesbische, homoseksuele, biseksuele, transseksuele en interseksuele personen zijn nog steeds een ernstig punt van zorg.

Turkije heeft zijn tevredenheid uitgesproken over de hernieuwde inspanningen van de Verenigde Naties om de belanghebbenden te raadplegen over een mogelijke hervatting van de onderhandelingen met betrekking tot Cyprus. Spanningen in de regio naar aanleiding van het vooruitzicht van de exploratie van koolwaterstoffen voor de kust van Cyprus zijn verder toegenomen, als gevolg van de acties en verklaringen van Turkije waarin het recht van de Republiek Cyprus werd betwist om de koolwaterstofvoorraden in de exclusieve economische zone van dat land te exploiteren. In mei 2019 heeft Turkije een boorplatform naar de exclusieve economische zone van de Republiek Cyprus gestuurd dat vergezeld was van militaire schepen, hetgeen de spanningen nog verder heeft doen oplopen. De Commissie herinnert hierbij aan de verklaring van de Europese Raad van maart 2018 waarin de aanhoudende illegale acties van Turkije in het oostelijke deel van de Middellandse Zee en de Egeïsche Zee met klem werden veroordeeld. Tevens werd ook gewezen op de verplichting van Turkije om het internationaal recht en goede nabuurschapsbetrekkingen te eerbiedigen en

---

⁸ Overeenkomstig de terminologie van de Europese instellingen verwijst de overkoepelende term "Roma" in dit document naar een aantal verschillende groepen, zonder dat hiermee de specifieke kenmerken van deze groepen worden ontkend.

werd er bij Turkije op aangedrongen de soevereine rechten van Cyprus om zijn natuurlijke rijkdommen overeenkomstig het EU-recht en het internationaal recht te exploreren en te exploiteren, te eerbiedigen. In maart 2019 heeft de EU Turkije opgeroepen af te zien van dergelijke illegale handelingen, waarop de EU op gepaste wijze en in volkomen solidariteit met Cyprus zou reageren.

De EU heeft nadrukkelijk gewezen op de soevereine rechten van de EU-lidstaten, waaronder het recht op het sluiten van bilaterale overeenkomsten en de exploratie en exploitatie van hun natuurlijke hulpbronnen, overeenkomstig het EU-acquis en het internationaal recht, met inbegrip van het VN-verdrag inzake het recht van de zee. Turkije heeft nog steeds niet voldaan aan de verplichting om het Aanvullend Protocol bij de associatieovereenkomst EU-Turkije volledig en op niet-discriminerende wijze toe te passen. De belemmeringen voor het vrije verkeer van goederen, waaronder beperkingen op rechtstreekse vervoersverbindingen met Cyprus, zijn nog niet volledig weggewerkt. Er is geen vooruitgang geboekt met de normalisering van de bilaterale betrekkingen met de Republiek Cyprus.

De operationele samenwerking met Griekenland op het vlak van migratie werd voortgezet. De spanningen in de Egeïsche Zee en het oostelijke deel van de Middellandse Zee waren evenwel niet bevorderlijk voor goede nabuurschapsbetrekkingen en ondermijnden de regionale stabiliteit en veiligheid. De bilaterale betrekkingen met verschillende afzonderlijke EU-lidstaten, met name Oostenrijk, Duitsland en Nederland, zijn verbeterd. De betrekkingen tussen Nederland en Turkije zijn genormaliseerd. Er deden zich herhaalde en ernstige schendingen voor van de territoriale wateren en het luchtruim van Griekenland en Cyprus door Turkije. Een andere bron van ernstige zorg was de zes maanden durende detentie van twee Griekse soldaten die hadden gepatrouilleerd aan de landgrenzen, maar de betrekkingen verbeterden aanzienlijk bij hun vrijlating in augustus 2018 en na het bezoek van de Griekse premier aan Turkije in februari.

In dit verband heeft de EU nogmaals haar ernstige bezorgdheid geuit en Turkije aangemaand iedere bedreiging of actie tegen een lidstaat te vermijden, net als iedere bron van spanningen of acties die de betrekkingen van goede nabuurschap en de vreedzame oplossingen van geschillen zouden kunnen schaden.

Wat de **economische criteria** betreft, bleef de Turkse economie kampen met een ernstige aanhoudende achteruitgang, wat heeft geleid tot meer bezorgdheid over de werking van de Turkse markteconomie. In 2018 heeft een sterke verslechtering van de externe financieringsvoorwaarden de zwakke punten aan het licht gebracht, die zich jarenlang hebben opgestapeld. In reactie daarop hebben de Turkse autoriteiten een reeks beleidsmaatregelen genomen die de werking van de markten negatief hebben beïnvloed door - belangrijker nog - bemoeienis met de prijsvorming en het opwerpen van belemmeringen voor het vrije gebruik van deviezen. De bezorgdheid over de onafhankelijkheid van belangrijke economische instellingen is toegenomen. Het tekort op de lopende rekening bereikte in de eerste helft van 2018 een piek en ging vooraf aan een sterke correctie die zich voordeed als gevolg van de verzwakte economie en de waardedaling van de lire. Het inflatiepercentage steeg ver boven de bovengrens van de richtwaarde uit na de valutacrisis en jaren van hoge kredietgroei, hoge geldgroei en lage reële rentetarieven. Er is geen vooruitgang geboekt met betrekking tot de verbetering van de transparantie op het gebied van staatssteun.

Turkije heeft enige vooruitgang geboekt en er is sprake van een goede mate van voorbereiding om het hoofd te bieden aan de concurrentiedruk en de marktkrachten binnen de Unie. Turkije is op het vlak van handelsverkeer en investeringen goed geïntegreerd in de EU-markt. Er zijn verbeteringen tot stand gekomen in de energiesector. Voorts is ook enige vooruitgang geboekt op het vlak van de uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling, onderwijs

en fysiek kapitaal. Er zijn echter nog steeds problemen met de kwaliteit van het onderwijs en gendergelijkheid.

Wat het **vermogen van Turkije betreft om de verplichtingen van het lidmaatschap op zich te nemen**, heeft het land zich verder aangepast aan het EU-acquis, waarbij evenwel slechts beperkte vooruitgang is geboekt. Er was in verscheidene opzichten sprake van achteruitgang met betrekking tot een aantal essentiële aspecten op het vlak van het vrij verkeer van kapitaal, overheidsopdrachten, mededinging, de informatiemaatschappij, het economisch en monetair beleid en de externe betrekkingen. Turkije is vergevorderd op het gebied van vennootschapsrecht, trans-Europese netwerken en wetenschap en onderzoek. Het heeft een goede mate van voorbereiding op het gebied van vrij verkeer van goederen, intellectuele-eigendomswetgeving, financiële diensten, ondernemings- en industrieel beleid, consumenten- en gezondheidsbescherming, de douane-unie en financiële controle. Turkije is in redelijke mate voorbereid wat betreft overheidsopdrachten, aangezien de aanpassing van de wetgeving nog belangrijke lacunes vertoont. Turkije is ook redelijk voorbereid op het gebied van het vrije verkeer van kapitaal, statistiek, energie, belastingen, economische en monetaire unie, regionaal beleid, onderwijs en cultuur, GBVB en vervoersbeleid, waar over de hele linie verdere aanzienlijke inspanningen nodig zijn. Turkije is enigszins voorbereid wat betreft mededinging, landbouw, voedselveiligheid, veterinaire en fytosanitaire beleid, sociaal beleid en werkgelegenheid, milieu en klimaatverandering, waar ambitieuzere en beter gecoördineerde beleidsmaatregelen moeten worden vastgesteld en uitgevoerd. Op alle terreinen moet meer aandacht worden gegeven aan de handhaving van de wetgeving en op talrijke terreinen moet nog aanzienlijke vooruitgang worden geboekt om de wetgeving in overeenstemming te brengen met het EU-acquis. Voorts moet de onafhankelijkheid van de regelgevende instanties worden versterkt en de bestuurlijke capaciteit worden opgebouwd.

Montenegro

Wat de **politieke criteria** betreft, is de verslagperiode nog steeds gekenmerkt door het lage niveau van vertrouwen in het electorale kader, dat op alomvattende en inclusieve wijze moet worden herzien. Een tijdelijke parlementaire commissie voor de hervorming van de kieswet en andere wetgeving werd in het najaar van 2018 onder meer voor dit doel opgericht. Het ambitieuze mandaat van de commissie is evenwel nog steeds niet vervuld. Tijdens de verslagperiode zijn presidents- en lokale verkiezingen gehouden in 11 gemeenten en een stad. Lokale verkiezingen vonden nog steeds doorlopend plaats, waardoor internationale waarneming bij deze verkiezingen moeilijk is en er veel ruimte blijft voor klachten over onregelmatigheden die niet onafhankelijk kunnen worden beoordeeld.

Het politieke spectrum blijft gefragmenteerd, gepolariseerd en getekend door een gebrek aan politieke dialoog. Er is beperkte vooruitgang geboekt bij het herstellen van de politieke dialoog in het parlement in de loop van 2018 met de tijdelijke en gedeeltelijke terugkeer van de meerderheid van de oppositiepartijen naar het parlement en de oprichting van de tijdelijke parlementaire commissie. Na de aanhouding van een oppositielid eind 2018 en de aantijgingen van corruptie en illegale partijfinanciering (de "affaire met de enveloppe") begin 2019 begon de oppositie het parlement opnieuw op grote schaal te boycotten. Deze aantijgingen hebben ook geleid tot de mobilisatie van burgers door middel van geregelde straatprotesten, pogingen tot buitenparlementaire politieke dialoog en de eisen van de oppositie om een regering van technocraten te vormen.

Het politieke debat terug naar het parlement brengen is de verantwoordelijkheid van alle politieke actoren. Actieve en constructieve deelname van alle partijen is vereist om de parlementaire verantwoordingsplicht, het toezicht op de uitvoerende macht, de democratische

controle en de verbetering van de kwaliteit van de wetgeving te versterken. Er waren geen nieuwe ontwikkelingen in de politieke en gerechtelijke follow-up van het vermeende misbruik van openbare middelen voor partijpolitieke doeleinden in 2012. Wat de recente aantijgingen betreft, heeft het openbaar ministerie onderzoeken geopend met betrekking tot enkele van deze aantijgingen, en het corruptiebestrijdingsagentschap legde een boete op aan de politieke partij waarvan aan het licht is gebracht dat ze illegale donaties in cash heeft ontvangen. Deze aantijgingen vereisen een geloofwaardige, onafhankelijke en doeltreffende institutionele respons.

Wat goed bestuur betreft, is er behoefte aan meer transparantie, grotere betrokkenheid van belanghebbenden, en een sterker vermogen van de regering om hervormingen door te voeren. Een nieuw rechtskader en een nieuwe methode voor strategische planning moeten leiden tot een betere strategische planning, betere monitoring en betere uitvoering. Het juridische, institutionele en financiële klimaat waarbinnen maatschappelijke organisaties actief zijn, is in het algemeen verbeterd. De daadwerkelijke integratie van maatschappelijke organisaties in het beleidsvormingsproces moet echter in de praktijk worden gewaarborgd.

Montenegro is redelijk voorbereid op het gebied van de hervorming van het **openbaar bestuur**. Er is over het algemeen enige vooruitgang geboekt. Er was goede vooruitgang, met name wat betreft het kader voor beleidsplanning op middellange termijn, aanwerving op basis van verdienste en rationalisering van de organisatie van het staatsbestuur. Er zal echter nog altijd een sterke politieke wil nodig zijn voor een doeltreffende aanpak van de depolitisering van de overheidsdiensten en de optimalisering van het overheidsapparaat, inclusieve en op feiten gebaseerde beleidsontwikkeling, de delegatie van besluitvorming en verantwoordingsplicht van bestuurders.

Wat betreft het **rechtsstelsel** is Montenegro redelijk voorbereid en is er enige vooruitgang geboekt. Het wetgevingskader dat erop gericht is de onafhankelijkheid en het professionalisme van de rechterlijke macht te vergroten, moet nog volledig ten uitvoer worden gelegd. De institutionele capaciteit werd versterkt.

Montenegro is enigermate voorbereid op het vlak van de **strijd tegen corruptie**. Er is tijdens de verslagperiode enige vooruitgang geboekt. Corruptie komt echter nog steeds op veel gebieden voor en blijft een punt van zorg. De operationele capaciteit van de instellingen is verbeterd; alle instellingen moeten echter blijf geven van een meer proactieve houding. Diverse problemen met de geloofwaardigheid, de onafhankelijkheid en de prioriteitenstelling van het Bureau voor corruptiebestrijding moeten nog worden aangepakt. Financiële onderzoeken, inbeslagnames en verbeurdverklaringen van vermogens moeten nog verder worden verbeterd. Eerste resultaten van onderzoeken, vervolgingen en definitieve veroordelingen in corruptiezaken op hoog niveau zijn geboekt, maar de strafrechtelijke reactie tegen corruptie op hoog niveau is nog steeds te beperkt. Verdere verbeteringen op dit vlak zullen alleen mogelijk zijn in een context waarin onafhankelijke instellingen worden afgeschermd van eventuele ongepaste beïnvloeding en aangezet hun bevoegdheden ten volle te benutten.

In de **strijd tegen de georganiseerde misdaad** blijft Montenegro redelijk voorbereid. Er is enige vooruitgang geboekt op het gebied van justitiële samenwerking en op sommige gebieden van de strijd tegen de georganiseerde misdaad. Er is een aantoonbaar begin gemaakt met onderzoeken naar het witwassen van geld, financiële onderzoeken en tijdelijke inbeslagneming van criminele vermogensbestanddelen. De versterkte internationale politieke samenwerking levert resultaten op, zoals blijkt uit een aantal belangrijke internationale operaties, arrestaties en drugsvangsten. Er zijn echter nog verdere resultaten vereist om een overtuigende staat van dienst voor te leggen op het gebied van de meer complexe vormen van

georganiseerde misdaad, waarbij plaatselijke gevestigde belangen op het spel staan, onder meer op het gebied van het witwassen van geld, mensenhandel en tabakssmokkel, alsook met betrekking tot de confiscatie van opbrengsten van misdrijven.

Op het gebied van de **grondrechten** heeft Montenegro zijn wetgeving verder op één lijn gebracht met de EU-normen. De capaciteit van het bureau van de ombudsman en het nationale preventiemechanisme is verbeterd, maar er zijn nog steeds meer inspanningen nodig om het institutionele kader te versterken en tot een doeltreffende bescherming van de mensenrechten te komen. Montenegro moet er nu voor zorgen dat passende institutionele mechanismen voorhanden zijn om kwetsbare groepen tegen discriminatie te beschermen. De uitvoering van de wetgeving blijft zwak en de institutionele capaciteit op het gebied van mensenrechten moet worden verhoogd. De Roma en de Egyptenaren blijven als minderheden de meest kwetsbare en meest gediscrimineerde gemeenschappen. Gendergebaseerd geweld en geweld tegen kinderen blijven punten van grote zorg.

Montenegro is enigszins voorbereid op het gebied van de **vrijheid van meningsuiting**, maar tijdens de verslagperiode werd geen vooruitgang geboekt. Er is een zeer beperkte vooruitgang geboekt op het vlak van de onderzoeken naar zaken van geweldpleging tegen journalisten. Recente politieke inmenging in de nationale openbare omroepraad en in het agentschap voor elektronische media zijn een bron van ernstige bezorgdheid. Het medialandschap blijft sterk gepolariseerd en er blijven problemen met de perceptie van de rol van vrije media. De zelfregulerende mechanismen blijven zwak.

Met betrekking tot de **economische criteria** heeft Montenegro enige vooruitgang geboekt en is het land redelijk voorbereid voor de totstandkoming van een goed werkende markteconomie. De economie bleef gestaag groeien, waardoor de arbeidsmarkresultaten verbeterden, ook al bleef de werkloosheid hoog. Ondanks de positieve exportdynamiek bleef het tekort op de lopende rekening, aangewakkerd door de sterke binnenlandse vraag, zeer groot en werd het slechts ten dele gefinancierd door de netto-instroom van buitenlandse directe investeringen. De solvabiliteits- en liquiditeitsratio's van de financiële sector zijn verbeterd, maar de toegang tot financiering voor kleine ondernemingen wordt nog steeds gehinderd door strenge kredietvoorwaarden. De budgettaire consolidatie-inspanningen zijn voortgezet in 2018, maar streefcijfer voor het begrotingstekort werd niet gehaald, terwijl de overheidsschuld een nieuw record bereikte, deels als gevolg van de financieringsbehoeften voor een groot snelwegproject, dat wordt gefinancierd met een Chinese lening. De ontwikkeling van de particuliere sector bleef beperkt door tekortkomingen in het ondernemingsklimaat, de rechterlijke macht en een hoge mate van informaliteit, wat duidt op een slechte uitvoeringscapaciteit in belangrijke staatsinstellingen die verantwoordelijk zijn voor de handhaving van de rechtsstaat en de vrije mededinging.

Montenegro heeft enige vooruitgang geboekt en is redelijk voorbereid om de concurrentiedruk en de marktkrachten binnen de Unie het hoofd te kunnen bieden. Met de ontwikkeling van infrastructuur op een aantal gebieden worden geleidelijk de juiste voorwaarden geschapen voor een verbetering van het concurrentievermogen. Er zijn echter verdere inspanningen nodig om de ontwikkeling van menselijk kapitaal te bevorderen en de kloof tussen de onderwijsresultaten en de behoeften van de arbeidsmarkt te verkleinen. Lokale ondernemingen moeten groeien en hun inspanningen opvoeren om hun internationale concurrentiekracht te verbeteren.

Op het vlak van **goede nabuurschapsbetrekkingen en regionale samenwerking**, bleef Montenegro goede bilaterale betrekkingen onderhouden met de andere uitbreidingslanden en de naburige EU-lidstaten en is het sterk betrokken bij de ontwikkeling van de regionale samenwerking.

Met betrekking tot **het vermogen van Montenegro om de verplichtingen van het lidmaatschap op zich te nemen**, hebben op de meeste terreinen belangrijke werkzaamheden op het gebied van aanpassing aan en voorbereiding op de tenuitvoerlegging van de EU-acquis plaatsgevonden. Het land is goed voorbereid op gebieden als vennootschapsrecht, intellectuele-eigendomswetgeving, energie en buitenlands, veiligheids- en defensiebeleid. Montenegro is redelijk voorbereid voor talrijke hoofdstukken zoals vrij verkeer van goederen, mededingingsbeleid, landbouw en plattelandontwikkeling, voedselveiligheid, veterinaire en fytosanitaire beleid en ondernemings- en industriebeleid. Montenegro heeft enige mate van voorbereiding bereikt op gebieden als milieu en klimaatverandering, en sociaal beleid en werkgelegenheid. Er is goede vooruitgang geboekt op het gebied van het recht van vestiging en vrijheid van dienstverlening, intellectuele-eigendomswetgeving, landbouw en plattelandontwikkeling, voedselveiligheid, en veterinaire en fytosanitaire beleid. In de toekomst moet Montenegro zich vooral richten op concurrentiebeleid, milieu en klimaatverandering, alsook overheidsopdrachten. De versterking van de bestuurlijke capaciteit voor een gegarandeerde aanpassing aan het acquis blijft voor Montenegro een grote uitdaging. Montenegro is zich blijven aanpassen aan alle EU-standpunten en verklaringen inzake het gemeenschappelijke veiligheids- en defensiebeleid.

Op het gebied van **migratie** werd Montenegro getroffen door een sterke toename van irreguliere migratie, als gevolg van de gedeeltelijke verschuiving van de regionale migratiestroom naar de zogenaamde "kustroute" langs Albanië, Montenegro en Bosnië en Herzegovina. De Montenegrijse autoriteiten hebben 4 753 irreguliere migranten aangehouden (een stijging van 460 % ten opzichte van 2017), waardoor de opvang- en administratieve capaciteiten van het land onder sterke druk kwamen te staan. Het rechtskader werd verder versterkt door de inwerkingtreding van een belangrijk juridisch pakket inzake migratie en asiel, terwijl een aantal maatregelen zijn genomen om de opvang- en operationele capaciteit te vergroten. Er zijn belangrijke grenssamenwerkingsovereenkomsten met buurlanden ondertekend en de statusovereenkomst met de EU inzake de Europese Grens- en kustwacht werd geparafeerd. In de volgende verslagperiode moet Montenegro de capaciteit voor de aanpak van gemengde migratiestromen en de integratie van vluchtelingen verder versterken; de personele en materiële middelen voor grensbeheer en het systeem voor de registratie van migranten blijven verhogen.

Servië

Wat de **politieke criteria** betreft, moet er dringend een echt partijoverschrijdend debat tot stand komen, om een brede pro-Europese consensus tot stand te brengen die cruciaal is voor verdere vorderingen van Servië op de weg naar toetreding tot de EU. Begin 2019 zijn verscheidene oppositiepartijen begonnen met een boycot van het parlement. De parlementaire praktijken van de regerende coalitie hebben geleid tot een verslechtering van het wetgevingsdebat en de wetgevingstoetsing, en hebben het toezicht van het parlement op de uitvoerende macht ondermijnd.

Wekelijkse demonstraties tegen de regering begonnen in december 2018 in Belgrado als reactie op een aanval op de leider van een oppositiepartij. De doorgaans vreedzame protesten, waarbij mediavrijheid en vrije en eerlijke verkiezingen worden geëist, zijn in de loop der tijd toegenomen. Verscheidene oppositiepartijen hebben aangekondigd dat zij voornemens zijn de parlementsverkiezingen te boycotten, tenzij tegemoet wordt gekomen aan hun eisen voor vrije en eerlijke verkiezingen. Servië moet er prioritair voor zorgen dat alle door internationale waarnemers gemaakte aanbevelingen met betrekking tot de verkiezingen volledig worden uitgevoerd.

Wat de hervorming van het **openbaar bestuur** betreft, is Servië redelijk voorbereid. Er is enige vooruitgang geboekt op het gebied van de dienstverlening en met de goedkeuring van een aantal nieuwe wetten. Politieke beïnvloeding bij de benoeming van hoger leidend personeel blijft een ernstig punt van zorg, in het bijzonder met betrekking tot het buitensporige hoge aantal dat een functie waarneemt. Het vermogen van Servië om voor overheidsdiensten die zich met Europese kwesties bezig houden, gekwalificeerd personeel aan te trekken en vast te houden, is cruciaal. Een gecoördineerd monitoring- en rapportagekader voor de strategie voor de hervorming van het openbaar bestuur en het hervormingsprogramma voor het beheer van de overheidsfinanciën moet nog worden vastgesteld.

Wat het **rechtsstelsel** betreft, is Servië enigszins voorbereid. Tijdens de verslagperiode is enige vooruitgang geboekt. De aanbevelingen van vorig jaar zijn maar gedeeltelijk opgevolgd. Er is enige vooruitgang geboekt op het vlak van het verminderen van de achterstand voor oude handhavingssaken en de follow-up van maatregelen voor de harmonisatie van de rechterlijke praktijk. Het constitutionele hervormingsproces, dat tot doel heeft de grondwet in overeenstemming te brengen met de Europese normen voor de rechterlijke macht, is lopende. Na de goedkeuring van de grondwetswijzigingen moet het systeem voor de benoeming en evaluatie van rechters en openbare aanklagers worden herzien om te zorgen voor aanwervingen en loopbanen van magistraten die volledig op basis van verdienste zijn gebaseerd. Momenteel blijft de ruimte voor politieke beïnvloeding zorgwekkend.

Servië is enigermate voorbereid op het vlak van de **strijd tegen corruptie**. Er is beperkte vooruitgang geboekt. Het effect van de hervormingen op het gebied van corruptiepreventie kon nog niet worden vastgesteld. Een herziene wet ter voorkoming van corruptie (ook bekend als wet op het agentschap voor corruptiebestrijding) is aangenomen in mei 2019. Wat het terugdringen van corruptie betreft, wordt momenteel de wet inzake de organisatie en de rechtsbevoegdheid van de overheidsinstanties bij de bestrijding van georganiseerde misdaad, terrorisme en corruptie, die in maart 2018 in werking is getreden, ten uitvoer gelegd, maar het is nog te vroeg voor een volledige beoordeling van het effect van deze wetgeving. De rechtshandavings- en justitiële autoriteiten moeten nog steeds een geloofwaardige staat van dienst opbouwen op het gebied van operationeel onafhankelijke vervolgingen en van afgeronde corruptiezaken op hoog niveau. Corruptie komt over het algemeen op veel gebieden voor en blijft dit een punt van zorg.

Servië is enigszins voorbereid op het vlak van de **strijd tegen de georganiseerde misdaad**. Tijdens de verslagperiode is enige vooruitgang geboekt. Servië is begonnen met de tenuitvoerlegging van het nieuwe economische hoofdstuk van het wetboek van strafrecht en de wet inzake de organisatie en de rechtsbevoegdheid van de overheidsinstanties bij de bestrijding van georganiseerde misdaad, terrorisme en corruptie en heeft een strategie voor de bestrijding van cybercriminaliteit voor de periode 2019-2023 goedgekeurd. Tegelijkertijd is geen vooruitgang geboekt met de uitvoering van de aanbevelingen uit het vorige verslag. Servië moet nog overtuigende resultaten boeken met betrekking tot doeltreffende onderzoeken, vervolgingen en definitieve veroordelingen in georganiseerde-misdaadzaken, waaronder financiële onderzoeken die leiden tot een solide staat van dienst wat betreft het bevriezen en confisqueren van criminele vermogensbestanddelen. Het aantal veroordelingen in zaken van georganiseerde misdaad (met name in de strijd tegen mensenhandel) blijft laag.

Het wettelijke en institutionele kader voor de eerbiediging van de **grondrechten** is over het algemeen voorhanden. Er zijn wijzigingen aangenomen die tot doel hebben het rechtskader met betrekking tot nationale minderheden te verbeteren. Wetgeving en beleidsmaatregelen moeten op een samenhangende en doeltreffende wijze worden uitgevoerd. Hoewel Servië

enigermate is voorbereid, is er geen vooruitgang geboekt inzake de **vrijheid van meningsuiting**. Dit gebrek aan vooruitgang is zeer zorgwekkend. Het ontwerp van een nieuwe mediastrategie verliep op een transparante en inclusieve wijze; nu moet de strategie worden goedgekeurd en uitgevoerd. Servië moet meer werk maken van maatregelen om de rechten van personen te beschermen die geconfronteerd worden met discriminatie, met inbegrip van lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen, transgenders en interseksuelen, personen met een beperking, personen met hiv/aids en andere kwetsbare personen.

Met betrekking tot de **economische criteria** heeft Servië enige vooruitgang geboekt en is het land redelijk voorbereid wat betreft de totstandkoming van een goed werkende markteconomie. De externe onevenwichtigheden nemen toe, hoewel de financiering ervan in orde bleef. De prijsdruk bleef beperkt en de inflatie onder controle. Aanzienlijke budgettaire aanpassingen in de afgelopen jaren hebben de houdbaarheid van de schuld aanzienlijk verbeterd. De stabiliteit van de financiële sector is gehandhaafd en de arbeidsmarktprestaties zijn verbeterd, met uitzondering van de participatiegraad van jongeren, die is afgenomen. Grote structurele hervormingen van het openbaar bestuur, de belastingdienst en staatsbedrijven vorderden traag, waardoor reeds lang bestaande inefficiënties nog verder konden aanslepen. De tekortkomingen in het begrotingskader en de governance ervan worden slechts langzaam aangepakt door de autoriteiten. De overheid behoudt een stevige greep op de economie en de particuliere sector is onderontwikkeld en wordt gehinderd door zwakke punten in de rechtsstaat en in de handhaving van eerlijke concurrentie.

Servië heeft enige vooruitgang geboekt en is redelijk voorbereid om de concurrentiedruk en de marktkrachten binnen de EU het hoofd te bieden. De structuur van de economie verbeterde verder en de economische integratie met de EU bleef sterk. Ondanks enige vooruitgang voldoen de kwaliteit, de kansengelijkheid en de relevantie van onderwijs en opleiding evenwel niet volledig aan de behoeften van de arbeidsmarkt. De investeringen zijn toegenomen, maar blijven na jaren van onderinvestering ontoereikend om de leemten in de infrastructuur weg te werken. Hoewel de financieringskosten van kleine en middelgrote ondernemingen recentelijk zijn gedaald, hebben zij nog steeds te kampen met een aantal problemen, waaronder een volatiel ondernemingsklimaat en oneerlijke concurrentie.

Servië blijft over het algemeen bilaterale relaties onderhouden met de andere uitbreidingslanden en de naburige EU-lidstaten en is sterk betrokken bij de **regionale samenwerking**. Nadat de zetel van het secretariaat van het Verdrag tot oprichting van de Vervoersgemeenschap aan Servië is toegewezen, moet het land nu voorzien in verdere ondersteuning om ervoor te zorgen dat het secretariaat zijn werkzaamheden snel kan opstarten.

Wat betreft de **normalisering van de betrekkingen met Kosovo**, heeft Servië de dialoog voortgezet en heeft het zich terughoudend opgesteld naar aanleiding van de invoering van douanetarieven. Servië moet evenwel aanzienlijke inspanningen leveren, in het bijzonder op het vlak van de internationale betrekkingen, om een klimaat tot stand te brengen dat bevorderlijk is voor het sluiten van een juridisch bindende overeenkomst met Kosovo. Een dergelijke overeenkomst is urgent en cruciaal voor de vooruitgang van Servië en Kosovo op hun Europese parcours.

Met betrekking tot het **vermogen te voldoen aan de verplichtingen van het lidmaatschap** is Servië zijn wetgeving in grote mate blijven afstemmen op de Europese wet- en regelgeving. Voor het tempo van de hervormingen zullen adequate financiële en menselijke hulpbronnen en degelijke strategische kaders van cruciaal belang zijn. Servië is goed voorbereid op gebieden als vennootschapsrecht, intellectuele eigendom, transportbeleid, wetenschap en onderzoek, onderwijs en cultuur en douane. Servië heeft de investeringsplanning beter

gekoppeld aan de begrotingsuitvoering, maar er moet nog één enkel mechanisme worden opgezet voor de prioritering van alle investeringen, ongeacht de bron van financiering, overeenkomstig het hervormingsprogramma voor het beheer van de overheidsfinanciën. Op het gebied van overheidsopdrachten, statistiek, externe betrekkingen, sociaal beleid en werkgelegenheid, monetair beleid en financiële diensten is de mate van voorbereiding van Servië redelijk. Servië is goede vooruitgang blijven boeken op het vlak van landbouw en bij de aanpassing aan het EU-acquis inzake vervoer, terwijl op het gebied van energie beperkte vooruitgang werd geboekt. De beleidsterreinen milieu en klimaatverandering moeten nog voldoende aandacht krijgen.

Servië moet prioritair aandacht besteden aan kwesties in verband met de niet-naleving van de stabilisatie- en associatieovereenkomst, met name wat betreft de controle op overheidssteun, fiscale discriminatie op ingevoerde gedistilleerde dranken, en de beperking van de concurrentie bij het systeem van kaartbetalingen. Servië moet in de aanloop naar de toetreding zijn buitenlands en veiligheidsbeleid geleidelijk aanpassen aan het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid van de Europese Unie.

Servië heeft de gevolgen van de **gemengde migratiestromen** naar de EU, die in 2018 zijn gestabiliseerd, verder aangepakt. Er is enige vooruitgang geboekt bij de uitvoering van het geïntegreerd grensbeheer. De statusovereenkomst met de EU inzake de Europese Grens- en kustwacht werd geparafeerd. De strategie en het actieplan om irreguliere migratie te bestrijden zijn aangenomen. In het kader van de overnameovereenkomst die de EU en Servië hebben gesloten, moet Servië de overnameverplichting van onderdanen van derde landen in acht nemen. Voorts moet Servië zich onthouden van verdere afwijkingen van het visumbeleid van de EU.

Noord-Macedonië

Wat de **politieke criteria** betreft, is Noord-Macedonië gedurende de hele verslagperiode gestaag doorgegaan met de uitvoering van de EU-hervormingen. De regering heeft stappen ondernomen om de controlemechanismen te herstellen, de democratie en de rechtsstaat te versterken. Het land ondergaat nog steeds fundamentele veranderingen in een inclusief en open politiek klimaat. Het land is concrete resultaten blijven boeken op belangrijke gebieden die zijn vastgesteld in de conclusies van de Raad, zoals justitie, de bestrijding van corruptie en georganiseerde misdaad, de hervorming van inlichtingendiensten en het openbaar bestuur. In de politiek is de compromisbereidheid toegenomen als gevolg van de inspanningen van de regering om op een inclusieve en transparante manier contacten te leggen met alle belanghebbenden, waaronder de oppositie en het maatschappelijk middenveld. Na de ondertekening van de historische overeenkomst met Griekenland in juni 2018 (de zogenaamde "Prespa-overeenkomst") werd in september 2018 een raadgevend referendum georganiseerd, waarbij een overweldigende meerderheid van de kiezers die hun stem hebben uitgebracht, het lidmaatschap van de EU en de NAVO ondersteunden door de Prespa-overeenkomst te aanvaarden. De presidentsverkiezingen waren goed georganiseerd en de fundamentele vrijheden werden nageleefd, waardoor de burgers een weloverwogen keuze tussen de kandidaten konden maken. Het parlement heeft zijn prestaties verbeterd als een forum voor een constructieve politieke dialoog en heeft zijn controletaken en wetgevende functies beter uitgeoefend, onder meer door het gebruik van versnelde procedures te beperken.

De interetnische situatie bleef in het algemeen kalm, ondanks een aantal incidentele spanningen. De overheid bleef zich inspannen om het vertrouwen tussen de gemeenschappen te vergroten. Het kaderakkoord van Ohrid die een einde maakt aan het conflict van 2001 en

het kader vormt voor de instandhouding van het multi-etnische karakter van de samenleving, wordt in de preambule van de Grondwet genoemd en wordt nog steeds ten uitvoer gelegd.

Het klimaat waarbinnen organisaties van het maatschappelijk middenveld actief zijn, is verder verbeterd. De maatschappelijke organisaties speelden verder een constructieve rol in de ondersteuning van het democratische proces. Er zijn strategische documenten goedgekeurd met richtsnoeren voor de samenwerking tussen de overheid en het maatschappelijk middenveld. Zowel gouvernementele als niet-gouvernementele actoren moeten streven naar een zinvol raadplegingsproces.

Op het vlak van de hervorming van de inlichtingendiensten heeft Noord-Macedonië goede vooruitgang geboekt. Nu het systeem voor de interceptie van communicaties is hervormd, is het nieuwe operationeel technisch agentschap volledig operationeel. Het land is ook begonnen met de hervorming van zijn inlichtingendiensten in samenwerking met de NAVO en andere partners. Er is een model geselecteerd en het rechtskader voor de oprichting van een nieuw nationaal veiligheidsagentschap is goedgekeurd.

Noord-Macedonië is redelijk voorbereid op het gebied van de hervorming van het **openbaar bestuur**. Er is goede vooruitgang geboekt, met name met de uitvoering van het strategisch kader voor de hervorming van de overheidsdiensten, verbeterde openbare raadplegingen en meer transparantie in de beleidsvorming en op het gebied van beleidsontwikkeling en -coördinatie. Er zijn maatregelen genomen om vermeende politieke benoemingen aan te pakken. Er zijn echter verdere inspanningen nodig om de verantwoordingsplicht van de overheid te versterken en de politisering ervan te voorkomen. Eerbiediging van de beginselen van transparantie, verdienste en evenredige vertegenwoordiging blijft van essentieel belang.

Het **rechtsstelsel** van Noord-Macedonië is enigszins voorbereid/is matig voorbereid en er is goede vooruitgang geboekt bij de aanpak van de "dringende prioriteiten voor hervorming" en de aanbevelingen van de Commissie van Venetië en deskundigengroep op hoog niveau inzake structurele rechtsstatelijke problemen. Het land heeft blijk gegeven van blijvende vastberadenheid om het rechtsstelsel te verbeteren en de uitvoering van het nieuwe rechtskader is een stevige basis voor verdere vooruitgang. Een nieuwe wet met betrekking tot het openbaar ministerie die tot doel heeft de speciale openbare aanklager te integreren in het vervolgingsstelsel, is voorbereid. De rechtbanken hebben uitspraken gedaan over een aantal geruchtmakende zaken die door het bureau van de speciale openbare aanklager waren ingediend. Naast juridische veranderingen moeten alle justitiële instellingen blijk geven van hun voorbeeldfunctie en met extra inspanningen bijdragen tot het herstel van het vertrouwen van het publiek in de rechterlijke macht.

Op het vlak van de **strijd tegen corruptie** is Noord-Macedonië enigszins voorbereid. Er is goede vooruitgang geboekt door verdere consolidatie van geboekte resultaten op het gebied van het onderzoeken, vervolgen en berechten van corruptie op hoog niveau en door wijzigingen van het wetgevingskader. In dit verband is het nieuwe rechtskader ter voorkoming van corruptie verbeterd en is de benoeming van de nieuwe leden van de openbare commissie ter voorkoming van corruptie veel transparanter verlopen dan de voorgaande jaren het geval was geweest. Deze commissie heeft belangrijke stappen gezet om proactief op te treden tegen corruptie, waarbij hooggeplaatste ambtenaren over de hele breedte van het politieke spectrum betrokken zijn. De speciale openbare aanklager heeft bevestigd dat hij het voortouw neemt bij het onderzoeken en vervolgen van corruptiezaken op hoog niveau. De autoriteiten moeten meer inspanningen leveren om aan te tonen dat corruptiebestrijding op alle bevoegdheidsniveaus een nationale prioriteit is. Corruptie komt nog steeds op veel gebieden voor en blijft dit een punt van zorg.

Op het vlak van de **strijd tegen de georganiseerde misdaad** is Noord-Macedonië enigszins voorbereid. Het wetgevingskader is grotendeels in overeenstemming met de Europese normen, en de inspanningen om strategieën tegen de georganiseerde misdaad ten uitvoer te leggen en het effect ervan actief te meten, moeten worden voortgezet. Er is ook enige vooruitgang geboekt met de uitvoering van de aanbevelingen van de afgelopen jaren om betere resultaten te behalen, de samenwerking op het gebied van rechtshandhaving te intensiveren en de operationele capaciteit voor de bestrijding van mensenhandel aanzienlijk te verbeteren. Op operationeel niveau is verdere vooruitgang geboekt door een grotere doeltreffendheid van het nationaal coördinatiecentrum voor de bestrijding van de georganiseerde misdaad en de deelname aan gezamenlijke operaties met EU-lidstaten en buurlanden.

Het rechtskader voor de bescherming van de **grondrechten** is grotendeels in overeenstemming met de Europese normen, en Noord-Macedonië heeft goede vooruitgang geboekt. Dit resulteerde in een versterking van de bescherming tegen haatmisdrijven en discriminatie, met wijzigingen aan het wetboek van strafrecht en de goedkeuring van de wet inzake preventie en bescherming tegen discriminatie. Voorts heeft Noord-Macedonië een ambitieuze deinstitutionaliseringstrategie goedgekeurd en de doelstellingen voor de bestrijding van geweld tegen vrouwen omgezet in een actieplan voor de tenuitvoerlegging van het Verdrag van Istanbul. Het mechanisme voor extern toezicht op de politie is evenwel nog niet volledig operationeel en het land moet het gebruik van alternatieve sancties en de voorwaardelijke invrijheidstelling verder ontwikkelen. Het land moet ook extra inspanningen leveren om de aanbevelingen van Europese en internationale mensenrechtenorganen op consistente wijze te verspreiden en uit te voeren, met name wat betreft de behandeling van gedetineerden, vrouwen en personen met een handicap. Het land heeft enige mate van voorbereiding/is redelijk voorbereid op het gebied van de **vrijheid van meningsuiting** en heeft het afgelopen jaar goede vooruitgang geboekt. Het klimaat voor de vrijheid van de media en de vrijheid van meningsuiting is verder verbeterd. Het is van essentieel belang dat ambtenaren en politieke elites blijf geven van een hoger tolerantieniveau voor kritiek, waardoor de vrijheid van meningsuiting wordt gewaarborgd. Het land moet inspanningen blijven leveren om de onafhankelijkheid en de professionele normen van de publieke omroep en de financiële houdbaarheid ervan te verbeteren. Wijzigingen van de wet betreffende audio- en audiovisuele mediadiensten zijn goedgekeurd en de uitvoering ervan zal een sterke politieke inzet vergen om professionaliteit en naleving van de beginselen van transparantie, op verdiensten gebaseerde benoemingen en billijke vertegenwoordiging te waarborgen.

Wat **regionale samenwerking** betreft, onderhoudt het land over het algemeen goede betrekkingen met andere uitbreidingslanden en heeft het actief deelgenomen aan regionale initiatieven. Er zijn historische stappen gezet om goede nabuurschapsbetrekkingen verder te verbeteren, onder meer door de inwerkingtreding van het Prespa-overeenkomst en de uitvoering ervan, waardoor een einde wordt gemaakt aan een van de oudste geschillen in de regio. De Commissie kijkt uit naar de verdere uitvoering van het bilaterale verdrag met Bulgarije.

Wat betreft de **economische criteria**, heeft Noord-Macedonië enige vooruitgang geboekt en is het land goed voorbereid op het vlak van de totstandkoming van een goed werkende markteconomie. De economische groei werd hervat na een jaar van stagnatie, maar de investeringen bleven beperkt. De regering heeft maatregelen genomen om het beheer van de overheidsfinanciën en de transparantie te verbeteren. Zij heeft de inkomstenbelasting en het pensioenstelsel hervormd. De samenstelling van de uitgaven is echter verslechterd en de begrotingsconsolidatie moet ambitieuzer worden om de overheidsfinanciën op een houdbaar pad te brengen. De werking van de arbeidsmarkt wordt belemmerd door aanhoudende

structurele problemen. De handhaving van overeenkomsten en de omvangrijke informele economie vormen nog steeds een uitdaging voor het ondernemingsklimaat.

Op economisch gebied heeft Noord-Macedonië enige vooruitgang geboekt en is de economie redelijk voorbereid om de concurrentiedruk en de marktkrachten binnen de Unie het hoofd te bieden. De integratie met de EU op het gebied van handel en investeringen nam verder toe. De uitvoer en de industriële productie zijn verder gediversifieerd met een verschuiving naar hoogwaardiger producten. Tekorten aan vaardigheden, en een gebrekkige afstemming van vaardigheden op de behoeften van bedrijven, wijzen echter op tekortkomingen in de onderwijscurricula die de arbeidsproductiviteit en het concurrentievermogen van de economie schaden. Er zijn nog steeds belangrijke investeringslacunes in de openbare infrastructuur.

Met betrekking tot het **vermogen te voldoen aan de verplichtingen van het lidmaatschap** is het land op de meeste terreinen redelijk voorbereid, onder meer op concurrentiegebied, overheidsopdrachten, vervoer en energie. Het land is goed voorbereid op gebieden als vennootschapsrecht, douane-unie, trans-Europese netwerken en wetenschap en onderzoek. Over de gehele linie zijn verdere inspanningen noodzakelijk, in het bijzonder op die enkele terreinen waar het land zich in het beginstadium van de voorbereidingen op het lidmaatschap bevindt, zoals het vrije verkeer van werknemers en financiële en budgettaire bepalingen. Er moet ook meer aandacht worden besteed aan de bestuurlijke capaciteit en een doeltreffende tenuitvoerlegging. Het land heeft verder gewerkt aan de aanpassing aan de EU-verklaringen en de besluiten van de Raad op het gebied van het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid.

Noord-Macedonië blijft een actieve en constructieve rol spelen bij het beheer van **gemengde migratiestromen**. Het werkt doeltreffend samen met EU-lidstaten en zijn buurlanden. Er zijn aanzienlijke inspanningen geleverd om te zorgen voor basislevensomstandigheden en elementaire voorzieningen voor alle migranten die in het land verblijven. Er bestaat nog steeds onzekerheid over de reikwijdte en de structuur van de migratiestromen. De inconsistente registratie van migranten die zijn aangehouden bij irreguliere bewegingen, belemmert een reguliere en adequate profilering volgens beschermingsbehoeften alsook doorverwijzing naar nationale beschermingsmechanismen. Er is gezorgd voor een doeltreffende controle aan de zuidgrens, onder meer door de inzet van uitgezonden functionarissen van de EU-lidstaten aan de grens. De statusovereenkomst met de EU inzake de Europese Grens- en kustwacht werd geparafeerd. Het probleem van de frequente smokkelactiviteiten aan de noordgrens moet evenwel verder worden aangepakt. Het land staat nog steeds onder zware druk vanwege zijn geografische ligging.

Albanië

Wat betreft de **politieke criteria**, heeft Albanië gedurende de hele verslagperiode verdere vooruitgang geboekt met uitvoering van de hervormingsagenda van de EU. Het politieke klimaat wordt nog steeds gekenmerkt door een sterke polarisatie. De parlementaire werkzaamheden werden getroffen door een langdurige boycot door de oppositiepartijen, die in februari 2019 ook *en bloc* afstand deden van hun parlementaire mandaten. Meer dan de helft van de opgegeven parlementaire mandaten zijn nu opnieuw toegewezen door de centrale kiescommissie en het quorum voor het volwaardig functioneren van het parlement is gehandhaafd. De belangrijkste oppositiepartijen besloten zich niet te registreren voor de lokale verkiezingen, die gepland zijn voor 30 juni 2019. Hoewel de meerderheid zich bleef inzetten om vooruitgang te boeken had de boycot van de belangrijkste oppositiepartijen een negatieve invloed op de inspanningen om een keshervorming tot stand te brengen die kon

rekenen op de steun van meerderheid en oppositie. De oppositiepartijen moeten opnieuw constructief meewerken aan de werkzaamheden binnen de democratische instellingen.

Albanië is redelijk voorbereid op het gebied van de hervorming van **het openbare bestuur**. Op verscheidene aanverwante terreinen werden verdere inspanningen geleverd, hetgeen enige vooruitgang heeft opgeleverd met betrekking tot de efficiëntie en transparantie van de openbare dienstverlening, de verbetering van het regelgevingskader voor effectbeoordelingen, meer transparante wervingsprocedures en de algemene versterking van een op basis van verdiensten functionerend ambtenarenapparaat. Deze verwezenlijkingen moeten verder worden geconsolideerd om te komen tot een doeltreffender, gedepolitiseerd en professioneel openbaar bestuur.

Wat het **rechtsstelsel** betreft, is Albanië enigszins voorbereid. De uitvoering van een brede en grondige hervorming van het justitiële stelsel is gestaag voortgezet, waardoor in het algemeen goede vooruitgang kon worden geboekt. De nieuwe instellingen voor het zelfbestuur van de rechterlijke macht, de Hoge Raad voor Justitie, de Hoge Raad voor Rechtsvervolging en de Raad voor justitiële benoemingen zijn opgericht, hetgeen een cruciale stap is voor de versterking van de onafhankelijkheid en de verantwoordingsplicht van de rechterlijke macht. De tijdelijke herbeoordeling van alle rechters en aanklagers (doorlichting) ging gestaag vooruit en leverde de tastbare resultaten op. Onder auspiciën van de Europese Commissie bleef het internationaal monitoringbureau toezicht houden op het doorlichtingsproces. Meer dan 140 dossiers zijn behandeld, hetgeen resulteerde in 88 gevallen van ontslag/vertrek van magistraten uit hun ambt en in 53 bevestigingen. De meeste ontslagen hadden betrekking op kwesties in verband met niet-aangegeven vermogens. Deze concrete en geloofwaardige resultaten hebben het rechtsstelsel aanzienlijk versterkt en hebben de onafhankelijkheid, onpartijdigheid, professionaliteit en verantwoordingsplicht van de rechterlijke macht geconsolideerd.

Albanië heeft enige mate van voorbereiding op het vlak van de **strijd tegen corruptie**. Er is behoorlijke vooruitgang geboekt, met name met de goedkeuring van het nieuwe actieplan 2018-2020 voor de tenuitvoerlegging van de inter-sectorale strategie ter bestrijding van corruptie, de wijzigingen van de wet op de verklaring en de controle van activa, de wet inzake overheidsopdrachten en de goedkeuring van de gedragscode voor parlementsleden. Door de oprichting van een taskforce corruptiebestrijding is proactief optreden in het kader van administratieve onderzoeken toegenomen. Rechtstreekse toegang tot gegevensbanken voor aanklagers en de politie is verder verbeterd. Albanië heeft goede vorderingen gemaakt door een versterking van de resultaten op het gebied van het onderzoeken, vervolgen en berechten van corruptie op hoog niveau. Concrete resultaten op het gebied van corruptiebestrijding zijn onder meer de doorlichting die heeft geleid tot het ontslag uit hun ambt van een aantal hooggeplaatste magistraten, die ook op het niveau van het grondwettelijk hof en het hooggerechtshof werkzaam waren. Dankzij de oprichting van de Hoge Raad voor Rechtsvervolging konden nu ook gespecialiseerde corruptiebestrijdingsinstanties worden opgericht (speciale structuur ter bestrijding van corruptie en georganiseerde criminaliteit (SPAK) en de nationale recherche (NBI)). Zodra de doorlichting van de kandidaten is afgerond, zullen deze instanties operationeel worden, hetgeen zal leiden tot een versterking van de algemene capaciteit om onderzoek te doen naar en vervolging in te stellen tegen gevallen van corruptie. Over het algemeen kan evenwel worden gesteld dat corruptie op veel gebieden voorkomt en een punt van zorg blijft.

Albanië is enigszins voorbereid op het vlak van de **strijd tegen de georganiseerde misdaad**. De politieke acties om criminele organisaties te ontmantelen zijn geïntensiveerd. Verscheidene politieoperaties resulteerden in meerdere arrestaties en een aanzienlijk aantal

tenlasteleggingen en veroordelingen. Deze operaties resulteerden in de arrestatie en vervolging van bekende leiders van criminele organisaties. Ook de internationale politieke samenwerking, met name met de EU-lidstaten, is geïntensiveerd, hetgeen heeft geleid tot een aantal succesvolle grootschalige rechtshandavingsoperaties. In de afgelopen jaren heeft Albanië zich steeds sterk ingezet om de productie van en de handel in cannabis tegen te gaan. Albanië stemt in met de inzet van een intrusief toezichtsmechanisme door een EU-lidstaat (onderzoeken vanuit de lucht van de Italiaanse *Guardia di Finanza*, medegefinancierd door de EU). In de afgelopen twee gewasseizoenen hebben onderzoeken vanuit de lucht aangetoond dat er in Albanië bijna geen cannabisteelt heeft plaatsgevonden. Deze stappen zijn een tastbare vooruitgang ten aanzien van de aanbevelingen van de afgelopen jaren om op dit vlak betere resultaten te boeken. De inspanningen moeten worden voortgezet, met name door het tegengaan van het witwassen van geld en de inbeslagname van vermogens die afkomstig zijn van misdrijven en andere ongerechtvaardigde rijkdom.

Op het gebied van de **grondrechten** voldoet Albanië in grote lijnen aan de internationale mensenrechteninstrumenten en heeft het zijn rechtskader overeenkomstig de Europese normen ontwikkeld. Tijdens de verslagperiode heeft Albanië inspanningen geleverd om te voldoen aan de verplichtingen die voortvloeien uit internationale rechtsinstrumenten. De algemene tenuitvoerlegging van deze instrumenten moet echter nog worden versterkt. Op het gebied van de kinderrechten en huiselijk geweld zijn verbeteringen aangebracht aan het rechtskader. In mei 2018 heeft het parlement een nieuwe wet inzake sociale huisvesting goedgekeurd, die tot doel heeft de bescherming van het recht op huisvesting van de meest kwetsbare leden van de Roma- en Egyptische gemeenschappen⁹ te versterken. Verdere inspanningen zijn nodig op het gebied van de consolidering van eigendomsrechten. Wat de **vrijheid van meningsuiting** betreft, is het algemene wetgevingsklimaat bevorderlijk voor de uitoefening van de vrijheid van meningsuiting, maar de tenuitvoerlegging vereist verdere inspanningen.

Met betrekking tot de **economische criteria** heeft Albanië enige vooruitgang geboekt en is het land redelijk voorbereid wat betreft de totstandkoming van een goed werkende markteconomie. De economische groei is verder toegenomen en de werkloosheid is gedaald, maar is nog steeds hoog. De uitvoer groeide gestaag en het tekort op de lopende rekening nam af. De hoge schuldquote is verder gedaald, maar het tempo van de begrotingsconsolidatie bleef traag. De banken bleven het aantal niet-renderende leningen en het gebruik van buitenlandse valuta afbouwen. De banksector bleef stabiel, hoewel de groei van de kredietverlening aan het bedrijfsleven zich niet heeft hersteld. Er zijn stappen gezet in de richting van de ontwikkeling van de financiële markt. Het ondernemingsklimaat is slechts in bepaalde opzichten verbeterd. Verwacht wordt dat de vorderingen bij de uitvoering van de alomvattende justitiële hervorming zullen bijdragen tot de versterking van het ondernemingsklimaat en het aantrekken van investeringen. Er is enige vooruitgang geboekt wat betreft de verhoging van de arbeidsmarktparticipatie en de kwaliteit en doeltreffendheid van de arbeidsmarktinstellingen en -diensten, maar de arbeidsparticipatie en de arbeidsmarktparticipatie blijven laag, en de informele economie is nog steeds een belangrijke werkgever.

Albanië heeft enige vooruitgang geboekt en is enigszins voorbereid op het vlak van capaciteit om de concurrentiedruk en de marktkrachten binnen de Unie het hoofd te kunnen bieden. Albanië heeft enige vooruitgang geboekt op het gebied van energie, vervoer en digitale

---

⁹ Overeenkomstig de terminologie van de Europese instellingen verwijst de overkoepelende term "Roma" in dit document naar een aantal verschillende groepen, zonder dat hiermee de specifieke kenmerken van deze groepen worden ontkend.

infrastructuur, maar het gebrek aan productieve knowhow, lage opleidingsniveaus en beperkte technologieoverdrachten belemmeren het concurrentievermogen en de integratie van Albanië in internationale waardeketens. De uitvoer en de regionale integratie liggen onder hun potentiële mogelijkheden. De inspanningen om onderwijs en opleiding te verbeteren laten een aantal resultaten zien, maar de hervormingen moeten worden voortgezet om beter te kunnen inspelen op de behoeften van plattelandsgebieden en kwetsbare groepen. De Albanese capaciteit voor onderzoek, ontwikkeling en innovatie bleef zeer beperkt.

Wat betreft **goede nabuurschapsbetrekkingen en regionale samenwerking**, is Albanië actief blijven deelnemen aan regionale samenwerking en het onderhouden van betrekkingen van goed nabuurschap. Er zijn belangrijke stappen gezet om de bilaterale kwesties met Griekenland op te lossen.

Albanië heeft zijn wetgeving verder aangepast aan de vereisten van de EU op een aantal gebieden, en daarmee **zijn capaciteit om de verplichtingen van het lidmaatschap op zich te nemen**, verder vergroot. Op talrijke terreinen is er in Albanië sprake van een redelijke mate van voorbereiding, zoals op het gebied van de financiële controle, onderwijs en cultuur en statistiek. Op andere terreinen is het land enigszins voorbereid, zoals op het vlak van overheidsopdrachten en trans-Europese netwerken. Albanië moet zijn inspanningen inzake zijn algemene voorbereidingen voor de goedkeuring en uitvoering van het EU-acquis voortzetten. De goedkeuring van een alomvattend beleid voor interne financiële controle binnen de publieke sector en de coördinatie van de uitvoering ervan met lopende hervorming van de overheidsdiensten en het beheer van de overheidsfinanciën blijft essentieel voor een functionerend systeem van interne controle in de publieke sector. Albanië moet blijven werken aan de ontwikkeling van transport- en energienetwerken, en de hieraan gerelateerde hervormingsmaatregelen op het vlak van connectiviteit, ook met het ook op een betere connectiviteit in de regio.

De bestuurlijke capaciteit en het professionalisme van de organen die zijn belast met de uitvoering van het EU-acquis, moeten worden versterkt en de onafhankelijkheid van de regulerende instanties moet worden gevrijwaard. Meer transparantie en verantwoordingsplicht, met name inzake een doeltreffende, efficiënte en transparante regeling voor overheidsopdrachten en het beheer van de overheidsfinanciën, blijven essentieel. Albanië heeft de aanpassing aan alle EU-standpunten en de verklaringen inzake het gemeenschappelijke veiligheids- en defensiebeleid voortgezet.

Wat **migratie** betreft, is enige vooruitgang geboekt met de verbetering van de institutionele capaciteit op het gebied van grensbeheer en asiel. De statusovereenkomst met de EU inzake de Europese Grens- en kustwacht werd in oktober 2018 door Albanië ondertekend. De opvangcapaciteit voor de aanpak van gemengde migratiestromen werd verder versterkt. Het aantal ongegronde asielaanvragen dat door Albanese onderdanen in de EU is ingediend, is afgenomen, maar blijft hoog en vereist ononderbroken en volgehouden inspanningen. Daarnaast moet ook een oplossing worden gevonden voor het vraagstuk van niet-begeleide minderjarigen.

Kosovo

Wat de **politieke criteria** betreft, heeft Kosovo vooruitgang geboekt bij de tenuitvoerlegging van bepaalde belangrijke EU-gerelateerde hervormingen, met name wat betreft de verbetering van het rechtskader op het gebied van de rechtsstaat en het openbaar bestuur. Een aantal maatregelen en ad-hocbesluiten waren evenwel niet in overeenstemming met de hervormingsdoelstellingen die de regering beoogde te bereiken. De buitensporige omvang van

de regering, met inbegrip van de verdere toename van het aantal viceministers, is de geloofwaardigheid en doeltreffendheid van de regering blijven aantasten.

In de assemblee konden meerderheden worden gevormd rond een aantal belangrijke strategische kwesties voor Kosovo, zoals blijkt uit de ratificatie van de overeenkomst betreffende de grens/afbakening van de grens met Montenegro en de goedkeuring van belangrijke EU-gerelateerde wetgevingshervormingen. De assemblee bleef echter in een sterk gepolariseerde politieke context functioneren en de tekortkomingen in haar algemene werking bleven aanwezig, zoals bleek uit het herhaaldelijk ontbreken van het quorum, waardoor de wetgevingsactiviteit vertraging opliep.

Er is slechts beperkte vooruitgang geboekt in reactie op de vaststellingen en aanbevelingen van de EU-verkiezingswaarnemingsmissie naar aanleiding van de parlements- en gemeenteraadsverkiezingen die in 2017 plaatsvonden.

De situatie in het noorden van Kosovo blijft bijzonder problematisch.

Op het gebied van de hervorming van het **openbaar bestuur** is Kosovo enigszins voorbereid. Tijdens de verslagperiode is over het algemeen enige vooruitgang geboekt, maar ernstige inspanningen zijn noodzakelijk om de politieke invloed op de aanwerving van topambtenaren aan te pakken. Er is behoorlijke vooruitgang geboekt met de goedkeuring van het wetgevingspakket betreffende de werking en de organisatie van het openbaar bestuur, ambtenaren en salarissen. Andere resultaten die werden behaald, zijn onder meer de vaststelling van richtsnoeren voor strategische planning en de start van de uitvoering van het actieplan voor de rationalisering van de agentschappen. Het herziene rechtskader is een belangrijke stap om een modern en professioneel ambtenarenapparaat tot stand te brengen en de verantwoordingsplicht te verbeteren. De wet op de salarissen voorziet weliswaar in een transparanter en billijker salarissstelsel voor ambtenaren, maar de budgettaire impact op middellange termijn doet vragen rijzen.

Het **rechtsstelsel** van Kosovo bevindt zich in een beginstadium. Er is enige vooruitgang geboekt met de goedkeuring van de wet over de disciplinaire aansprakelijkheid van rechters en aanklagers en de wet inzake bemiddeling, terwijl de invoering van een elektronisch dossierbeheersysteem gevorderd is. In 2018 is het aantal gerechtelijke medewerkers toegenomen, zowel in het openbaar ministerie als in rechtbanken, en in het speciale openbaar ministerie. De integratie in het Kosovaarse rechtsstelsel van Kosovaars-Servische rechters, aanklagers en hun ondersteunend personeel werd formeel afgerond in 2017. Er zijn extra inspanningen nodig om te zorgen voor de volledige functionaliteit van deze integratie, in het bijzonder met betrekking tot het hof van beroep. De rechterlijke macht is nog steeds kwetsbaar voor ongepaste politieke beïnvloeding. De rechtsbedeling verloopt nog steeds traag en inefficiënt en er zijn aanhoudende inspanningen nodig om de capaciteiten van de instellingen van de rechtsstaat op te bouwen.

Wat betreft **de strijd tegen corruptie**, verkeert Kosovo in een beginstadium van de voorbereidingen/is Kosovo enigszins voorbereid. Kosovo heeft enige vooruitgang geboekt door belangrijke wetgevingshervormingen op het gebied van de rechtsstaat en bij het onderzoeken en vervolgen van gevallen van corruptie op hoog niveau. Voorts is er vooruitgang geboekt met betrekking tot voorlopige inbeslagnames van activa hoewel het aantal definitieve inbeslagnames gering blijft. Corruptie is wijdverbreid en blijft een punt van zorg.

Wat betreft **de strijd tegen de georganiseerde misdaad**, verkeert Kosovo in een beginstadium. Kosovo heeft met name enige vooruitgang geboekt door belangrijke wetgevingshervormingen op het gebied van de rechtsstaat, bij het onderzoeken en vervolgen

van gevallen van corruptie op hoog niveau, en inzake de voorlopige bevrozing van vermogensbestanddelen. Er is echter weinig vooruitgang geboekt met de definitieve inbeslagname van vermogensbestanddelen en er zijn nog maar weinig financiële onderzoeken en definitieve veroordelingen. Er zijn maatregelen nodig om strikt te waarborgen dat er geen politieke inmenging is in de operationele activiteiten van wetshandhavingsinstanties en het openbaar ministerie. De situatie in het noorden van Kosovo met betrekking tot de georganiseerde misdaad zorgt nog steeds voor problemen voor de rechtshandhavingsinstanties.

Er is vooruitgang geboekt in de strijd tegen het terrorisme, met name wat betreft het scheppen van betere voorwaarden voor het herstel en de re-integratie van buitenlandse terroristische strijders en hun families. De Kosovaarse autoriteiten moeten doeltreffender optreden bij hun inspanningen in het kader van de strijd tegen het witwassen van geld en de desbetreffende wetgeving moet in overeenstemming worden gebracht met het EU-acquis en internationale normen.

Het rechtskader garandeert grotendeels de bescherming van de mensenrechten en de **grondrechten** overeenkomstig de Europese normen. De uitvoering van de wetgeving en strategieën op het gebied van mensenrechten wordt vaak ondermijnd door ontoereikende financiële en andere middelen, in het bijzonder op lokaal niveau, een geringe politieke prioriteit en een gebrekkige coördinatie. De bestaande mechanismen voor de coördinatie en uitvoering van de mensenrechten zijn ondoeltreffend. De grote afhankelijkheid van buitenlandse donoren blijft bestaan. Er moet meer worden gedaan om de rechten van ontheemden en personen die tot minderheden behoren, waaronder de Roma en Ashkali, te waarborgen, gendergelijkheid in de praktijk te garanderen, een geïntegreerd kindbeschermingssysteem op te zetten en de bescherming van cultureel erfgoed te bevorderen. Kosovo is enigszins voorbereid op het vlak van **vrijheid van meningsuiting**, die in de grondwet is verankerd. Kosovo profiteert van een pluralistisch en energiek mediaklimaat. De instellingen van de rechtsstaat treden steeds vaker op tegen bedreigingen van en aanvallen op journalisten en het aantal incidenten neemt af. Een duurzame oplossing voor de financiering van de publieke omroep moet nog worden goedgekeurd. De omroep blijft kwetsbaar voor politieke druk en invloed.

Wat de **economische criteria** betreft, verkeert Kosovo in een vroeg stadium en heeft Kosovo enige vooruitgang geboekt met de ontwikkeling van een functionerende markteconomie. De economische groei was robuust, maar de zeer moeilijke arbeidsmarktsituatie blijft een punt van zorg. De begrotingsvoorschriften werden door de regering nageleefd, maar de uitgavendruk als gevolg van sociale uitkeringen voor specifieke bevolkingsgroepen en ambtenarsalarissen houden risico's in voor de overheidsfinanciën en belemmeren de ontwikkeling van de particuliere sector. Het ondernemingsklimaat is enigszins verbeterd, maar er zijn nog steeds problemen, zoals de wijdverbreide informele economie, een traag en inefficiënt gerechtelijk apparaat, een hoge mate van corruptie en een over het geheel genomen zwakke rechtsstaat. Ondanks de sterke groei van de uitvoer van diensten vordert de economische diversificatie slechts traag.

Kosovo verkeert in een beginstadium en heeft enige vooruitgang geboekt wat betreft zijn vermogen om de concurrentiedruk en de marktkrachten binnen de EU het hoofd te bieden. Kosovo heeft enige vooruitgang geboekt met betrekking tot de verbetering van de het wegennetwerk, maar de spoorweg- en energie-infrastructuur blijven kampen met aanzienlijke hiaten. Er is weinig vooruitgang geboekt bij het garanderen van een stabiele energievoorziening en de verliezen in de elektriciteitssector blijven zeer hoog. Kosovo heeft enige vooruitgang geboekt op het gebied van de digitalisering van de economie. Er werd

geringe vooruitgang geboekt op het vlak van de kwaliteit van het onderwijs. Evenmin werden de tekorten aan vaardigheden op de arbeidsmarkt aangepakt. De structurele veranderingen komen slechts langzaam tot stand, maar de economie blijft in hoge mate afhankelijk van de binnenlandse handel. De groei van de uitvoer is vooral toe te schrijven aan de uitvoer van diensten naar de diaspora, terwijl het gebrek aan productdiversificatie de groei van de goederenuitvoer belemmert.

Wat betreft **betrekkingen van goed nabuurschap en regionale samenwerking**, bleef Kosovo deelnemen aan de meeste regionale fora. Het besluit van Kosovo om een tarief van 100 % op te leggen op de invoer uit Servië en Bosnië en Herzegovina heeft de inspanningen voor regionale samenwerking ondermijnd.

Wat betreft de **normalisering van de betrekkingen met Servië**, heeft Kosovo de dialoog voortgezet. De Kosovaarse regering moet evenwel de tarieven op de invoer uit Servië en Bosnië en Herzegovina intrekken. Kosovo moet verdere aanzienlijke inspanningen leveren om een klimaat tot stand te brengen dat bevorderlijk is voor het sluiten van een juridisch bindende overeenkomst met Servië. Een dergelijke overeenkomst is urgent en cruciaal voor de vooruitgang van Servië en Kosovo op hun Europese parcours.

Wat betreft de aanpassing aan de **Europese normen**, is Kosovo enigszins voorbereid. De aanpassing van de wetgeving op sommige gebieden vorderde, maar de uitvoering blijft zwak. Er is enige vooruitgang geboekt op het gebied van het vrije verkeer van goederen, diensten en kapitaal, alsmede op het gebied van financiële diensten, overheidsopdrachten en mededinging. Op het gebied van statistiek en financiële controle zijn goede vorderingen gemaakt. Op het gebied van belastingen en douane is enige vooruitgang geboekt bij het innen van belastinginkomsten, het terugdringen van de grijze economie of het handhaven van douanemaatregelen voor de bescherming van intellectuele-eigendomsrechten, maar Kosovo zou de strijd tegen de informele economie en belastingontduiking moeten opvoeren. Er is enige vooruitgang geboekt bij de aanpak van milieuvraagstukken, maar de tenuitvoerlegging hinkt achterop. Hoewel met name op het vlak van de energie-efficiëntie enige vooruitgang is geboekt, staat de energiesector nog steeds voor grote uitdagingen. In het algemeen moet Kosovo zijn administratieve capaciteit en coördinatie binnen alle sectoren verbeteren om te zorgen voor een doeltreffende uitvoering van het EU-acquis.

De autoriteiten hebben vooruitgang geboekt bij het beheer van reguliere en irreguliere **migratie**. Deze inspanningen moeten voortgezet en verder ontwikkeld worden. In dit verband moet Kosovo een terugkeermechanisme opzetten voor irreguliere migranten in overeenstemming met de normen en praktijken van de EU.

BIJLAGE 3 - Tenuitvoerlegging van de gemeenschappelijke strategie voor de Westelijke Balkan en de prioriteitenagenda van Sofia: intensievere betrokkenheid van de EU

De strategie voor de Westelijke Balkan, die op 6 februari 2018 werd vastgesteld, heeft gezorgd voor een nieuwe dynamiek in de betrekkingen tussen de EU en de Westelijke Balkan. In de strategie wordt de nadruk gelegd op domeinen waarop de partners in de Westelijke Balkan verdere hervormingen moeten nastreven en inspanningen moeten leveren, en op de intensievere steun van de EU aan de regio. De steun omvat 57 specifieke toezeggingen die gegroepeerd zijn in zes vlaggenschipinitiatieven. Een aanzienlijk deel van deze acties werd goedgekeurd door de lidstaten en de partners in de Westelijke Balkan via de prioriteitenagenda van Sofia, die op 17 mei 2018 in Sofia werd vastgesteld.

Sinds de vaststelling van de strategie heeft de Commissie zich toegespitst op het nakomen van haar toezeggingen via intensievere politieke betrokkenheid, een versterking van de operationele banden tussen de Westelijke Balkan en de EU en haar agentschappen, bredere toegang tot financiering en technische bijstand, en de heroriëntering van de financiële bijstand van de EU in het kader van het instrument voor pretoetredingssteun (IPA), die in 2018 alleen al goed was voor een jaarlijkse toewijzing van ruim 1,1 miljard euro aan de Westelijke Balkan.

In het eerste jaar van de tenuitvoerlegging van de strategie werd vooruitgang geboekt met elk van de zes vlaggenschipinitiatieven. De regio heeft aanzienlijke politieke aandacht gekregen. De eerste top tussen de EU en de Westelijke Balkan sinds Thessaloniki in 2003 vond in mei 2018 plaats in Sofia. Ook waren er bezoeken aan de regio van de voorzitter van de Europese Raad en de voorzitter van de Europese Commissie, en een aantal ministeriële vergaderingen en vergaderingen op hoog niveau. Dit was allemaal bedoeld om de politieke wil te stimuleren de hervormingsprocessen een nieuwe dynamiek te geven en de regionale samenwerking te versterken.

Vlaggenschipinitiatief 1 – Versterkte steun aan de rechtsstaat is gericht op drie prioriteiten: beter toezicht op hervormingen van justitie, meer gerichte technische bijstand op het gebied van rechtshandhaving en meer steun voor het maatschappelijk middenveld, democratisch activisme en onafhankelijke media. Het forum EU-ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken van de Westelijke Balkan in Tirana in oktober 2018 was cruciaal voor de vooruitgang op dit vlak, met name voor de versterkte samenwerking met de EU-agentschappen voor justitie en binnenlandse zaken (JBZ) en voor de ontwikkeling van adequate indicatoren voor rechtsstelsels.

Wat beter toezicht op hervormingen van justitie betreft, heeft de Commissie haar aanpak verschoven naar gelijktijdige missies over specifieke kwesties in de overheidsdiensten van elk van de zes partnerlanden, waarbij hooggeplaatste EU-rechtshandhavingsambtenaren hun collega's ontmoeten (collegiale toetsingen). Een reeks toetsingen van de handhaving van beslissingen in burgerlijke en handelszaken werd uitgevoerd in 2018, een andere reeks over openbare aanbestedingen loopt en nog een andere over georganiseerde misdaad is nog gepland voor later in 2019. De Commissie ontwikkelt ook nieuwe manieren om meer geharmoniseerde data te verzamelen van de rechtsstelsels van de partners. Een belangrijke doelstelling daarbij is een regionaal project met de Organisatie voor veiligheid en samenwerking in Europa (OVSE) inzake toezicht op rechtszaken over corruptie en georganiseerde misdaad. De Wereldbank heeft de opdracht gekregen een reeks regionale analyses van justitie uit te voeren; de Europese Commissie voor Efficiëntie in Justitie van de Raad van Europa (Cepej) zal helpen bij het verzamelen van geharmoniseerde data in de regio.

De Commissie is ook begonnen met meer op maat gemaakte technische bijstand, met name adviesmissies waarbij wordt gefocust op hervormingen van justitie en de strijd tegen georganiseerde misdaad en corruptie. In Montenegro en Albanië lopen twee van die missies, in 2019 zullen er nog twee van start gaan in Kosovo en Bosnië en Herzegovina, en in Noord-Macedonië en eventueel in Servië wordt nog een missie gepland.

De Commissie werkt ook nauw samen met het Europees Fonds voor Democratie ter ondersteuning van onafhankelijke mediaplatformen, het maatschappelijk middenveld en democratie-activisten. Met 6 miljoen euro aanvullende EU-steun kon het Fonds in 2018 zijn acties uitbreiden naar de Westelijke Balkan, en 14 nieuwe subsidies financieren.

Vlaggenschipinitiatief 2 – Meer samenwerking op het gebied van veiligheid en migratie betreft het samen met de regio werken aan gemeenschappelijke dreigingen als terrorisme, gewelddadig extremisme, radicalisering, georganiseerde misdaad, mensen- of wapenhandel of -smokkel en hybride dreigingen, en aan de capaciteitsopbouw bij de partners om migratie- en veiligheidsproblemen aan te pakken. Deze activiteiten werden ondersteund door ministeriële vergaderingen in Londen in juli en in Tirana in oktober 2018, die cruciaal waren voor de nauwere samenwerking op het vlak van veiligheid en de grote wapenvoorraad, en voor het plannen van gezamenlijke terrorismebestrijdingsmaatregelen.

Tijdens het forum EU-ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken van de Westelijke Balkan in Tirana werden de Commissie en de zes partners uit de Westelijke Balkan het eens over een gezamenlijk actieplan inzake terrorismebestrijding. De Commissie faciliteert nu de voorbereiding van landspecifieke actieplannen, die stroken met de regionale prioriteiten. De Commissie heeft ook een regionaal netwerk opgezet van nationale coördinatoren voor de preventie van gewelddadig extremisme, dat in 2018 twee keer en in 2019 één keer vergaderde.

De Commissie legt de laatste hand aan de toetsing van het actieplan 2015-2019 inzake handel in vuurwapens tussen de EU en Zuidoost-Europa. De EU heeft middelen vrijgemaakt uit de GBVB-begroting ter ondersteuning van de tenuitvoerlegging van de regionale routekaart inzake handvuurwapens en lichte wapens die in juli 2018 werd goedgekeurd tijdens de vergadering van de ministers van Binnenlandse Zaken in Londen.

De EU heeft de hand gereikt aan de partners in de Westelijke Balkan om hen te betrekken bij de EU-beleidscyclus in de strijd tegen georganiseerde en ernstige internationale misdaad en bij de voorbereiding en uitvoering van de jaarlijkse actieplannen. De EDEO heeft de frequentie van de dialogen met de Westelijke Balkanlanden op het gebied van het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid opgevoerd om de regio te ondersteunen bij het afstemmen op de gezamenlijke standpunten van de EU. De EDEO heeft alle partners in de Westelijke Balkan benaderd om deel te nemen aan analyses van de hybride risico's om zo hun kwetsbare plekken te beoordelen en gericht EU-bijstand te kunnen verlenen. Momenteel zijn die analyses bij vier partners van start gegaan.

Inzake migratie blijft de Commissie, in samenwerking met EU-agentschappen en internationale organisaties, ambitieuze projecten nastreven op het vlak van migratiebeheer, capaciteitsopbouw bij de partners inzake beheer van gemengde migratiestromen, opzetten van asielpcedures, terugkeermechanismen en informatie-uitwisseling. De Commissie heeft ook initiatieven genomen voor een betere coördinatie van het werk van migratie-verbindingsofficieren in de regio en voor een betere uitwisseling van de operationele informatie.

Met het oog op betere synergieën op het gebied van veiligheid en migratie heeft de Commissie gewerkt aan meer betrokkenheid van de JBZ-agentschappen in de Westelijke

Balkan. In dat kader werden onder meer werkafspraken ondertekend tussen het Europees Waarnemingscentrum voor drugs en drugsverslaving (EMCDDA) en samenwerkingsovereenkomsten tussen Eurojust en Albanië (naast de al bestaande met Montenegro en Noord-Macedonië) en werden onderhandelingen afgerond over statusovereenkomsten tussen het Europees Grens- en kustwachtagentschap en de vijf landen uit de regio die aan de EU grenzen. De overeenkomst met Albanië is in werking getreden en de eerste grenswachten zijn gestationeerd. Om de coördinatie van de betrokkenheid van haar agentschappen die actief zijn op het terrein, te verbeteren heeft de Commissie ten slotte ook een task force opgezet voor EU-JBZ-agentschappen ter ondersteuning van de werkzaamheden in de Westelijke Balkan.

De totale toewijzing voor acties met betrekking tot de rechtsstaat, veiligheid en migratie voor 2018 bedraagt ruim 145 miljoen euro.

Vlaggenschipinitiatief 3 – Ondersteuning van de sociaal-economische ontwikkeling is gericht op het stimuleren van vooruitgang met de tenuitvoerlegging van de regionale economische ruimte, het aanpassen van de bestaande investeringskaders om de investeringen in de regio te boosten, een meer strategisch gebruik van de economische-hervormingsprogramma's en de ondersteuning van onderwijs- en sociale hervormingen. Dankzij de vergaderingen van de ministers van Economische Zaken in Wenen in juli en van de ministers van Onderwijs in Brussel in juni 2018 werd de vooruitgang op dit vlak versneld, met name de uitvoering van de regionale economische ruimte en verschillende initiatieven inzake beroepsopleiding, studentenmobiliteit en erkenning van kwalificaties. In 2019 gaat de EU ook van start met systematische vergaderingen met de ministers van Werkgelegenheid van de Westelijke Balkanlanden.

De Commissie is, samen met de Raad voor regionale samenwerking, de tenuitvoerlegging van het meerjarige actieplan voor de regionale economische ruimte blijven faciliteren. Belangrijke verwezenlijkingen op dit gebied zijn onder meer de inwerkingtreding van aanvullend protocol nr. 5 van de Midden-Europese Vrijhandelsovereenkomst (Cefta) inzake handelsfacilitatie in april 2018, de ondersteuning van de agenda voor de hervormingen van de regionale investeringen en de start van een regionaal programma voor de diversifiëring en integratie van financiële markten. De onderhandelingen over de liberalisering van handel in diensten zijn afgerond, en die over beroepsmobiliteit in de regio zijn aangevat.

De uitbreiding van het investeringskader voor de Westelijke Balkan - zowel strategisch als financieel - loopt. Een tussentijdse evaluatie over deze uitbreiding werd in 2018 uitgevoerd, in december 2018 werd het Agence française de développement een deelnemende internationale financiële instelling bij het investeringskader, net als de Wereldbankgroep in april 2019. Ook het instellen van de Garantie voor de Westelijke Balkanlanden, bedoeld om particuliere investeringen in de regio aan te trekken, vordert: de beoordeling vooraf werd in 2018 voltooid en de dialoog met internationale financiële instellingen werd gestart.

De Commissie heeft ook haar steun voor de ontwikkeling van de particuliere sector opgedreven, met extra aandacht voor startende ondernemingen en toegang tot financiering voor jonge ondernemers. Een nieuw regionaal jeugdgarantiestelsel van 10 miljoen euro werd gelanceerd om het ondernemerspotentieel van jongeren te versterken banen te scheppen - het zou tot 80 miljoen euro financiering kunnen opleveren. In Servië heeft de Commissie een soortgelijk garantieprogramma ter waarde van 20 miljoen euro opgezet, dat naar verwachting tot 180 miljoen euro aan nieuwe leningen zou kunnen opleveren voor Servische startende of innovatieve ondernemingen. De Commissie werkt ook aan de uitbreiding van haar regelingen om haar steun voor de ontwikkeling van strategieën voor slimme specialisatie uit te breiden naar de Westelijke Balkan; momenteel wordt die steun alleen aan de lidstaten aangeboden.

De EU heeft stappen ondernomen om de partners de economische hervormingsprogramma's meer strategisch te doen gebruiken door hun voorbereiding ervan in overeenstemming te brengen met het Europees semester. Het toezicht op de werkgelegenheid en de sociale hervormingen is versterkt via de economische hervormingsprogramma's en via het instellen van een jaarlijkse ministeriële vergadering tussen de EU en de Westelijke Balkan, die in juni 2019 zal plaatsvinden. Bovendien is de financiële steun van de EU voor werkgelegenheid, onderwijs, sociale inclusie en gezondheid verbeterd door een aantal nieuwe bilaterale bijstandsprogramma's en een mobiliteitsregeling voor beroepsonderwijs en -opleiding in de regio. De EU verhoogt haar steun in het kader van Erasmus+ geleidelijk aan totdat deze in 2020 zal zijn verdubbeld.

De totale IPA-toewijzing in 2018 voor acties in verband met concurrentievermogen, groei en onderwijs, bedroeg ruim 260 miljoen euro.

Vlaggenschipinitiatief 4 – Betere connectiviteit is gericht op de ontwikkeling van verbindingen in de regio op het vlak van transport en energie om de handel te vergemakkelijken en economische groei te bevorderen. De acties binnen dit vlaggenschipinitiatief zijn planning en investeringen op het vlak van infrastructuur, en het creëren van een passend regelgevingskader voor regionale marktintegratie.

De vergaderingen van de ministers van Vervoer in Ljubljana in april en in Brussel in december 2018 waren van cruciaal belang voor de goedkeuring van een aantal vervoershervormingsverklaringen; tijdens de vergadering van de ministers van Energie en Milieu in Podgorica werd dan weer een baanbrekende energietransitie-verklaring goedgekeurd.

Op energiegebied bevordert de Commissie de uitbreiding van de EU-energie-unie naar de Westelijke Balkan en de totstandbrenging van één regelgevingsruimte in het kader van het Energiegemeenschapsverdrag. Verdere vooruitgang op dit gebied vergt vooruitgang met het desbetreffende deel van de dialoog tussen Belgrado en Prishtina/Priština.

Een belangrijk resultaat is de ondertekening van een gezamenlijke verklaring over de overgang naar schone energie tijdens de vergadering van de ministers van Energie en Milieu van de Westelijke Balkan in februari 2019 in Podgorica. De Commissie heeft 30 miljoen euro aan subsidies ter beschikking gesteld voor energie-efficiëntie, bovenop de 50 miljoen euro die reeds beschikbaar is in het kader van de regionale faciliteit voor energie-efficiëntie. In 2018 steunde de Commissie de ondertekening van de gasinterconnector tussen Bulgarije en Servië, die deels zal worden gefinancierd uit het IPA en het Europees Fonds voor regionale ontwikkeling. Op het vlak van vervoersgebied is de Commissie steun blijven verlenen aan de tenuitvoerlegging van het Verdrag tot oprichting van de Vervoersgemeenschap en aan de werking van haar secretariaat. Met name zijn communautaire instellingen opgericht (regionale stuurgroep en ministerraad) en werd de overeenkomst over het hoofdkantoor ondertekend met Servië; begin 2019 werd een waarnemend directeur aangesteld.

De Commissie heeft geholpen bij een ministeriële verklaring met het oog op het wegnemen van belemmeringen aan grenzen, in het bijzonder de integratie van grensovergangen voor wegen en spoorwegen. De verklaring is gebaseerd op een door de EU gefinancierde studie waarin 32 prioritaire grensovergangen in de regio werden genoemd die zouden kunnen worden geïntegreerd. Voor elk van deze overgangen worden nu bilaterale overeenkomsten tussen de betrokken landen ondertekend.

Na de goedkeuring van de desbetreffende ministeriële verklaringen tijdens de vergadering van ministers over TEN-T in Ljubljana en de top van Sofia faciliteert de Commissie ook de voorbereiding van een nieuwe regionale spoorwegstrategie en een actieplan voor

verkeersveiligheid dat met name gericht is op het verminderen van het aantal verkeersdoden door zwarte punten weg te werken. In 2018 heeft de Commissie 24 inspecties van deze zwarte punten door Connecta-deskundigen gefinancierd.

Op het vlak van investeringen in infrastructuur is het investeringskader voor de Westelijke Balkan in 2018 steun blijven verlenen aan de connectiviteitsagenda. Tijdens de top van Sofia heeft de Commissie subsidies aangekondigd voor elf nieuwe vervoersprojecten voor in totaal 192,7 miljoen euro aan EU-subsidies. Sinds de oprichting van het investeringskader voor de Westelijke Balkan heeft de Commissie via dat instrument 700 miljoen euro steun verleend aan 31 prioritaire projecten, die op hun beurt ruim 2,4 miljard euro externe investeringen hebben gegenereerd.

Vlaggenschipinitiatief 5 – Digitale Agenda voor de Westelijke Balkan is gericht op de opbouw van de digitale economie en de samenleving in de regio. De Agenda, die is gebaseerd op een werkdokument van de diensten van de Commissie waarin de belangrijkste initiatieven worden uiteengezet, werd in juni 2018 gelanceerd tijdens de jaarlijkse Digitale Vergadering van de EU. De Commissie heeft ook een ICT-dialoog opgezet de partners in de Westelijke Balkan; in dat kader heeft de Commissaris voor Digitale Economie en Samenleving de meeste hoofdsteden in de regio bezocht.

De Commissie heeft ook intensieve steun verleend aan de onderhandelingen over een nieuwe regionale roaming-overeenkomst, die geleid heeft tot de afschaffing van de intraregionale roamingkosten binnen de Westelijke Balkan. Dit werd goedgekeurd tijdens de vergadering van de ministers voor digitale economie in april 2019, en zal in werking treden in juli 2019.

De Commissie heeft in het kader van het investeringskader voor de Westelijke Balkan 30 miljoen euro uitgetrokken voor technische bijstand ter voorbereiding van investeringen in breedbandconnectiviteit en nog eens 8 miljoen euro voor een regionaal initiatief voor cyberveiligheid.

De EU werkt ook aan de openstelling van de toegang voor partners van de Westelijke Balkan tot diverse Europese fora en groepen. De partners zijn met name als waarnemer opgenomen in de Europese Groep van regelgevende instanties voor audiovisuele mediadiensten (ERGA) en in de groep op hoog niveau over de digitale eengemaakte markt (DSM HLG). Zij werden ook uitgenodigd als waarnemer bij het Orgaan van Europese regelgevende instanties voor elektronische communicatie (Berec).

Tot slot betreft de Commissie de partners bij diverse initiatieven van de Gemeenschap op het gebied van digitale vaardigheden, e-overheid en e-gezondheid. Dat zijn onder meer het netwerk van adviesbureaus voor breedband, Digital Opportunity-stages, het ISA2-programma voor de EU-programmeerweek, het e-gezondheidsnetwerk, de Europese alliantie voor kunstmatige intelligentie en het EU-blockchainwaarnemingscentrum & -forum.

De totale IPA-toewijzing in 2018 voor acties in verband met de connectiviteit in de vervoer-, energie- en digitale sector, bedroeg 450 miljoen euro.

Vlaggenschipinitiatief 6 – Ondersteuning van verzoening en goede nabuurschapsbetrekkingen is gericht op het bevorderen van duurzame en blijvende vrede in de regio door drie thema's te behandelen: het aanpakken van de erfenis van het verleden, het herstellen van interpersoonlijke contacten tussen gemeenschappen, en het versterken van de samenwerking op gebieden van wederzijds belang. Deze kwesties staan systematisch op de agenda van de vergaderingen van de ministers van Buitenlandse Zaken van de Westelijke Balkan, en van een aantal vergaderingen op hoog niveau over bilaterale kwesties die het Oostenrijkse voorzitterschap in 2018 heeft gelanceerd.

De Commissie blijft steun verlenen aan het mechanisme voor de uitoefening van de residuele functies van de internationale straftribunalen en aan de Kosovo Specialist Chambers. Samen met de Internationale Commissie vermiste personen en het Internationale Comité van het Rode Kruis ondersteunt de Commissie de inspanningen om de resterende zaken van vermiste personen op te lossen en hun families bij te staan. De Commissie heeft ook haar steun aan de oprichting van een regionale waarheidscommissie versterkt.

De EU verleent financiële steun aan het regionale bureau voor jongerensamenwerking als belangrijk instrument voor de vergroting van de mobiliteit en samenwerking tussen jongeren. Het Jongerenlab voor de Westelijke Balkan werd gelanceerd om jongeren te doen bijdragen aan de beleidsvorming. De steun aan samenwerking tussen de culturele en creatieve sector in het kader van het programma Creatief Europa werd verhoogd.

Naast verschillende meerlandenacties ter ondersteuning van regionale samenwerking maakt het programma voor grensoverschrijdende samenwerking concrete gezamenlijke communautaire projecten mogelijk over kwesties zoals het beheer van natuurlijke hulpbronnen, toerisme en cultuur. De algemene EU-steun voor institutionele en sociaaleconomische hervormingen draagt bij aan het herstel van het vertrouwen van burgers en gemeenschappen en bevordert zo een klimaat dat gunstig is voor verzoening.

De totale IPA-toewijzing voor 2018 ter ondersteuning van betrekkingen van goed nabuurschap en verzoening bedroeg bijna 80 miljoen euro.

De Commissie zal de komende jaren blijven voortbouwen op de verwezenlijkingen met de zes vlaggenschipinitiatieven om de in de strategie voor de Westelijke Balkan aangepane verbintenissen volledig na te komen. Wij blijven onze partners en de lidstaten betrekken en op de hoogte houden door middel van politieke dialoog, regelmatige inventarisatie en gerichte vergaderingen op het niveau van de werkgroepen. Blijvende inzet en constructieve regionale samenwerking van de partners van de Westelijke Balkan zullen van cruciaal belang zijn voor de verwezenlijking van de ambitieuze doelstellingen van de strategie en het bijhorende actieplan.

BIJLAGE 4 - Belangrijkste statistieken

STATISTISCHE GEGEVENS (op 29.4.2019)

Bevolking	Op-merking	Montenegro		Noord-Macedonië		Albanië		Servië		Turkije		Bosnië en Herzegovina		Kosovo*		EU-28	
		2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Totaal bevolking (x 1000)		622,2	622,4	2071,3	2 073,7	2 875,6	2 876,6	7 076,4	7 040,3	78 741	79 815	3 516,0	3 509,7	1 771,6	1 785,5	510 182 p	511 373 bp
Aandeel 15-64 jaar in totale bevolking (%)		67,6	67,4		70,2	68,7	68,7	66,6	66,3	67,8	68	:	:	65,6p	66,8	65,3	65,0b
Ruw cijfer nationale bevolkingsontwikkeling (per 1 000 inwoners)		1,8	1,5	1,2	0,7	3,6	3,0	-5,1	-5,5	11,2	10,8	-1,8p	-2,0	8,4p	8,2	0,0p	-0,4bp
Levensverwachting bij geboorte, mannen (jaren)		74,1	73,9	73,4	74,1	77,1	77,1	73,2	73,1	75,4	75,7	:	:	75,9p	:	78,2	78,3b
Levensverwachting bij geboorte, vrouwen (jaren)		78,9	79,2	77,5	77,9	80,1	80,1	78,3	78,1	81	81,3	:	:	81,6p	:	83,6	83,5b

Arbeidsmarkt	Op-merking	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Economische activiteit, personen 20-64 jaar: deel van de bevolking tussen 20 en 64 jaar dat economisch actief is (%)	1)	69,1	69,3	69,6	70,3	73,3e	73,9	70,0	71,2	60,9	61,9	58,8	58,4	44,0	49,0	77,6	78,0
Economische activiteit, mannen 20-64 jaar: deel van de mannelijke bevolking tussen 20 en 64 jaar dat economisch actief is (%)	1)	76,7	77,0	83,8	84,4	82,5e	84,3	78,0	78,8	83,3	83,7	72,0	71,3	66,8	75,1	83,7	84,1
Economische activiteit, vrouwen 20-64 jaar: deel van de vrouwelijke bevolking tussen 20 en 64 jaar dat economisch actief is (%)	1)	61,6	61,7	54,9	55,7	64,2e	63,5	62,0	63,6	38,5	40,0	45,3	45,6	20,9	22,6	71,4	72,0
Arbeidsparticipatie personen 20-64 jaar (% van bevolking), totaal																	
Totaal		57,1	58,2	53,3	54,8	62,1e	63,9	59,1	61,5	54,3	55,3	44,2	46,6	32,3	34,4	71,1	72,2
Mannen		63,0	65,2	63,7	65,6	69,4e	72,1	66,3	68,5	75,5	76,1	56,4	58,1	49,9	54,0	76,9	78,0
Vrouwen		51,3	51,4	42,5	43,7	55e	55,6	51,9	54,5	33,2	34,4	32,0	35,1	14,6	14,6	65,3	66,5

	Op-merking	Montenegro		Noord-Macedonië		Albanië		Servië		Turkije		Bosnië en Herzegovina		Kosovo*		EU-28	
		2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Personen tussen 15 en 24 jaar die niet werken en geen opleiding volgen, % van bevolking in leeftijdsgroep		18,4	16,7	24,3	24,9	26,9e	25,9	17,7	17,2	24,0	24,2	26,4	24,3	30,1	27,4	11,6	10,9
Personen tussen 15 en 29 jaar die niet werken en geen opleiding volgen, % van bevolking in leeftijdsgroep		22,3	21,4	31,3	31,1	30e	29,7	22,3	21,7	27,8	27,5	31,4	28,8	37,3	35,0	14,2	13,4
Werkgelegenheid belangrijkste sectoren																	
Landbouw, bosbouw en visserij (%)		7,7	7,9	16,6	16,2	40,2e	38,2e	18,6	17,2	19,5	19,4	18,0	18,9	4,2	4,4	4,3	4,2
Industrie (%)		9,8	9,5	23,1	22,5	12,8e	12,5e	20,2	21,2	19,5	19,1	22,7	22,2	18,0	17,4	17,3	17,3
Bouw (%)		7,7	7,6	7,2	7,2	6,5e	6,9e	4,3	4,1	7,3	7,4	8,6	7,3	11,5	12,9	6,7	6,8
Diensten (%)		74,8	75,0	53,1	54,1	40,5e	42,4e	57,0	57,5	53,7	54,1	50,8	51,6	66,3	65,3	71,7	71,7
Aantal mensen dat werkzaam is in de openbare sector als % van totale werkgelegenheid, 20-64 jaar (%)	2)	31,2	32,6	:	:	15,6e	16,4e	28,3	27,8	13,8	13,3	17,8	18,4	30,8	28,4	:	:
Aantal mensen dat werkzaam is in de particuliere sector als % van totale werkgelegenheid, 20-64 jaar (%)	2)	47,0	45,5	:	:	84,4e	83,6e	71,7	72,2	86,2	86,7	82,2	81,6	69,2	71,6	:	:
Werkloosheid (% totale beroepsbevolking)																	
Totaal	1)	17,8	16,1	23,7	22,4	15,2e	13,7e	15,4	13,6	10,9	10,9	25,5	20,7	27,5	30,3	8,6	7,6
Mannen	1)	18,3	15,4	24,4	22,7	15,9e	14,6e	14,8	13,0	9,6	9,4	22,6	19,0	26,2	28,5	8,4	7,4
Vrouwen	1)	17,1	16,9	22,7	21,8	14,4e	12,6e	16,2	14,4	13,6	13,9	30,2	23,3	31,7	36,4	8,8	7,9
Jongeren, 15-24 jaar	1)	35,9	31,7	48,2	46,7	36,5e	31,9e	34,9	31,9	19,5	20,5	54,3	45,8	52,4	52,7	18,7	16,8
Langdurig (>12 maanden)	1)	13,4	12,4	19,2	17,4	10,1e	8,9e	10,0	8,2	2,2	2,4	21,7	17,0	18,0	21,7	4,0	3,4
Gemiddelde nominale maandlonen en - salarissen (euro)	3)	499	510	363	372	397	446	516	544	607	555	429	435	:	:	:	:

Onderwijs	Op-merking	Montenegro		Noord-Macedonië		Albanië		Servië		Turkije		Bosnië en Herzegovina		Kosovo*		EU-28	
		2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Schooluitval: percentage van de bevolking 18-24 jaar met ten hoogste lager middelbaar onderwijs dat geen verder onderwijs/opleiding volgt (%)		5,5	5,4	9,9	8,5	19,6e	19,6	7,0	6,2	34,3	32,5	4,9	5,1	12,7	12,2	10,7	10,6
Overheidsuitgaven voor onderwijs tov bbp (%)		:	:	:	:	3,1p	3,1p	3,6	3,7	4,7	4,2	:	:	4,6	4,4	:	:
Percentage van de bevolking van 20-24 jaar dat ten hoogste lager secundair onderwijs heeft gevolgd, totaal		6,8	4,9	12,0	9,3	:	:	7,8	6,8	43,9	42,8	5,8u	6,1u	14,6	13,8	16,8	16,6
Percentage van de bevolking van 20-24 jaar dat ten hoogste lager secundair onderwijs heeft gevolgd, mannen		5,8	4,9	10,9	8,8	:	:	8,6	7,3	44,2	42,9	5,5u	6,1u	12,5	12,8	19,1	19,1
Percentage van de bevolking van 20-24 jaar dat ten hoogste lager secundair onderwijs heeft gevolgd, vrouwen		7,9	4,9	13,1	9,8	:	:	7,0	6,3	43,7	42,7	6,3u	6,2u	17,0	14,9	14,4	14,1
Percentage van de bevolking van 20-24 jaar dat hoger secundair of postsecundair niet-tertiair onderwijs heeft gevolgd, totaalcijfer		82,2	86,9	77,2	80,3	:	:	84,9	85,0	35,7	36,1	86,6	86,9	70,5	70,8	65,3	65,1
Percentage van de bevolking van 20-24 jaar dat hoger secundair of postsecundair niet-tertiair onderwijs heeft gevolgd, mannen		86,9	90,6	82,5	83,7	:	:	86,3	86,3	38,3	39,4	89,0	89,4	74,5	74,2	66,1	65,8
Percentage van de bevolking van 20-24 jaar dat hoger secundair of postsecundair niet-tertiair onderwijs heeft gevolgd, vrouwen		77,2	82,9	71,8	76,7	:	:	83,3	83,5	33,3	32,9	83,7	84,0	66,0	66,9	64,4	64,4
Percentage van de bevolking 30-34 jaar dat hoger onderwijs heeft gevolgd, totaal		33,9	34,0	29,1	30,5	20,9e	23,5e	29,9	31,4	26,5	27,3	23,1	23,8	19,1	21,8	39,0	39,8
Percentage van de bevolking 30-34 jaar dat hoger onderwijs heeft gevolgd, mannen		31,8	30,0	24,5	24,6	18,0e	21,1e	24,7	25,4	28,3	28,6	16,6u	19,4	18,9	22,4	34,3	34,8
Percentage van de bevolking 30-34 jaar dat hoger onderwijs		35,9	37,7	33,8	36,8	23,9e	26,0e	35,3	37,6	24,6	26,0	29,4	28,4	19,4	21,2	43,8	44,8

heeft gevolgd, vrouwen

Nationale rekeningen	Opmerking	Montenegro		Noord-Macedonië		Albanië		Servië		Turkije		Bosnië en Herzegovina		Kosovo*		EU-28	
		2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Bruto binnenlands product																	
In lopende prijzen (miljard euro)		4,0	4,3	9,7p	10,0p	10,7	11,6p	36,7	39,2	780,2	753,9	15,3	:	6,1	6,4	14 958,3	15 382,6
Per hoofd van de bevolking (euro)		6 400	6 900	4 700e	4 800p	3 700	4 000p	5 200	5 600	9 800	9 400	4 400	4 700	3 400	3 600	29 300	30 000
In koopkrachtstandaard (KKS) per hoofd van de bevolking		13 000	13 700	10 800e	10 800p	8 600	9 100p	11 400	11 600	19 200	19 900	9 000	9 500	:	:	29 300	30 000
In KKS per hoofd van de bevolking in vergelijking met EU-gemiddelde (EU-28 = 100)		44	46	37e	36p	30	30p	39	39	65	66	31	32	:	:	-	-
Jaarlijkse reële procentuele wijziging (volume) t.o.v. vorig jaar (%)		2,9	4,7	2,8	0,2p	3,3	3,8p	3,3	2,0	3,2	7,4	3,1	:	4,1	4,2	2,0	2,4
Bruto toegevoegde waarde belangrijkste sectoren																	
Landbouw, bosbouw en visserij (%)		9,0	8,4	10,6	9,1p	22,6	21,8p	8,2	7,3	7,0	6,9	7,5	:	13,0	11,4	1,6	1,7
Industrie (%)		12,2	11,2	19,7	20,6p	14,0	12,8p	26,3	26,5	22,3	23,2	22,6	:	21,5	21,8	19,5	19,7
Bouw (%)		6,7	8,2	8,0	7,2p	10,2	10,5p	4,7	5,0	9,7	9,7	4,6	:	8,1	9,9	5,3	5,4
Diensten (%)		72,1	72,2	61,7	63,1p	53,2	54,9p	60,8	61,2	61,0	60,2	65,3	:	57,4	56,9	73,6	73,2

Betalingsbalans																	
Netto buitenlandse directe investeringen (inkomende minus uitgaande) (in miljoen euro)		371,6	484,3	316,9	180,0	936,5	993,8	1 899,2	2 418,1	9 211,3	7 277,2	256,8	330,1	177,2	212,0	30 664,7	- 72 791,5
Netto buitenlandse directe investeringen (inkomende minus uitgaande) (% van bbp)		9,4	11,3	3,3	1,8p	8,7p	8,6	5,2	6,2	1,2	1,0	1,7	:	2,9	3,3	0,2	-0,5
Netto buitenlandse directe investeringen (inkomende minus uitgaande) in vgl met EU-28 (in miljoen euro)		-25,6	174,1	199,1	100,2	274,7	:	1 304,4	1 756,7	3 166,7	1 786,0	214,9	217,0	15,6	107,3	-	-
Netto buitenlandse directe investeringen (inkomende minus uitgaande) in vgl met EU-28 (% bbp)		-0,6	4,0	2,1	1,0p	2,6	:	3,6	4,5	0,4	0,2	1,4	:	0,3	1,7	-	-
Overmakingen (% van bbp)		4,8	4,7	2,0	1,9p	5,7p	5,5	7,3	7,6	0,1	0,0	8,2	:	11,4	11,8	0,1	0,1

Externe handel in goederen	Opmerking	Montenegro		Noord-Macedonië		Albanië		Servië		Turkije		Bosnië en Herzegovina		Kosovo*		EU-28	
		2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Aandeel uitvoer naar EU-28 in totale uitvoer (%)		37,4	34,8	80,0	81,1	77,9	77,2	67,6	67,6	47,9	47,0	71,3	71,2	22,6	24,9	-	-
Aandeel invoer uit EU-28 in totale invoer (%)		48,2	47,4	61,9	62,9	63,1	61,7	58,7	58,9	39,0	36,4	61,9	60,9	43,1	43,1	-	-
Handelsbalans (in miljoen euro)		-1 736	-1 932	-1 786	-1 818	-2 399	-2 622	-2 483	-3 194	-50 676	-67 771	-3 448	-3 646	-2 480	-2 669	37 238	21 099
Internationale handel in goederen en diensten tov bbp																	
Invoer (% bbp)		63,1	64,5	65,5	69,2p	45,8	46,6p	53,4	57,1	24,9	29,3	52,3	:	50,9	52,5	40,4	42,0
Uitvoer (% bbp)		40,6	41,1	50,7	55,4p	29,0	31,6p	48,6	50,5	22,0	24,8	35,4	:	23,7	26,7	43,9	45,7

Overheidsfinanciën	Opmerking	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
** Overheidsoverschot (+) / - tekort (-) (% van bbp)		-2,8	-5,6	-2,7	-2,7	-1,8	-2,0	-1,2	1,1	-1,1	-2,8	1,2	2,6	:	:	-1,7	-1,0
** Overheidsschuld (% van bbp)		64,4	64,2	39,9	39,5	68,6	66,8	68,8	58,7	28,3	28,3	40,5	36,1	14,6e	16,6e	83,4	81,7

Financiële indicatoren	Opmerking	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Jaarlijkse verandering consumentenprijzen (%)	4)	0,1	2,8	0,2	2,1	1,5	3,3	1,3	3,3	7,7	11,1	-1,1	1,2	0,3	1,5	0,2	1,7
**Particuliere schuld, geconsolideerd, t.o.v. bbp (%)	5)	:	:	:	:	:	:	:	:	84,8	85,1	84,5	83,3	:	:	141,9	140,3
Totale buitenlandse schuld t.o.v. bbp (%)		:	:	74,7	73,6p	73,4p	68,7	72,1	65,3	47,4	53,4	:	:	33,2	32,6	:	:
Totale schuld in vreemde valuta, t.o.v. bbp (%)	6)	:	:	:	:	73,5	68,7	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Rente op leningen (1 jaar), per jaar (%)	7)	7,45	6,81	4,25	3,75	5,89	5,98	5,50	5,00	15,79	18,12	4,97	3,88	7,47	6,83	:	:
Depositorente (1 jaar), per jaar (%)	8)	0,93	0,69	0,25	0,25	0,80	0,75	2,50	2,00	10,33	13,53	0,09	0,06	1,01	1,04	:	:
Waarde van reserves (inclusief goud) (miljoen euro)		803,0	897,7	2 613,4	2 336,3	2 945,0	2 995,9	10 204,6	9 961,6	95 863,2	95 361,6	4 873,2	5 397,5	605,1	683,4	:	:
Internationale reserves (uitgedrukt in maanden invoer)		3,9	3,9	4,9	4,0	7,2	6,7	6,2	5,4	6,0	5,2	7,3	7,2	2,3	2,4	:	:

Bedrijfsleven	Opmerking	Montenegro		Noord-Macedonië		Albanië		Servië		Turkije		Bosnië en Herzegovina		Kosovo*		EU-28	
		2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Index industriële productie (2010 = 100)		84,4s	81,8s	122,0	122,2	143,8	142,9	111,7	115,8	126,3	134,3	112,0	115,5	:	:	105,6	109,1s
Infrastructuur	Opmerking	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Dichtheid spoorwegnetwerk (aantal operationele lijnen per duizend km ²)	9)	18,4	18,4	27,4	27,4	12,2	12,2	48,6	48,5	13,2	13,3	20,0	20,0	30,9	30,9	:	:
Aantal kilometer autosnelweg		0	0	259	259	:	:	741	963	2542	2657	163	172	98	108	:	:
Energie	Opmerking	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Netto invoer van energie t.o.v. bbp		3,4	4,9	5,2	5,9	1,3	2,5	3,4	4,3	1,0	1,5	4,3	:	4,1	5,4	1,3	1,5

: = niet beschikbaar
b = onderbreking van serie
e = schatting
p = voorlopig
s = schatting/berekening van Eurostat
u = geringe betrouwbaarheid
- = niet van toepassing

* = Deze benaming laat de standpunten over de status van Kosovo onverlet, en is in overeenstemming met Resolutie 1244 van de VN-Veilighedsraad en het advies van het Internationaal Gerechtshof over de onafhankelijkheidsverklaring van Kosovo.

** = De cijfers met betrekking tot het overheidstekort en de overheidsschuld van de uitbreidingslanden worden vermeld "zoals deze zijn", zonder enige garantie wat betreft de kwaliteit of de conformiteit met ESER-regels.

Voetnoten:

- 1) Turkije: onder werkloosheid worden mensen opgenomen die de afgelopen vier weken actief naar werk hebben gezocht.
- 2) Bosnië en Herzegovina: de openbare sector omvat secties O, P en Q van de NACE rev. 2, de particuliere sector omdat de andere NACE-secties. Montenegro: zonder ngo's; gegevens hebben betrekking op het aantal werknemers (in particuliere of openbare sector) als percentage van het totale aantal werkende personen.
- 3) Albanië: openbare sector. Bosnië en Herzegovina: nettoloon. Servië: lonen en salarissen die zijn betaald aan werknemers van ondernemingen met of zonder rechtspersoonlijkheid.
- 4) Geharmoniseerd indexcijfer van de consumptieprijzen, met uitzondering van Bosnië en Herzegovina.
- 5) Bosnië en Herzegovina: gegevens voor monetaire financiële instellingen.
- 6) Albanië: externe schuld (met inbegrip van buitenlandse directe investeringen).
- 7) Albanië: gewogen gemiddelde rentepercentage dat gedurende die maand wordt toegepast op nieuwe leningen met looptijd van twaalf maanden. Montenegro: gewogen gemiddelde effectieve rente, uitstaande bedragen, per jaar. Noord-Macedonië: eind van het jaar (31 december). Bosnië en Herzegovina: kortetermijnkredietrente voor niet-financiële ondernemingen in nationale valuta (gewogen gemiddelde).
- 8) Albanië: depositorente vertegenwoordigt het gewogen gemiddelde van rente gedurende die maand voor nieuwe deposito's met looptijd van twaalf maanden. Montenegro: gewogen gemiddelde effectieve rente, uitstaande bedragen, per jaar. Noord-Macedonië: eind van het jaar (31 december). Turkije: kortlopende depositofaciliteit. Bosnië en Herzegovina: termijndeposito's voor huishoudens in nationale valuta (gewogen gemiddelde).
- 9) Servië: op basis van totale oppervlakte i.p.v. landoppervlakte.